

ÁLLAMPOLITIKA

ÉS

TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

ÍRTA

D^R. PISZTÓRY MÓR

A GYŐRI KIK. JOGAKADÉMIAÁN AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK NY. RK. TANÁRA, KÖZ- ÉS VÁLTÓ-
ÜGYVÉD, A BÍRÓSÁGI ÁLLAMVIZSGALATI BIZOTTSÁG TAGJA ÉS A FÖLD-, MŰ-EPAR ÉS
KERESKEDELMI MINISTERIUM STATISZTIKAI OSZTÁLYÁNAK KÜLTAGJA.

I. KÖTET.

Államismerettan és alkotmányi politika.

1872.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSÜLAT-
(Hold-utca 4. sz.)

ÁLLAMISMERETTAN I

ÉS

ALKOTMÁNYI POLITIKA.

ÍRTA

D^r. PISZTÓRY MÓR,

A GYŐRI KIK. JOGAKADÉMIÁN AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK NY. RK. TANÁRA, KÖZ- ÉS VÁLTÓ-
ÜGYVÉD, A BÍRÓSÁGI ÁLLAMVIZSGÁLATI BIZOTTSÁG TAGJA ÉS A FÖLD-, MŰ-EPAR ÉS
KERESKEDELMI MINISTERIUM STATISZTIKAI OSZTÁLYÁNAK KÜLTAGJA.

I. FÜZET

Államismerettan

1872.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSULAT.

(HOLD-UTCZA 4. SZ.)

KEDVES ATYÁMNAK

HÁLAADÓ FIÚI TISZTELETEM JELÉÜL.

ELŐSZÓ.

Midőn munkámnak I. füzetét a nyilvánosság elé bocsátom, szükségesnek tartom a szíves olvasót az egész mű tervével röviden megismertetni.

Az I. kötet főadata, az állam fogalmát és lényegét kifejteni, mit a jelen füzetben kísértettem meg; és az alkotmány főalakjainak elméletét és az alkotmányra vonatkozó politikai elvek rövid foglatját nyújtani, mi a következő füzet főadata leend.

A II. kötet az egész állampolitikára vonatkozó főelveknek történeti fejlődését fogja tárgyalni és nem annyira irodalomtörténet lesz, mint inkább az államra és politikára vonatkozó elveknek az államok haladásával kapcsolatos fejlődésének története.

A III. kötet az államkormányzat és annak minden főágára vonatkozó politikai elveket fogja egy rövid vázlatban összefoglalni és különös figyelemmel lesz a kormánynak azon teendőire, melyeket egy művelt és szabad államban figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Ez rövid rajza állampolitika című művemnek, a t. c. közönségnek szíves pártolása nagy mértékben fokozni fogja erőimet és művem minél előbbi befejezésére döntő befolyással lesz. Ha a bírálat művem hiányai és gyarlóságaira figyelmeztetne, az a mű folytatálagos föl-

dolgozása alkalmával csak előnyökre és hasznomra fogna lenni. Művem hiányainak mentegetésére nincs mit fölhoznom, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a ki a nyilvánosság elé lép, az köteles magát a bíráló teljes szigorának alávetni, bármily kedvezőtlen legyen is az. Művem I. és III. kötetének szerkesztésénél különös tekintettel vagyok arra, hogy az ifjúság azt az állampolitika tanulmányozása alkalmával kézikönyvül használhassa.

Pest, 1871. Augusztus hó 20-án.

A SZERZŐ.

Államismerettan.

(Államtan)

ELSŐ K Ö N Y V .

Az állam keletkezése és fogalma.

1, §. *Az államismerettan, mint az állam-politika alapja.*

A politika az államtudományok körébe tartozó tárgyat az állam képezi. Minthogy pedig valamely tárgyra vonatkozó szabályokat és elveket megérteni csak akkor lehet, ha magát a tárgyat alaposan ismerjük ¹⁾, tehát az állampolitikát sem lehet tárgyalni a nélkül, hogy az állam fogalmával és eszméjével tisztába legyünk. Az összes államtudományoknak alapját az állam fogalma, köre és jellegének megismerése képezi; a tudomány, mely az állam természete, lényege és fogalmára vonatkozó elveket tárgyalja, szóval mely bennünket az állam eszméjével tudományosan megismertet – államtannak neveztetik és minden államtudomány alapját képezi. Ettől lényegesen különbözik:

- a) az állam jog, mely arra tanít, hogy mit szabad tenni az államban;
- b) különbözik az állam-erkölcstan, mely arra tanít, hogy mit kell tenni; és
- c) az állampolitika, mely azon kérdést oldja meg: mit célszerű tenni.

*) Kann nun jede wahre Wissenschaft nur aus der Erforschung ihres eigenthümlichen Gegenstandes entstehen, so kann auch die Staatswissenschaft aus der Erforschung des Staatslebens selbst hervorgehen.

Államtan alatt tehát azon elveknek és szabályoknak foglalatját értjük, melyek az állam fogalma, természete és lényegére vonatkoznak¹⁾.

E szerint az államtannak föladata mindennek előtt az állam természetét vizsgálat alá venni, mi csak akkor lesz lehetséges, ha az államalakulás általános törvényét fölismerjük és ehhez képest az állam fogalmát megismerjük. Az államtan további föladata bonckés alá venni a fölismert egészet; vagy is az államot alkatelemeire fölbontani, az alkatrészek benső összefüggését kideríteni s így az államtan jellegét és főismérvét tisztába hozni. Ezen föladat megoldásában előhaladni legbiztosabban úgy lehet, ha azon elveket vesszük alapul, melyek szerint a természet örökös és változhatatlan törvényeit fölismerjük és az állam természetére vonatkozó elveket azután a természet-törvények analógiája szerint vonjuk le. Ezen módszer az úgynevezett természettudományi módszer, melyet azonban annyira túlhajtani nem lehet, hogy ezen módszer alapján levont elvek mindenikét örök és változhatatlan természeti törvénynek tekintsük; mert ha ezen irány követői minden kétség kívül helyezték is azt, hogy az ember társadalmi öszlétének fejlődésében léteznek bizonyos változhatatlan természeti törvények, még távol vagyunk attól, hogy ezen törvényeknek egész rendszerét legyünk képesek lehozni; s így az, mit egyes természeti törvényekre támaszkodva, mint tudományos rendszert állítunk föl, mégis részben az ész és bölcsélet műve.

Ily értelemben véve, a természettudományi iskola módszerét vettem ugyan alapul az államismerettan elveinek megállapításánál, de távol vagyok attól, hogy az így lehozott elveket természettörvényeknek nevezem, mert az szerintem egy volna azon szóval: örök igazság.

Jegyzet. A francia statistikusok voltak az elsők, kik azt állították, hogy az emberi társadalom változhatatlan természettörvények alatt áll, melyeket kideríteni és fölismerni az által lehet, ha a nevezetes társadalmi és természeti tényekről kétségtelen adatokat szerzünk magunknak és azoknak mint

¹⁾ Ezen tudományt Frantz államtermesztannak nevezi és az államra vonatkozó elveket természettörvényeknek; de ezen elveket lehet ugyan a természettörvények analógiája szerint lehozni és ezen módszert én is követem, de azért nem lehet azokat a természet örök és változhatatlan törvényeivel egészen azonosaknak venni.

tünetekneknek összhangját vizsgálat alá vesszük. Ily értelemben akarta *Quetelet* 1835-ben megjelent munkájában: „*Essai de physique social ou sur l'homme etc.*” földéríteni azon törvényeket, melyek alatt átlagosan az emberek fizikai élete áll; ily értelemben kísérti meg *Dufau* azon törvények rendszeres elméletét fölállítani, mely szerint a társadalmi tények fejlődnek, (*d'après lesquelles se développent des faits sociaux. Traité de statistique. Paris, 1840.*) Ily értelemben tekintette *Moreau* a statisztikai számadatokat társadalmi tények kifejezésének. (*Moreau de Jonnes Elements de statistique. Paris, 1847.*) Ugyanezen irányt követé *Knies* is. (*Die Statistik als selbstständige Wissenschaft. Kassel, 1851.*)

E szerint a statistika volt az első államtudomány, hová a természettudományok terén annyi sikerrel alkalmazott inductív módszer átvitetett.

1858-ban *Buckle* Tamás az államtörténetre alkalmazta azt (*History of civilisation in England*); végre a szellemdús *Frantz* államtanát alapítá ezen rendszerre (*Naturlehre des Staates 1870.*) 64. lap.

Midőn ezen rendszert óhajtom követni, bevallom, hogy a bölcsészeti irányt egészen ezen rendszer sem nélkülözheti; mert az államtudományok egész rendszerét pusztán a tapasztalatra és tényekre alapítani és a bölcsélet által fölállított elveket egészen mellőzni nem lehet. Azon igazságok száma csekély, melyek egyedül az inductív módszer szerint ismerhetők fel.

Egy társadalmi tudománynál az emberi szellemnek is működni kell, azt pedig – mint *Bluntschli* megjegyzi – sem megolvasni, sem megmázasálni nem lehet!

Az inductív módszernek helyes magyarázatát adja *Bluntschli*: *Die Geschichte des Staatsrechts. 650 l.*

Homlokegyenest ellenkezik ezen módszerrel az állam célt megállapítani és ezen pusztá eszméből az egész államtant kihozni akarni.

Eddig az általunk használt empiriái (tapasztalati) módszer legtagabb alkalmazást a nemzetgazdaságtanban nyert, *Roscher* maga általános tekintélyre vergődött módszertanát „*phisiologiai*” módszernek nevezi.

2. §. *Az emberi természet mint az állam alapja.*

Ha az állam lényegét és fogalmát valóban föl akarjuk ismerni, akkor föl kell kutatni azon törvényeket, melyek szerint az állam kelet-

kezik és fejlődik, vissza kell mennünk azon kérdésre, hogy m i k é-
pen keletkezhetett az állam?

Az első kérdés az, hogy az emberi akarat, vagy az emberi ész teremté-e azokat?

Ha az államok keletkezése és megszűnése pusztán és egyedül az emberi akarat műve volna, akkor mindenesetre az állami létnek a pusztá emberi akarat által meg is kellene szűnnie, akkor egyedül valamely állam lakóinak pusztá akarata a létező államot nem létezővé tehetné és mégis erre a történet egyetlen egy példát sem képes fölmutatni.

Még kevésbé lehet az emberi ész¹⁾ az állam alapja, mert az emberi ész szüleményei legkevésbé sem bírnak az állandóság jellegével, az állam pedig lényegében változhatlan, s mint ilyen csakugyan inkább az isteni akarat művének lehetne tekinteni azt, mint az ész művének. De az államot isteni akaratra alapítani nem elég arra, hogy az állam lényegével megismerkedjünk. Egyszerűen megnyugodni abban, hogy az állami az isteni akarat műve, igen kényelmes lehet ugyan, de a tudományra semmi hasznos befolyással nem lehet. „Ez a tudomány halálos Ítélete volna.”²⁾

A tapasztalás, hogy az emberek mindenkor és mindenütt állami életet élnek és hogy államon kívüli élet oly helyen, hol az emberek csak némileg megszorodtak, még csak nem is képzelhető, arra utal bennünket, hogy az állam alapja másban nem is létezhetik, mint magában az emberi természetben, ha tehát az állam fogalmát akarjuk kideríteni, akkor magából az emberi természetből kell kiindulni. Az ember anyag és szellemből, vagy mint mondani szokás: testből és lélekből van összetéve, mint ilyen létének indokait önmagában hordja és magából az emberi természetből folyó célokkal bír. Ezen célok tehát magában az ember természetében fekszenek, s mint ilyenek önmagoktól anyagi és szellemi célokra oszlanak föl³⁾.

¹⁾ B ü l a u: Encyclopaedia der Staatswissenschaften. 35-42.1. II. kiadás, (1856). Köder: Politik des Hechts (1837), 34 és 52. I.

²⁾ F r a n t z: Naturlehre des Staats. 14. I.

³⁾ M o h l: Államtudományok encyclopaediája. Magyar fordítás 3 s. k. 1. és Walter: Naturrecht und Politik. 1863. 30. k. 1.

Az ember anyagi céljai, magából az emberi természetből igen könnyen felismerhetők és következők:

- a) az ön föntartás,
- b) a nem föntartás a, és
- c) az anyagi szükségletek kielégítésével járó élvezet. Az emberi természetbe van már beoltva az, hogy az anyagi szükségleteknek józan és czélszerű kielégítése, minden embernél kivétel nélkül bizonyos meglegedést, azaz élvezetet szül¹⁾.

Az ember magasabb céljai, melyek ötet az egész természet fölé emelik, és melyek az anyagi célok elérésében is hatalmasan segítik, a következők:

- a) az ész művelése,
- b) a vallás és erkölcsi érzet művelése,
- c) az ízlés és képzelem művelése és az ezzel járó szellemi élvezet.

Kétségtelen, hogy minden emberbe bevaoltva az érzésnek egy neme, mely ötet a többi természet fölé emeli, és mely még a legvadabb embert is azon tudatra vezeti, hogy azon függés alól, melyet a természet minden élő lényre gyakorol, magát lehetőleg fölmentse és a természet erőinek egy részét uralma alá hajtja. Az éhez való tehetőséget az észben bírja. Az embernek és az emberbe oltott nemes érzelmeknek tökéletesítése minden emberre nézve természeti törvény ép úgy, mint a lét és nem föntartása. Midőn a gondviselés az embert észszel ruházta föl, akkor az egész emberi nemet egy örökös és változhatlan rörvény a haladás törvénye alá helyezte²⁾ és beléoltá minden emberbe azon ösztönszerű érzetet, hogy önmagát tökéletesítse. Ezen ösztönszerű érzet természetesen csak ott juthat öntudatra, hol az ész már némileg művelődött. Minden emberbe bevontva a törekvés, szellemi célok elérésére és épen abban nyilvánul, hogy minden csak némileg művelt ember is a tökéletesedés egy nemére törekszik. Az egyik vallási érzékét műveli, a másik függetlenül az ész kiművelésében leli élvezetét, a harmadik a képzelem és ízlés

¹⁾ Ezen érzés az emberbe oltott nemzetgazdászati ösztön, mely minden emberben azon törekvést szüli, hogy szükségleteinek kielégítésére a lehető legjobb és legalkalmasabb eszközöket fölismerje és megszerezze. K a u t z. *Die Nationalökonomik als Wissenschaft*. 1858.

²⁾ L. Walter. *Naturrecht u. Politik*. 39. és 40. §.

nemesítésében leli örömét, s mind ezek művelése az emberekben bizonyos magasabb és nemesebb érzést, a szellemi élvezetet szülik.

Abból, hogy az embernél ezen tehetségek művelése és azok képzése mindenkinél egyképen bizonyos élvezetet, tehát egyforma érzést szülnék, kétségtelenül kiderül, hogy ezen szellemi célok ismét magában az emberi természetben rejlenek. Ezen szellemi célok elérése tehát önmagában is élvezetet szül, anélkül, hogy általa anyagi célokat érnünk el, s így nem lehet mondani, hogy minden nemes érzelem rugója az anyagi érdek volna, sőt ellenkezőleg, az anyagi célok is az ember szellemi tehetségei adják meg az erkölcsi jelleget. Hogy az ember anyagi és szellemi céljai az emberben oly belsőleg vannak összeszöve, hogy az ember az egyik vagy másik cél önállóságát tagadni hajlandó, az maga az ember anyagi és szellemi lényének legbensőbb összefüggéséből következik. Valamint ezt elválasztani nem lehet, úgy az ember anyagi és szellemi céljaira való törekvést sem lehet egymástól elválasztani, azok az, emberi természetben elválaszthatlanul rejlenek.

3. §. *Az állami lét kifejlése.*

Ha már most az emberi célok önállóságának helyes fölismerése után egy pillantást vetünk a nagy természetben élő lényekre, azt tapasztaljuk, hogy azok ép úgy, mint az ember, sorsakra vannak hagyatva, és dacára annak, hogy öntudattal sem bírnak, mégis megoldják állati céljokat, föntartják azon fajt, melynek – mint mindennek a nagy természet remekében – bizonyos hivatása, – vagy mint mondani szoktuk, haszna van. A rugó, mely őket öntudatlanul ezen hivatás megoldására vezérli, a bennök rejlő ösztön. Ily értelemben mondja már az írás, hogy a mennyei atya az égi madarokról is gondoskodik ¹⁾.

Meg kell tehát lenni magában az emberi természetben is az ösztönnek, mely őtet céljainak elérése és hivatásának betöltésére vezérelje, és hogy ezen ösztön csakugyan meg van, azt maga az emberi élet és annak fejlődéséből tanuljuk.

Az embernek gyöngébb testalkata, az ember anyagi és szellemi tehetségeinek lassú fejlődése már a legvadabb embernél is nemző és

¹⁾ Máté. VI: 25-33, Lukács XII, 24.

nemzett között sokkal bensőbb és tartósabb együttlétet szül, mint bármely más élő lényeknél ¹⁾. Maga a természet törvénye sokkal tovább készíti a gyermeket a szülei háznál élésre, mint a természet más lényeit. Ehez járulnak még a külső physikai okok, melyek általán az embert a nagy természettel szemben oly gyöngévé és tehetetlenné teszik, hogy az egyes emberre a természeti függés csaknem elviselhetienné lesz. Ezen súlyos függés elviselését maga a természet alapján létre jövő együttlét, – t. i. a családi élet megkönnyíti és elviselhetőbbé teszi annyira, hogy a család a természettel való küzdelemben annál erősebbé lesz, minél nagyobb és terjedtebb. Ezen ok az, mely a családi életet mindig és mindenütt egy rendszeres intézménnyé fejtette ki, hol a család minden tagjának van bizonyos földadata és hivatása, melynek betöltése a család tagjainak kölcsönösen előnyére válik. A család tagjai működésök által egymást céljaik elérésében elősegítik és mintegy kölcsönösen kiegészítik ²⁾. Ezen körülmény és az embernek azon tehetsége, hogy gondolatait és érzelmeit másokkal közölni, és ez által másoknak is használni képes, másokat is elősegít céljuk elérésében, – kétségtelenül bizonyítja, hogy a c s a l á d i é l e t az ember h i v a t á s a. Ez minden társas öszlétnek csirája és természetes alapja ³⁾, ez tanítja meg az embert a társas öszlétre, neveli a kifejelettebb társas életre, melyre az embernek, hogy hivatásának megfelelhessen, h o l t á i g s z ü k s é g e van.

A családi *élet* számtalan más erkölcsi és gazdasági viszonyokat von maga után, melyek mind megannyi kapcsolattá lesznek, melyek az emberi léthez fűződnek s mely nélkül az ember céljait meg nem oldhatja. A család továbbfejlődése által újabb és újabb családok támadnak, kik ismét egymásra szorulnak. Egyedül az ember képes a természet erőiben rejlő termőképeséget fölismerni és fölhassz-

¹⁾ Ballanche: Institutions sociales: „L'homme est eminentement un être social. Sa longue enfance, pendant laquelle il sert de lien á deux êtres, et qui lui est si nécessaire pour se développer graduellement, cette longue enfance, disons-nous annonce déjà l'intention du Créateur. (Oeuvres II. 194.)

²⁾ Ezen eszmét Boscher is megpendíti: Grundlagen der Nationaloekonomie VII. k. 440. (207. §.)

³⁾ So wird die Familie die Quelle aller Gesittung, der Eckstein der öffentlichen Ordnung. Sie ist diess eben deswegen, weil alle Familienverhältnisse aus der Natur hervorgehen und darum mit der Sicherheit einer Naturkraft wirken. F r a n t z Naturlehre, 115. 1.

n á l n i. De ezen erők kellő fölhasználása csak akkor történhetik, ha az ember azon erőkkel bizonyos szorosabb szövetségre lép, mi a letelepedés és az állandó lakás által történik. Az ember a maga létét csak akkor biztosíthatja, ha a földnek időnként visszajövő termőképességét fölhasználni tudja, vagyis, ha a földet műveli, s így azt lehet mondani, hogy maga a természet gondoskodott arról, hogy ott, hol a családi kapcsok már nagyon megtágultak, s mindmennyi új családok támadtak, legyen újabb kapocs,, mely ezen családokat ismét összetartsa és ezen kapocs a közös lakhely és a földművelés. Tehát maga azon foglalkozás, mely az ember létének biztosítására mulhatlanul szükséges egy új, a családnál sokkal szélesebb körű társaságot, szélesebb körű együttélést kíván, mely a családi élet analógiája szerint fejlődik ki és az egymás mellett állandón lakó családok közös és kölcsönös érdekeik fölismerésében, egymás általi támogatásában, az ellentétes érdekek kiegyenlítésében mindig rendszeresebb kifejezését leli s majd községgé, majd további fejlődésében áll a m m á alakul.

Ezen szorosabb és állandó összletet már az emberi őstörténet regéi úgy tekintették, mint az emberi fejlődés egy magasabb fokát. A földművelést, mely ezen állapotot mulhatlanul maga után vonja, már a legrégebb népek hitregéikben úgy tekintették, mint különös jótéteményt, mint isteni áldástól kísért foglalkozást, innét a földművelés tisztelete minden más foglalkozás fölött.

Hogy az ember életcéljait és hivatását egyedül a szorosabb társas összlet által érheti el, azt az emberi nem művelődésének története kétségtelenül igazolja. Azon rendkívüli függés a természettől, mely a Vadász- és halásznépeknél minden előregondoskodást a jövőre nézve lehetetlenné tesz, hol a túlbőség és éhhalál egymást rendszeresen föl-váltják, a nélkül, hogy ezen népek létüket biztosítani képesek lennének ¹⁾; azon alantfokú műveltség, melyből kibontakozni és a haladás törvényét megérteni nem képesek ²⁾: kétségtelenül igazolják, hogy csak a szoros és állandó összlet, a valódi rendszer-

¹⁾ Példákkal világosítja ezt fel K o s c h e r: National-Ökonomie des Ackerbaues. 20. 1. 1. jegyzet.

²⁾ Utazók állítása szerint a vadász hindu népek minden hangsúlyozás és arcmozdulat nélkül beszélnek, hogy az ember azt hinné, hogy álmokban beszélnek.

res társasélet felel meg az emberi természetnek és az ember céljainak. Jólét és műveltség társasélet nélkül nem képzelhető; minthogy pedig e kettőre minden ember ösztönszerűleg törekszik, tehát a társas összlet nem maradhat el sehol, hol családok állandón letelepednek és laknak.

A tapasztalás bizonyítja, hogy minél szorosabb viszonyban élnek az emberek egymással, minél kifejtettebb nálok a társas összlet ¹⁾; annál könnyebben képesek megszerezni szükségleteiket; annál biztosabban tudják megvédeni magokat a ragadozó állatok és elemi csapások ellen, annál kevésbé függ létök a természettől, annál gyorsabban és biztosabban képesek anyagi és szellemi tehetségeiket kifejteni. Az embernek adott beszélő és észtehetség csak folytonos társas ösziét által fejlődhetik ki tökéletesen, az emberben levő erkölcsi érzés szintén csak ekkor nyeri teljesebb megvalósulását.

Látjuk tehát ebből, hogy az ember törekvése anyagi jólétét biztosítani, anyagi és szellemi tehetségeit kifejteni, életföladatát megoldani, mindmegannyi okok arra, hogy az emberek társaséletet éljenek. Látjuk, hogy az embernek, minden életföladatát csak társasélet által lehet megoldani és hogy már a legprimitívebb állapotban is inkább van utalva az összéletre, mint a természet egyéb teremtményei; a családi életet már maga a szükség is föntartja.

Ha több család közös földterületen egymás mellett él, a magasabb fokú szükségletek ismét egy magasabb fejlődésit összéletre kénytetik az embert, melyből majd kisebb községek, majd államok fejlődnek. Ezen egész fejlődés önmagától az emberek tudta és akarata nélkül jön létre, ép azért, mert maga a természet törvénye készíti reá az embert ²⁾.

Ha tehát igaz, hogy a haladás és fejlődés az emberi nemre nézve természeti törvény, ha igaz, hogy a természet törvényeinek mindenki alá van vetve és azoknak mindenki a beléje oltott ösztönnél fogva akaratlanul is engedni kénytelen: akkor az állami lét és összletel maga a természeti törvény és az emberi ösztön által jön létre, sőt annak az emberek akarata ellen is létre kell

¹⁾ Kautz: Theorie der Nat-Ökon. 8–16. lap.

²⁾ Näher gerückt der Mensch an den Menschen. Enger wird um ihn, Reger erwacht, es umwälzt rascher sich in ihm die Welt.

jönnie, és valóban a tapasztalás bizonyítja, hogy sehol az emberek elhagyott vadságukból és az állatokkal közös sorsú nagy természeti függésből kibontakozni nem tudtak a nélkül, hogy egyszersmind bizonyos rendszeres társaséletet ne éltek volna és ezen társasélet mindenütt állammá fejlődött ¹⁾. Ebből láthatjuk azt, hogy az államnak ott, hol az emberek egyszer állandón letelepedtek és közös területen laktak, múlhatlanul létre kell jönni, de másrészt létezhetik oly tökéletlen társasélet is, mely állami éleinek nem tekinthető (vadász és halász népek, nomádok), ez azonban az emberi társas fejlődésnek csak j egy alacsony foka és a magasabb fejlődés előbb-utóbb önmagától bekövetkezik; mert csirája már megvan a családi életben ²⁾.

Így tekintve az államot, az az emberek társaséletéből önként kifejlődik, de maga a társas összlét csak a fejlődés egy bizonyos pontján tekinthető államnak, ezen pontot meg kell határozni, ha az állam fogalmával és lényegével tisztába akarunk jönni.

4. §. *Az állam fogalma.*

Az állam fogalmának meghatározása volt a régi állambölcsészek szerint, az egész államismerettan alapja, elvont okoskodás útján állapították meg az állam fogalmát és a fogalmat azután a tényleges államokra mintegy ráerőszakolták.

Ennek lett eredménye azon nagy tekintélyre vergődött elmélet, mely szerint minden állam szerződés általjött létre. Ezen állítás képtelenségét a történeti és természettani iskola már bőven megcáfolta, annak cáfolata az eddig mondottak után fölösleges, csak még azon kérdést kell megoldani, váljon lehet-e az állam fogalmát meghatározni akkor, ha az államot úgy tekintjük, mint az emberek fejlődése és haladásának szükségképeni eredményét, mint a természeti rendnek művét, mely

¹⁾ Igen szépen mondja b. Eötvös J.: „A társadalmi állapotot az emberi természet eredményének kell tekintenünk, s nem szükség tudományosan igazolnunk.” XIX. sz. uralkodó eszméi, I. k. 61 l.

²⁾ „Die Gesellschaft der Ehe, welche sich zum Ehethume, zur Familie erweitert, ist wiederum bestimmt ihr Selbeigenleben, ihre Persönlichkeit mit andern Familien zu vereinigen und vereint auszubilden.” Krause: Geist der Geschichte der Menschheit. Göttingen, 1843.

maga is a fejlődés és haladás törvénye alatt áll. Dahlmann¹⁾ és Frantz²⁾ minden kísérletet hiúnak és az államfogalom meghatározását lehetetlennek tartják, mert az állam és az állami élet fejlődik és halad.

De épen ezen fejlődés bizonyítja, mint az eddigiekből láttuk, hogy az emberek társasélete csak a fejlődés egy bizonyos fokán tekinthető államnak, mert különben az egyes magányban élő családok is államnak lennének nevezhetők. Kell tehát az öszzlétnek egy bizonyos pontot elérni, – melyen alul államról szólam nem lehet, – ezen pontnak fölismérése pedig önmagától az állam fogalmára vezet.

Nem a fogalom az, mit nem lehet meghatározni, hanem a cél. A fogalom meghatározása az állam fejlődésének nem szab határt, de igenis szab a cél meghatározása és ez utóbbi épen azért lehetetlen³⁾.

Ha tehát az államnak fogalmát akarjuk adni, akkor egyedül abból kell kiindulni, hogy mely ponton áll be a társasélet azon foka, mely államnak tekinthető és ezen pontot, mint általános mértéket kell tekinteni annak meghatározására, hogy mit lehet államnak nevezni.

Dahlmann azt mondja: „minden család függetlenül képzelve állam.” De ez nem szolgálhat alapul az állam fölismérésénél, mert az egymagában függetlenül képzelt családnál az összetartó kapocs nem annyira az egymásra utaltság – mert ezen kapocs az emberi élet bizonyos pontján megszűnik – hanem a szeretet. De ezen múltó érzés az állam alapja nem lehet, és így minden állam megszűnének, a szeretet és a családi élet szükségének megszűntével. Az állam az emberre nézve holtáig szükségképi társaság, a család nem. A családnál tágabbkörű társasélet szüksége épen akkor mutatkozik, midőn a családi kötelék megszűnik; az állami élet a családi életnek folytatása, Ha maga a család már állam volna, akkor honnét van az emberben azon ösztön, mely őtet a családi életnél szélesebb alapú öszzlétre vezérli? Az állam már a fejlődés egy magasabb foka, mely csak akkor létezik, ha a társas öszzlét a családi életen kívül is biztosítva van; ezen magasabbfokú öszzlétnek biztosítéka pedig csak

¹⁾ Dahl mann: Die Politik. (1847.) 8–9. 3.

²⁾ Naturlehre des Staates. 69. 1.

³⁾ „Ein an sich bester oder vollkommener Staat kann nicht gedacht werden.” Waitz: Grandziige der Politik. 1862.

ott létezik, hol az állandó lakhely és a földművelés az embereket együttmaradásra készíti, és hol ezen együttmaradás lehetségessé van téve azáltal, ha az együttlakók közötti ellentétes érdekek valamely magasabb tekintély által kiegyenlítettnek.

Tehát az egy független család állam nem lehet, mert ennél a z ember céljai végett múlhatlanul szükséges állandó és maradandó összlet biztosítva nincs. Egy oly állapotnak kell tehát beállni, mely a családnál magasabb fokra fejlődött összletet lehetségessé tegeye és biztosítsa.

Biztosítva ezen tágabb körű összlet csak akkor van, ha az együtt élők physikai szükségletei is biztosítva vannak, mi a föld termo erejének használata által éretik el legállandóbban; lehetségessé téve pedig ezen összlet akkor van, ha az együttlakók ellentétes érdekeiknek kiegyenlítését egy általok elismert tekintélyre bízzák. Ezen tekintély az együttlésnek szükségképeni következménye. Míg tehát azon physikai kapocs, mely az embereket összletre készítse, az emberek által föl nem ismerteit; míg összeütköző és látszólag ellentétes érdekeiket összeegyeztetni nem tudják: addig államról nem beszélhetünk, mi tehát az állam definitiójánál a társas összlet azon pontjait veszszük alapul, mely nélkül maradandó összlet nem képzelhető, s mely nélkül az emberek életcéljaikat egyáltalán meg nem oldhatják.

Állam alatt tehát:

több családnak valamely meghatározott földterületen egy bizonyos főhatalom (tekintély) alatti állandó együttlétét értjük.

S így fogva föl az államot, a társas összlet azon állapotát jeltük meg, mely mindenütt létezett, hol a történet államokról beszél. Az állapot megelőzte az eszmét, melyet e szóval fejezünk ki: állam. Ezekből már most eredményképen a következőket vonhatjuk le:

1) Az emberekbe oltott ösztön az embereket életcéljaik elérése végett államéletre készíti. Az ember, mint Aristoteles monda, már természeténél fogva állami lény. Az embereket maga a természet parancsa bizonyos összletre készíti, melyből az állam ön magától kifejlődik.

„Die Menschen mögen wollen oder nicht, sie müssen einigermassen zusammenhalten, oder sie werden untergehen.”

„Einerseits die physischen, andererseits die moralischen Triebe

sind es, wodurch aus einer blossen Summe von Colonisten eine lebendige Gemeinschaft entsteht.” Frantz, Naturlehre: 17. 1.

2) Az állam magából az emberi természetből folyik, s így az emberre nézve az állami élet az egyedüli természetes állapot, mely nélkül életföladatait és céljait meg nem oldhatja.

„Az állam-polgárság valódi természetes állapot.” (Röder Politik des Rechtes 31. 1.)

„Der Staat ist das Leben selbst” – mondja Krause (190. 1. id. munka).

„Der Staat ist ein Naturproduct.“

Frantz.

„Der Staat im allgemeinen ist gleichzeitig Naturgesetz und höchstes Rechtsgesetz des menschlichen Leben”. Holtzendorf (Principien der Politik 1869. 86. 1.)

„Das Wesen des Staates liegt in den Gesetzen, Trieben und Bedürfnissen der menschlichen Natur. (31. 1. Escher. Politik 1863.)

„Der Staat ist ein nothwendiger Zustand. „(Dahlmann. Politik 1. 1. 1847.)

3) Az államnak csirája a család *), de a család még nem állam, másrészt állam család nélkül nem létezik.

„Keine Familie, keine Gesellschaft und kein Staat.”

4) A családok összelete, – az állam fizikai alapja a földterület – és egy általánosan elismert tekintély nélkül állam nem létezhetik; de ezeket nem az emberi akarat határozza meg, hanem az magának az összeletnek szükség képi következménye.

5) Az államnak jogalapja tehát sem az emberek akarata, sem az ész, sem a jog parancsa, hanem a természet törvénye, mely mindenütt érvényre vergődik, hol családok állandón megtelepednek, céljaik megoldása végett.

Ahol a szükség parancsol, ott emberi akaratról szólni nem lehet, a jog magából az állami életből fejlődik, s így az állam megelőzi a jogot. Az ész parancsa sokkal ingadozóbb és határozatlanabb,

¹⁾ „Es gebe eine Zeit ... in denen die Familie dem Menschen alles ist, in denen das ganze menschliche Leben, das religiöse, wie das weltliche, keinen grösseren Umfang kennt, als den der Familie, einerhalb welcher es sich ganz erfüllt.” Held. Staat und Gesellschaft 1861. I. k. 145. 1.

mint a természet törvénye; és az ész parancsa szabad akaratot tételez föl, a hol tehát nincs akarat, ott az ész parancsáról sem lehet beszélni.

„Der Rechtsgrund des Staates ist lediglich die ewige Weisheit und die Bestimmung der Menschheit.” Mondja maga Krause (Geist der Geschichte der Menschheit 183. 1.) ki különben a jogállam eszméjét osztja.

6) Végre az állam az emberek természetszerű összetételéből önmagától fejlődve, nem lehet megállapítani azon célt, melyet az államoknak elérni kell. Az államok létrejöttét maga a természet rendezi elő, annak alapját maga az emberek szükséglete és céljainak megoldása képezi. Azt tehát úgy kell tekinteni, mint az emberek életcéljainak elérhetése végett szükséges intézményt. Épen ezért az állam célját elvontan megállapítani nem lehet. Az állam, mint Bülow mondja, „eszköz az emberi célok elérésére”, még pedig szükséges eszköz.

Mint Mohl mondja: Az emberek nem az állam, hanem ellenkezőleg az állam „az emberek kedvéért létezik”.

Az államnak föladata tehát egy az emberiség föladatával: haladás és tökélyesedés!

E kettő pedig befoglaltatik a fejlődés törvényében.

Jegyzet. Az államnak ezen természetes fölfogása csak legújabbban kezd némi érvényre vergődni.

Az államok jogalapját nem a bölcsészeti, de nagyrészen még a történeti iskola is másban kereste, mint magában a természet rendében.

1) A bölcsészeti iskola az állam jogalapját vagy az erősebbnek a gyöngébb fölötti jogában vagy az egyének szerződésszerűig nyilvánított akaratában, azok beleegyezésében kereste.

Az erősebb jogát: államot alakítani, a történet látszik igazolni. Az egész ókorban az államélet egyedül ezen alapult. Ezzel indokolta Brennus gall vezér azon tényét, hogy Rómától a kialakított hadi sarcnál magasabb összeget követelt. Legkiválóbb képviselői ezen tannak Machiavelli (d'Ilprincipe) és Spinozza (Tractatus pol. c. 2. §. 3.)

„A nagy hal megeszi a kis halat s egyik állat a másikat a természet joga szerint.”

Ezek Spinozza szavai.

Igaz, hogy az államok történetében az erőszak és hódítás gyakran nagyobb rostól menté meg az embereket. De a cél nem szentesíti az eszközt. A hódítók többnyire nem államot alkottak, hanem az önálló államokat megszüntették és saját uralmok alatt egyesítették, mi láttuk, hogy az állam természetes fejlődési törvények alatt áll, az erőszakos államalkotás a természet rendének erőszakos szétválása, mely előbb-utóbb keményen boszulja magát. „Rome périt par la force comme elle dominait par la force.” Laurent. Histoire de l'humanité T. III. 107. 1.

Az államnak szerződés általi létrejöttét az egész bölcsészeti iskola kevés kivétellel vallotta, maga Spinozza is elismeri a szerződés általi keletkezés jogosultságát Hobbes, Rousseau, Kant és Kant követőinek nagy serege ép úgy az állampolgárok közmegegyezésében keresték az állam jogalapját, mint Mariána jezsuita. (De Rege et regis institutione 1598.)

Az egyik a szabadság, a másik legmerevebb és zsarnoki abszolutizmust (Hobbes) a harmadik ismét az egyház uralmát vélte tanai által biztosíthatni.

Mind a két bölcsészeti irány egy természeti állapotból indul ki, melyen az egész rendszer alapul, de ilyen természeti állapot, mely némelyek képzelete szerint maga a boldogság, mások fölfogása szerint örökös harc, és az emberek egymás elleni küzdelméből állott – nem létezett és nem létezhetett, mert az első család és annak természetes élete, már az állami élet csiráját hordta magában.

2) Az orthodox iskola az állam jogalapját az isten közvetlen akaratában keresi és pedig a régi theocrat államok magában az istenség nyilvánulásában keresték az állam jogalapját, ez volt a Brahmin uralom alapja Indiában és ezen alapult a zsidó állam-szervezet.

Az újabb államtudósok az istennek képviselőit látják az uralkodókban, nevezetesen:

Stahl: „Inbesondere hat die Obrigkeit Ansehen und Gewalt von Gott. Sie ist von Gottes Gnaden.” „Die bestimmte Verfassung und die bestimmten Personen der Obrigkeit haben Gottes Sanktion.” Staatslehre, IL 176. 1.

Már előbb hirdették ezen eszmét Müller Ádám, Chateaubriand, Bonald, Le Maître, Görres, az orthodox evangélicusok és főleg Sz. Pál apostol a rom. XIII. 1-7.

Ezzel szemben igen helyesen jegyzi meg Krause: „Aber ein Regent als einzelner Mensch ist nicht mehr, und nicht weniger als jeder andere einzelne Mensch, hülftbedürftiges, vielfach gebrächliches Wesen, wie jeder Andere.”

3) Újabban azon nézet vergődött túlsúlyra, hogy az állam létének indokait önmagában hordó lét szer és az állam helyesebb irányának felismerése, főleg a történeti iskola érdeme, de az államot szellem-erkölcsi létszernek nevezni még nem elég, annak természetét mélyebben kutatni csak tisztán empirions irányban lehet.

Az államnak tisztán szellemerkölcsi fölfogása azonban ismét két szélsőségre vezetett, úgy hogy legtöbben az állam jogalapját ismét nem magában az emberi természetben, hanem a joguralom létesítésének szükségében, vagy az ész parancsában keresték.

A jogállam védői a jog eszményét a tökély legmagasabb fokának tekintik, az állam föfeladata tehát a jogélet megvalósítása.

„Anstalt das Recht herzustellen” – mondja Krause; – és: „Der Staat ist bleibend für alle Zeit, die gesellschaftliche Anstalt das Recht selbst zu verwirklichen”. – Philosophie der Geschichte der Menschheit, és: Grundlage des Naturrechts. Jena, 1803.

Ahrens pedig azt állítja, „hogy a jognak egy társadalmi létszerre szüksége van és ezen spécifions létszer az állam”. (Organische Staatslehre. 91. 1.)

Krause, Ahrens és Röder azok közé tartoznak, kiknek az állam helyes fölfogásának kiderítésében legtöbb érdemök van, kik a szerződési elmélettel szemben világosan az emberi természetre utaltak, de a jogrend nem lehet az állam egyedüli föladata, sőt azt sem mondhatjuk, hogy legfőbb föladata, mint azt a jogállam követői állították. A jogrend létesítése nem ritkán egészen a társadalmi körökre (például törzsre) volt bízva és az állam mégis érezhető befolyással volt az emberek fejlődésére, tehát megoldá föladatát.

A primitív államoknál nem is lehet kívánni, hogy a joguralmat is bevonják körükbe, mert ott a jogvédelem kifelé is elég alapul szolgál.

Röder a joguralmat azonosnak veszi az ész - uralommal, mert a joguralom létesítése egyszersmind az ész parancsa (Ugyan így Royer Collard 1820. máj. 27-én tartott beszédében a Bluntschli által idézett helyen. Államjog. II. 9. 1.) „Die Staatsgesellschaft ist ein Element der Vernunft”. Held.

B ü l a u épen ellenkezőleg az észuralom létesítését te kint az állam jogalapjának, de maga elismeri, hogy az észuralom tökéletes létesítése e földön lehetetlen. (Encyclop. 41- és 42-ik lap és E ö t v ö s : XIX. sz. eszméi. II. 69. 1)

Síug az államorganismus hirdetői az állam valódi forrására, az emberi természetre utaltak, addig a történeti iskola hívei és főleg Mohl tisztán gyakorlati szempontból vették vizsgálat alá az államot és kimutatták, hogy annak többféle jogalapja lehet. E két iránynak Összesítése tette egyedül lehetővé az állam valódi jogalapjának fölismerését, mely egyrészt az emberi természetben, másrészt a haladás törvényében fekszik. Hiszen maga Krause is azt mondja: „Der Rechtsgrund des Staats ist lediglich die ewige Wesenheit und die Bestimmung der Menschheit!” (T. i. m. 183. 1.)

Hazánkban a legkitünőbb állambölcész, Pauler, a jogállam eszméjét védi. (Jogalaptan, 8. fejezet.)

Az újabb irány követői közé sorolhatók nálunk különösen Kogler és Hajnik.

„Az állam valamely meghatározott földterületen lakó embereknek létszeres egészszé rendezett és legfőbb hatalom által kormányzott állandó egyesülete az összes életcélok valósítása végett. (Államtan, 1868. Kogler N. X, Tí33. 1.)

„Az álladalom nem egyéb, mint valamely meghatározott földterületen, közös főhatalom alatt, az emberi haladás folytonos eszközlése végett szerves, összeműködésre egyesített társaság”. (Hajnik Imre: Bevezetés a magyar jogtörténetbe. 5. 1.)

Az előbbi az állam eszméjének tisztázása, az utóbbi a társadalom fejlődésének története által nagy érdemeket szerzett magának hazai jogirodalmunk terén.

K a u t z az anyagi irányt az eszményi iránynyal összesíteni akarja és az állam jogalapját a jogosság és közboldogság létesítésében keresi, de az állam közvetlen és főföladata, szerinte is, „a jog és jogosság megvalósítása”.

Igen érdekes e tárgyban Paulernek értekezése: „Az álladalom jogalapja”. Magy. akad. évk. VIII. k. 30-62. 1., és E ö t v ö s : Korunk uralkodó eszméi. II. 61 - 71.1.

5. §. *Állam és társadalom.*

Az állam fogalma még nem egészíti ki egészen az embereknek együttlétét; államterület, lakosság és főhatalom még nem elegendők arra, hogy az embereknek az állam területén belül kifejlődött összéletét megértsük. Az emberi célok végső eredményekben visszavihetők ugyan néhány főcélra, de ezek az egyes ember életföladatát még meg nem oldhatják. Az ember az állammal szemben független és öncélú lény marad mindig, s így nem adja, nem is adhatja magát egészen oda az államnak, nem várhatja az államtól azt, hogy az ő egyéni céljaival foglalkozzék, de ha az államban egyéni céljaival és törekvéseivel egyedül áll, akkor többi embertársainak céljaival küzdelemben jó és ezen küzdelemben gyöngeségét érezni kénytelen.

Az állam tehát nem elég arra, hogy az egyes lakosokat egyéni céljaik elérésében is segítse, de nem is tehetné azt, mert ezen egyes egyéni célok egymással összeütközésben és ellentétben vannak, azoknak megvalósítása tehát az állam föladata-nem lehet. Ennek folytán fejlődik ki az államlakoságnál mindenütt az együttélés egy újabb neme mely már a többféle eltérő egyéni célok megvalósítására és támogatására szolgál. Az egyes ember a maga egyéni céljai és érdekei elérése végett más hasonlóképpel egyesül és ez által több apróbb körök jönnek létre az államon belül.

Ezen különféle körök együttvéve egymással összefüggnek és egymást több tekintetben kiegészítik, de különösen arra szolgálnak, hogy az egyes emberre nézve életcéljai elérését megkönnyítsék; s így mindenütt, hol az egyesek céljai és érdekei találkoznak – egy szersmind egyes körök jönnek létre, melyek már most több egyesnek közös és együttes érdekeit karolják fel és azokat először az állam befolyásával szemben, másodsor az egyes egyéneknek ellentétes érdekeivel szemben lehetőleg érvényesítik. Ezen körök együttvéve már most az állam és egyén között állanak és mindenütt, hol állami élet létezik, létrejönnek; ezek tehát az állam egyik fontos elemét képezik, mely nélkül az állam nem is képzelhető, s így az állam alkatelemeinek egymáshoz viszonyát, ezen fontos elem föl ismerése nélkül meghatározni nem lehet. Az embert érdekei még az államlakosság körén belül sokszorosán választják el egymástól s bírják viszont szorosabb, bensőbb egyetértésre. – Ezen eltérő

és rokon érdekeket ismét magában az ember természetében rejlő okok létesítik, és bár az emberek haladása, művelődése- és fejlődésével mindig változni fog az egyes emberek gondolkozása, fölfogása és érdeke, mégis léteznek némely átalánosabb a l a p o k o k, melyek az állami összéletbe mindig ilyen kisebb-nagyobb körök alakítását fogják előidézni.

Ezen alapokokból azután igen könnyen föl lehet ismerni az államon belül létrejövő köröket és azokat a bennök rejlő alapokok szerint egymástól megkülönböztetni.

1) A szeretet és rokonszenv egyik legfontosabb rugó arra, hogy az emberek egymást szorosabb körbe összefűzzék, épen úgy mint az ellenszenv és gyűlölet az embereket egymástól különválasztják. Az emberi körök alakításában a szeretet és rokonszenv a legfontosabb tényező, annyira, hogy egyedül ezen érzésnek teljes és legnemesebb kifejlődése szolgálhatna biztos alapul arra, hogy az egész emberi nem egy nagy családdá egyesülne és megvalósítaná a nemes érzelműek legszebb eszméjét – az ö r ö k b é k é t.

Ma még ezen érzelem csak igen kis köröket hoz létre, jeléül annak, hogy a legszebb parancs: „Szeressétek egymást!” megvalósulása az emberi nem haladásának távol jövőjében fekszik. A szeretet egy-egy nemzetnél sem eléggé kifejlődött összetartó kapocs, és csakis kisebb köröknek alapja. Ezen kisebb körök:

- a család,
- a baráti kör, és
- a rokon kör

Ezen három kör szeretet nélkül nem képzelhető, mert például valódi családi kör csak ott lehet, hol egyik a másikért tesz, küzd és érez, képzelhető-e mindez szeretet és szerelem nélkül?!

2) Az egyenlő foglalkozás szintén egyenlő érdeket szül, ezen közérdek tehát szintén egyik alapja az emberek államon belüli egyesülésének. Ezen egyesülésnél az egyéni érdek az, mit mindenki közvetlenül szem előtt tart, s így az egyenlő foglalkozásúaknál az egyesülés annál bensőbb és szorosabb lesz, minél előnyösebbnek mutatkozik az egyesülés az egyéni érdekre nézve. Innét van az is, hogy a középkorban a céhek és rendek sokkal szorosabb kört képeztek, mint a nemesség, az iparososztály stb. De bár mennyire is biztossá tette az egyéni érdek, a foglalkozásnak mindig befolyása lesz az emberek egyesülésére.

Az emberek haladása és fejlődésével a nézetek és igények nagyon változhatnak, de azért a foglalkozásoknál például a munkakerők összesítése, egymást kiegészítő productiv tényezők összetartása, különféle foglalkozásoknál a közös érdekek érvényesítése mindig nagy befolyással fog maradni, a társadalom tevékeny osztályaira és őket egyesülésre fogja bírni.

Ügyvéd, orvos és mérnök, sok tekintetben még az iparos és kereskedő is szorosabban van egyesülve már ma is, mint a középkorban, mert a céheket csak a külső kényszer volt képes összetartani, míg ma a nép különféle osztályait az őket átlengő szellem és eszme hozza össze.

A rendi érdekeket ma az osztályok érdeke helyettesíti és az osztályok fogalmában rejlő eszme a népek egyenlőségének eszméjével sokkal jobban tér össze.

A régi nemesi rendnek meg kellett szűnnie, mert a rendnek alapul szolgáló kiváltságos foglalkozás a honvédelem ma általános állami kötelezettséggé lőn; azért ma a nemesség a nagy földbirtok megtartása által igyekszik külön álló jellegét fentartani.

3) Az emberek vagyoni állapota szintén külön köröket és elemeket hoz létre az államlakosság körén belül. Az egyenlőség legszigorúbb törvényei mellett is mindig nagy lesz a válaszfal szegény és gazdag között. De még a gazdagok között is a vagyon nemének bírása nagy befolyással lesz az emberi körökre. A nagy ingó vagyon bírása egészen más érdekléssel jár, mint az ingatlan vagyon, névleg földnek bírása.

Innét a különbség tőke-birtokos és földbirtokos, kis birtokos és a nagy birtokos között. Tehát a különféle körök alakítására a vagyon minősége és a vagyon mennyisége is igen nagy befolyással bír, habár a vagyon bírhatóságában nem is léteznek semmi korlátok. A korlátok a vagyon bírásánál egyik vagy másik osztályra nézve mindig hátrányosak lesznek, de a vagyonkülönbség jelentősége minden korlátozás nélkül is befolyással lesz a lakosság-
nál alakuló különféle körökre.

4) Az eszme egyáltalán a társaskörök egyik irányadó alapja s így minden társas körben van bizonyos eszme, mely azt uralja, a társas körök egy részénél még is az érzelem, másoknál az anyagi érdek bír túlsúlyal; de vannak oly társulási körök is, melyeknek

közvetlen föladata és célja valamely nemes eszmének megvalósítása ¹⁾. Itt az anyagi érdek egészen háttérbe nyomul és a nagyszerű és nemes eszme egyúttal a társas kör célja.

Az erkölcs és vallás, a tudomány és művészet, a human is mus és művelődés, mind megannyi nagyszerű eszmék, melyek ezer és ezer különféle körök alakítására szolgálnak.

A vallásfelezetek, a művészi körök és tudományos társulatok; tanodák, egyetemek és képzőintézeteket alakító és fõntartó társas körök, ápolják és segéiyegyletek mind megannyi kisebb-nagyobb körök, melyeknél az érdek találkozása nem az egyesek anyagi érdekein alapul, hanem inkább a köröknek irányt adó nagy eszmék helyességének érzetén.

5) Végre az együttlakás, mely által az embernek helyi érdekei jönnek létre, ezek megvalósítása, illetõleg a közérdekkel szemben lehetõ érvényesítése a k ö z s é g vagy kerület (megye) célja.

Foglalkozás, vagy o n'es együttlakás egyrészrõl, s z e retet és eszme másrészrõl azon alapokok, melyek az állam lakóit az állam területén belül különféle körök alakítására bírják. Ezen társulati körök az emberi nem haladásával folytonosan változnak és átalakulnak, de soha az állam területén belül létezni meg nem szûnnek és nem is szûnhetnek, mert magok az okok az ember természetében és hivatásában rejlenek. Mennél jobban halad az emberi nem, annál inkább szaporodik minden egyesnek is föladata és célja, annál több és nemesebb érdekek merülnek föl, és így az emberi nem haladásával a társadalmi körök is folytonosan szaporodnak ²⁾.

Ezen körök pedig mindenütt kifejlõdnek, hol állam létezik és

¹⁾ Eine jede Idee, die sich als Lebenszweck in einer äusseren organischen Gestaltung zu verwirklichen strebt – ist wie eine Seele – die sich in das Leben einseht, und von den ersten Anfängen bis zur höchsten Ausbildung immer vollkommener zu gestalten sucht. Ahrens, Organische Staatslehre. 48. 1.

²⁾ „Mit den Fortschritten der Menschheitsentwicklung“, – jegyzi meg Izellemdúsan F r ö b e l – vervielfáltigen sich die Umstände, Lagen und Bedingungen des Lebens. Die Vielartigkeit der Charactere, der Fähigkeiten, der Geschäfte, der Stellungen und Verhältnisse aller Art, selbst der leiblichen Constitutionen, und Physiognomien, und die Grösse der Unterschiede in allen diesen Dingen nimmt zu, mit dem was wir als Bildung und Civilisation bezeichnen.“ – (Theorie der Politik II. k. 72. 1.)

egy új viszonyt hoznak létre az államban, t. i. az embereknek nem az államhozi, hanem egymás közti viszonyát. Ezen vívő viszony pedig, amennyiben minden államban előjő, habár más-más alakban, állandó jelleget ölt, s így az államnak kiegészítő részévé lesz, aziránt tehát az államtanban közönyösök nem lehetünk.

Igaz, hogy ezen körök az állami élettől különválnak, hogy az emberek között is oly viszonyokat hoznak létre, melyek nem az államjog vagy közjog, hanem egyedül a magánjog körébe tartoznak, de mindenesetre az emberek, illetőleg az államlakók állami életére is szabályzólag folynak be, sőt ilyen társadalmi körök nélkül valódi állami élet létre sem jöhet, ezen körök összefüggése nélkül az államlakók közt fönnálló benső összefüggést megmagyarázni nem lehet. Ezen köröket tehát az állam természetének vizsgálata alkalmával figyelmen kívül nem hagyhatjuk.

E körök első tekintetre tisztán speciális érdekeket képviselnek, melyek minél sűrűbben jönnek létre, annál inkább látszanak az állam lakóit egymástól elválasztja. De ha közelebbről tekintjük ezen köröket, azt találjuk hogy minél speciálisabb egy-egy körnek célja, annál kevésbé képes az egyes egyénnek minden érdekeit fölkarolni, az egyes ember tehát a maga érdekeinek lehető képviselője végett több különféle érdekű társas körnek tagjává lesz, s így a társas körök egyes tagjainak érdeke kívánja, hogy a különféle érdekű körök között bizonyos összhang jöjjön létre, mely azután ezen tarka vegyületű társas köröket egy egészbe fűzze össze. Mint a rét ezerfajú tarka virágai egy nagyszerű összhangot, a virányos rétet tárják szemünk elé: úgy képeznek ezen kisebb-nagyobb körök is egy nagyszerű egészet.

Ezen összefüggő egész az emberek összetételének egy gyönyörű képét nyújtja, mely csak akkor fejlődhetik ki, ha az államtól különválnak és az emberek összetételének egy újabb fogalmát nyújtja, mely „az állami összetételtől külön természetű és melynek neve: társadalom.

Állami élet a társadalmitól, állam a társadalomtól tehát lényegesen különböznek.

Társadalom alatt foglalatját értjük mindazon

tényleg létező társadalmi köröknek, melyek az államon belül föltalálhatók¹⁾,

Az egyes társadalmi körök és azok foglalatja lényegesen hozzájárul azon belső összefüggéshez, mely az államban kifejlődik. Az állam befolyással van a társadalomra, a társadalom ismét az államra; mint azt még többször látni fogjuk. De a társadalom egyszersmind lényegesen különbözik az államtól, a társadalom természetének kutatása tehát egy egészen külön tudománynak, a társadalomtannak földadata. E helyütt a társadalom csak annyiban jöhet tekintet alá, a mennyiben az államra befolyással van és a mennyiben a kettő közötti viszony magára az államra is bizonyos kötelezettségeket ró a társadalom irányában. Állam és társadalom egymástól lényegesen különböző fogalmak.

A társadalmat a sok különféle eltérő és részletes célok jellemzik, úgy hogy a társadalom körökre oszlik, melyek egyes specialis egyéni érdekeket képviselnek;

az állam ellenben az egésznek megfelelő érdekeket karolja fel és egyedül az összérdeket tartja szem előtt²⁾.

A társadalom földadata az emberek egymáshoz viszonyait rendezni, tökéletesíteni, javítani és átalakítani;

az állam földadata ellenben a társadalmi körök számára egy külsőleg összetartó központot teremteni és az egyénnek az államhozi viszonyát szabályozni.

E kettő, t. i. az állam és társadalom, közötti különbség érzete teszi szükségessé a magánjognak a közjogtól elválasztását, mert a magánjog a társadalmi élet kifolyása, a közjog ellenben az egyének és társadalmi köröknek az államhozi viszonyát szabályozza.

Végre különbözik az állam a társadalomtól még abban is, hogy az államnak földadata a polgárosodás tökéletesítése és a polgárosíi-

¹⁾ Mohl és Holtendorf definitiója. A társadalom tágabb értelemben az egész emberi nem összéletére is kiterjed, mert a társadalom és társadalmi érdek határokat nem ismer, s így tágabb értelemben az egész földgömbön található körök értendők alatta, csakhogy az ezek közötti összefüggés még igen laza.

²⁾ Krause és Ahrens ép azért tekintik az államot is csak egy társadalmi körnek, mert specialis cél létesítése végett létrejöttnek tekintik (t. i. a joguralom létesítése végett).

t á s; a társadalom földadata az anyagi és szellemi művelődés. Az állam földadata állampolgárokat, a társadalom földadata világpolgárokat nevelni, amaz a haza, emez az emberiség érdekeit teszi jelszóvá.

De ezen különbségből látjuk egyszersmind, hogy állam és társadalom egymást kiegészítik, egymásnak megkönnyítik magasztos földadataik megoldását, hogy az emberi nem haladásán és fölvirágzásán mindakettőnek közösen kell működni és ép ezért volt szükséges az állami összlet mellett kifejlődő másik tényezővel a társadalommal megismerkedni.

Szépen mondja erre vonatkozólag S t e i n :

„Gesellschaft und Staat sind daher eben so untrennbar, wie Landesgebiet und Staat, Bevölkerung und Staat, Güterleben und Staat”. (Gesellschaftslehre, I. k. 1. 1.)

Jegyzet. Az ó-korban a társadalom eszméje teljesen hiányzott. A jogositott polgárok az államban minden jogot gyakoroltak és az egyénnek vagyona, élete, a theocrat államokban életpályája fölött is határoztak. A polgárnak csak az állam iránt voltak kötelességei, a családi élet nem fejlődhetett, mert a családfő az államhatalom analógiájára korlátlan hatalommal but, gyermek és feleség csak dolog voltak, A vallás egy állami intézmény, a papok államhivatalnokok voltak. Az egyénnek minden joga és vagyona az állami önkénynek volt alávetve. A társadalom csak akkor fejlődhetett, midőn az egyén más kötelességeket is ismert, mint államiakat, más célokat is tűzött maga elé, mint a „salus rei publicae”-t. A megváltó volt az első, ki a társadalmat az államtól elválasztotta és egyúttal a kettőnek egymással fennállhatására a helyes utat kijelölte, midőn monda: „Adjátok meg a császárnak a mi a császáré, az Istennek a mi az Istené!” A kereszténység az állammal szemben önálló földadatot tűzött ki magának és ez által megveté alapját a vallási társulatnak.

A második tényező a társadalom megalapítása és függetlenítésében a germán elem volt. A törzseknek joga, a magánjognak az államhatalomtól! függetlenítése, a magánjog óriási befolyása bizonyítja, hogy mily hatalmasan fejlődött ki a társadalom eszméje a középkorban. A germánok egyéni érzete szabad társulást idézett elő és ezen társulás képezte alapját a társadalom eszméjének.

De a kereszténység csakhamar arra használta hatalmat, hogy az államot magának alárendelje és e célból az államot is vallási társulattá igyekezett átalakítani, ez által az egyházat egy tekintélyes közjogi hatalommá tette ugyan, de lemondott azon magasztos missióról, melylyel a megváltó fölruházta, hogy az egész emberi nemet a szerzetet által egy nagy társadalommá alakítsa át, melyben mindnyájan testvérek legyünk és szeressük egymást!

H a t a l o m által az egész világot egy nagy egésszé tenni soha nem lehet, de s z e r e t e t által igen!

Csak ez lehet a jövő békének alapja!

Nemkülönbben cselekedtek az államon belül fejlődő többi társadalmi körök is, és az állam egy nagy intézménynyé alakult, melynek más föladata nem volt, mint a társadalmi rendet, melyben az erősebb a gyöngébb fölött uralkodik, föntartani. Az egész hűbérrendszer csak egyes társadalmi körök előnyeinek biztosítására fejlődött ki, és bár tisztán magánjellegű volt, mégis államintézménynyé lön. Mindez azonban a társadalmi életet szabad fejlődésében gátolta, mert egyes társadalmi körök a többiek jólléte és szabadsága árán akarták társadalmi érdekeiket előmozdítani, az állam pedig nem volt képes önállóságát megmenteni, hanem egyes társadalmi körök, a többiek jólléte és szabadsága árán akarták társadalmi érdekeiket előmozdítani, az állam pedig nem volt képes önállóságát megmenteni, hanem egyes társadalmi körök hatalma alatt állott.

Ez volt a rendek uralma! Az ókorhoz képest még is óriási haladás volt egy bizonyos társadalmi rend megállapítása.

De a társadalomnak, hogy fejlődhessék, szabadságra volt szüksége; ez főleg keresztényeknek felekezetekre oszlása, tehát a reformatio által ismertetett föl.

A különböző felekezetek békében akartak élni egymás mellett, hogy így megfelelhessenek egyszersmind vallási föladataiknak is. Ehhez járultak a physiocraták tanaikkal, kik ismét az emberiség anyagi jólléte nevében kívánták az anyagi javak előállításával foglalkozó egyének szabadságát, egyenlőségét, függetlenségét az államtól. A szabad társulás eszméje egyszersmind az államnak a társadalomtól való elválasztásának eszméjét foglalja magában.

A nemzetgazdaságtan művelésének egyrészt; a vallástürelmeség, majd a vallásegyenlőség eszméinek másrésztől, arra kellett vezetni, hogy az egyén és állam között kell még valami fontos tényezőnek lenni, melynek helyes fölismerése az állam fogalmának tisztázásához is szükséges, – ezen tényező a társadalom. Ezt legelőször a nemzetgazdászok hirdették, de társadalomnak egyedül az embereknek anyagi javakra vonatkozó gazdasági tevékenysége közötti összefüggést tekintették. Később magok hirdették a szellemi javak óriási befolyását a társadalomra, magok utaltak az erkölcsi elv fontos-

ságára egy gazdasági társadalomnál, jeléül annak, hogy a gazdasági javak termelése egymaga még nem hozza létre a valódi társadalom eszméjét, az csak annak egyes köreit teheti. Társadalom tehát többet jelent, mint az úgynevezett gazdasági Organismus. A nemzetgazdaságtan a társadalmi tudományok egyik leglényegesebb része, de nem adja az egész társadalomra vonatkozó elvek és szabályok foglalatját, nem vizsgálja a társadalmat, mint egy nagy egészet; a nemzetgazdaszat egy nagy gazdasági organismust keres, de nem képes kimagyarázni, mi adja meg ezen organismusnak az erkölcsi jelleget, a nemes és magasztos érzelmeket; mert a vallás és humanismus eszméi, a társadalom leglényegesebb kapcsai ezen úgynevezett gazdasági organismusból egészen kihagyattak, pedig e nélkül gazdasági Organismus sincs.

Krause volt az első, ki a társadalmat magasabb szempontból fogta fel. Már 1810 óta és előbb kiadott folyóirataiban: „Tageblatt des Menschheitlebens”; később előadásaiban, és végre halála után 1843-ban kiadott művében („Geist der Geschichte der Menschheit”) határozottan hirdeté, hogy az egész emberi nemnek egy nagy és egységes egészet képező társadalommá kell átalakulnia, melynek ma még csak egyes körei vannak meg, melyek közé az államot, a vallástársulatot, a családot és baráti egyesülést, a törzseket és népeket, főleg a titkos társulatokat sorozza. Mindezek társadalommá akkor fejlődnek, ha a családból fokként az emberi nemnek teljesen egy alapszemély képeni egyesüléséhez jutunk. Ezen alapszemély az emberi nem azután magában egyesíti a tudományt és művészetet, a jogot és erényt, vallást és szépet. Ha ezen eszmék az alapszemély minden izét egészen és egyformán áthatották, akkor van meg a valódi társadalom eszméje. Ez lehet a jövő társadalma! Ez lehet Krause nagyszerű eszméje! De ez nem azon társadalom, mely már ma is létezik, és mely csak úgy ismerhető fel, ha az állammal szemközt állítatik.

Ezen társadalmat, – melynek kifejezése a szemeink előtt föltáruuló társadalmi élet, – legelőször Mohl Róbert ismerte föl és nézetét a társadalom lényegéről legelőször a „Tübinger Zeitschrift” 1851. évi folyamának I. füzetében tette közzé.

Az itt közzétett eszmékből kifolyólag azután egy új tudomány alapját vetette meg, melynek tárgya a társadalom fogalmának és körének megállapítása, a társadalom fölismerésének

tana, szóval társadalomtan. A társadalomtan tehát csak általános elveket foglal magában és hasonló az államismerettanhoz.

A társadalomtan azután több tudomány alapját képezné, mint ezt Mohl *Litteratur der Staatswissenschaften* című művében I. k. 102-110. 1. fejtegeti.

Újabban a társadalom eszméje, főleg Stein által karoltatott fel, ki a Mohl által megpendített tudomány első művelőjévé lön, és először 1850-ben megjelent művének I. kötetében a társadalom fogalmát fejtette ki (*Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich*), majd később, 1856-ban, egy „társadalomtant” (*Gesellschaftslehre*) írt: de sajnos, hogy ezen nagytudományú és szellemdüs író ezen mély tanulmányaiban nem megy túl azon fogalmon, melyet a nemzetgazdászok állapítottak meg; a társadalomban ő is csak gazdasági és nem egyszermind magasabb erkölcsi organismust lát.

Mohlnek nézete azonban a legújabb irodalomban mindig nagyobb tekintélyre vergődik; így különösen Holtzendorf „*Principien der Politik*” (1869.) és Frantz: „*Naturlehre des Staates*” (1870.) egészen Mohl nézetét fogadják el. Jelentékeny munka még e téren: „*Staat und Gesellschaft*” Held Józseftől, III. kötet. E munka behatólag tárgyalja ugyan a társadalmi eszméket és köröket, de az állam és társadalom fogalmait még sem választja el tisztán egymástól.

H a z á n k b a n a társadalom fogalma és eszméjének tudományos földolgozásával úgyszólván nem találkozunk, kivéve egyes történeti munkákat, melyek az államfejlődés mellett a hazai társadalmi életet is nagy figyelemre méltatják, így különösen Szalay, Szilágyi és Norvát h. egyes társadalmi momentumokra nagy gondot fordítottak. A társadalmi életnek a jogfejlődéssel való szoros összefüggésére, újabban különösen Hajnik Imre figyelmeztet „bevezetésében a magyar jogtörténethez” és az alkotmány- és jogtörténet földadatául „az álladalmi és társadalmi szervezet fejlődésének rendszeres előadását” tekinti.

Ezen szavak: „A jogélet, mint az összes népélet egyik nyilvánulása, szükségképen osztozkodik a szellemben, mely ezt koronként áthatja, s mely szellem ép a népélet mindannyi terén működő tényezők és erők összhatásának eredménye”; ezen szavak nem engednek kétséget az iránt, hogy a társadalmi élet fogalmának tisztázása a mű bevezése által sokat fog nyerni.

Kautz „*Országáztattan*”-ában az államot a társadalomtól el

nem különíti és a társadalom egyes köreit főlemlíti ugyan (136 - 149.1.), de azokat (Bluntschli nézete alapján) csak államjogi szempontból tekintí. Hogy azonban külön társadalmi élet és társadalmi Organismus létezik, azt „Nemzetgazdaságtan” című jeles művében ő is elismeri; de az államon belül kifejtett társadalmi életben egészen úgy mint Stein, csak gazdaszáti organismust keres. (2-4. §.)

Hazánkban eddig egyetlen egy mű létezik, mely a társadalom fogalmát valóban felismeri, és ez K o g l e r N. J á n o s Á l l a m t a n a.

A társadalom alapját az ember természetében fekvő egyéni érdek képezi, mely egymásmellé rendelt „együttléti” köröket hoz létre, melyeknek összekötő kapcsa az állam. A társadalom organicus jellegét tagadja ugyan, mert az egyes társadalmi körök között csak külső, az állam által teremtett összefüggést lát. (Ez tévedés!) De igen helyesen jegyzi meg a társadalom fogalmáról, hogy az állam ellentétét képezi és szellemdúsan cáfolja azon állítást, mintha a társadalom csak gazdaszáti Organismus volna, vagy mintha az állam is csak egy specialis köre volna a társadalomnak. (All am tan. 1868.40-46. 1.)

6. §. *Az állam alkatelemei.*

Habár az állam a társadalomtól különbözik, e két fogalom mégis egymással benső összefüggésben áll és a társadalom az államnak lényeges alkatelemét képezi. Láttuk már föntebb, hogy a társadalom egyik legfontosabb köre, a család, nemcsak az államnak, de a társadalomnak is alapját képezi, ez azon kapocs, mely a kettőt összetartja és a kettő közötti rokonságot szüli. Ha az állam létezni megszűnik, a társadalom mindmegannyi körei megmaradnak és az államnak újra és újra, habár más alakban – létre kell jönnie, de ha megszűnik a társadalmi élet, akkor az állam önmagától megszűnt lenni, annak fönnállása tovább egy perczre sem képzelhető; mert a társadalmi élet meg sem szűnhetik másképen, csak úgy, ha megszűnnek az okok, melyek azt létrehozzák, ezen okok megszűnte pedig csak az együttlakók szétoszlása vagy teljes elenyésztével szűnhetnek meg. A társadalom tehát, habár magában véve egy önálló egész fogalmát nyújtja, az államnak lényeges és szükséges alkatelemét képezi, és így – ha nem is föladatunk e helyütt a társadalom természetének vizsgálatával foglalkozni – nem hagyhatjuk említetetlenül azon befolyást, melyet a társadalom az

államra és annak egyes részeire gyakorol. Az államnak lakói egyszersmind a társadalom tagjai, az államnak területe számos társadalmi viszony alapját képezi; igen nagy tévedés volt tehát az államtudományok terén a társadalomra semmi figyelmet nem fordítani.

Ha a társadalomtól eltekintünk, akkor számos állami tüneeményt megfejtteni képesek nem vagyunk. Az állam fogalmából láttuk azt, hogy annak lényeges kellékei:

- a) egy állandó földterület,
- b) több együlakó család, és
- c) egy közös főhatalom.

De ezen hármaskellék a társadalommal is összefügg és a gazdasági társadalmi körök léte és minősége sok tekintetben a földterület és annak minőségétől is függ, úgy hogy a földterület befolyását az államra csak akkor érthetjük meg, ha értjük egyszersmind annak befolyását a társadalomra.

Az összlakásból keletkező összérzetet és gondolkozásmódot csak úgy foghatjuk fel, ha ismerjük az összlakók társadalmi életét; végre az államhatalom különféle nemei és alakjai épen a társadalmi élet sokféle sajátágainak kifolyásai. Egy-egy területen együttlakók társadalmi élete bizonyos sajátlagos jelleget ad ezen társadalomnak és az államhatalom valódi államhatalommá, t. i. általánosan elismert tekintélylyé csak úgy fejtheti magát, ha a tekintély gyakorlata bizonyos összhangban áll a társadalmi étellel.

Midőn tehát a következőkben az államalkat elemeit vesszük vizsgálat alá, akkor nem mulaszthatjuk el egyszersmind utalni azon viszonyra, melyben a társadalom ezen alkatelemekhez áll, s így a következő két könyvben szólni fogunk.

I. A földterületről és annak befolyásáról az állami és a társadalmi ételre.

II. A népről, annak állami és társadalmi jellegéről.

III. Az államhatalomról és az államhatalom viszonyáról a néphez, végre az államhatalom viszonyáról a társadalomhoz.

Az államot és annak alkatelemeit tehát a társadalomra való tekintet nélkül fölismerni nem lehet.

Szépen mondja erre vonatkozólag F r a n t z:

„Was immer Menschen vereinigen mag, hat eine Wichtigkeit für den Staat”.

MÁSODIK KÖNYV. Földterület és államlakosság.

A) Földterület.

7. §. *A földterület jelentősége az államtanban.*

Hogy az államterület az állam fogalomnak lényeges kiegészítő része, azt már az eddigiekből is láttuk, mint ilyen a földterület az állam ezerféle viszonyaira oly befolyással van, hogy annak óriási jelentősége iránt kételkednünk nem lehet, s így az államtannak egyik lényeges főadata kideríteni azon viszonyt, melyben a terület az állam többi alkotó elemeihez áll. Valamint test és lélek legbensőbb viszonyban állanak egymáshoz, — úgy terület és államlakosság között ehhez egészen hasonló viszony fejlődik ki. A terület az állam teste, a nép annak lelke, az államhatalom pedig azon összekötő kapocs, mely nélkül test és lélek egy összefüggő és szervesen működő egészet nem képezhetnek.

Rousseau óta divatba jött ugyan az államterület fontosságától eltekinteni és minden súlyt egyedül a népre fektetni, ezen felfogást sok tekintetben a jogállam eszméjének védői is követik, és nem veszik észre, hogy az államterület jelentősége az államra nézve nagyobb, mint eddig bármikor volt. Az ó-korban még nagy szerepet játszott a vérkapocs, a törzsélet, szóval a rokonság, a szorosabb értelemben vett testvérség eszméje. Egyes törzsek összevalóságuk teljes érzetében számtalanszor bebarangolták a legtávolabb világrészeket, a nélkül, hogy egy állandó anyagi kapocs szükségét érezték volna, az egy közös törzsből való származás és rokonság érzete volt az, mi őket összetartotta és megmentette. Gondoljunk csak a zsidók történetére, gondoljunk a hunnokra és magyarokra!

De mihelyt a népek sűrűbben elkezdenek egymással érintkezni, a törzséletnek önmagától lazulnia kell és mai nap a gyors, könnyű, folytonos és békés közlekedés közepette annak fõntartása teljes lehetlenség; az egész összetételnek tehát egy más alapon kell feküdnie,

egy más eszmének kell azt föntartania és ezen eszme a haza eszméje.

A ragaszkodás a hazához, a hazaszeretet képezi ma az együvé tartozás érzetének egyedüli kifejezését, ez teszi az államalakost valódi állampolgárra; a hol ezen érzet nincs meg, ott az állam fönmaradása nem képzelhető. Ezen érzelem pedig nem vonatkozik az állameszmére, hanem annak csak egyik alapjára, az édes anyaföldre. Ezen érzelem az, mely nem engedi az államot elveszni, még akkor sem, ha maga az államhatalom a nép érzelmei és érdekeivel a legnagyobb ellentétben van.

„Nem a tények, hanem az eszmék kormányozzák a világot” – mondja Laurent ^{x)} – és ezen mondás a mai korra nézve nagyobb mértékben áll, mint eddig bármely más korban; ma a polgárok kötelességei szorosan meg vannak határozva és körülírva, ha ehhez nem járul az eszme, mely áldozatkészség és államerényekre buzdítson, akkor az államot egyedül az erőszak által lehet föntartani, de ezen erőszak sokáig nem tarthat, épen azért nem fog létesülni a világalom és világállam eszméje soha. „A világalom – mint Feuerbach mondja – az emberi nem sírja lenne!” ²⁾

De nemcsak ezen általános lélektani szempontból bír a terület nagy fontossággal, hanem azért is, mert a területtől függ nagyrésztben az államlakosság anyagi jóléte és szellemi műveltsége. A terület számos vele összefüggő viszonyai által nagy befolyással van a nép társas életére, képzeletére, jellemére; befolyással van az állam hatalmi állására, kormányzatára stb. Ennyi állami körülményre befolyó tényezők ismerete az államtanban figyelmen kívül nem maradhat, és épen ezért az államterületnek jogi oldalát egyrésztől, politikai oldalát másrésztől, figyelmen kívül nem hagyhatjuk.

Jegyzet. Mióta Montesquieunek az állam fizikai viszonyaira vonatkozó elveit a tudomány (nagy részben alaptalanul) elítélte, azóta divatba jött az államterületnek legfeljebb jogi oldalával foglalkozni; pedig már Aristoteles felismerte azon sokféle viszonyokat, melyek által a terület az egész államra befolyást gyakorol és a VIII. könyv egy jelentékeny részét ezen kérdések megoldására szentelte. Politika VII. 5, 6, 7. és 8. §§-ok. Hahn volt az egyetlen,

¹⁾ „Ce n'est pas les faits qui gouvernent le monde ce sont les idées”.

²⁾ A világalomról érdekes Laurent: „L'Histoire de l'Humanité”. I. 41-45. I. II. kiadás.

aki „Politik” című művében 22-57. lapon részletesen összeírta azon viszonyokat, melyek által a terület az államra befolyással lehet, de azok értékét tudományosan igazolni nem törekszik. Legújabbban ezen fontos állami tényező is nagyobb mértékben részesül és főleg Inama Sterrnegg foglalkozik behatólag az államfejlettel a Tübingische Zeitschrift 1869. évi folyamának 3. füzetében. „Der Staat ist wie nue menschliche Einrichtung ein Product zweiter Factoren: eines π iteriellen, und eines geistigen.”

Behatólag tárgyalják még az államterület viszonyait: F r a n t z: Naturlehre 92-115. lapon. – F r ö b e l Theorie d. Politik II, 124 s. k. 1. Esche r Politik I, 82 s. k. 1. Hazánkban pedig K o g l e r t. i. m. 183 s. k.

A z á l l a m - t e r ü l e t k ü l s ő v i s z o n y a i .

8. §. *A terület nagysága.*

Az államterület nagyságából az államra magára befolyással bíró viszonyokat legkönnyebben úgy ítéltjük meg, ha a területnél mutatkozó két ellentétet, a kis és nagy államokat vesszük figyelembe; ámbár igen nehéz volna e -tekintetben a határvonalat föltalálni, hol a kis állam végződik és a nagy állam kezdődik, sőt azon általános nagyságot is bajos volna meghatározni, melyen alól állam nem képzelhető, vagy melynél nagyobb az állam nem lehet, noha e részben is igaza van Aristotelesnek, midőn mondja: „Bizonyára az államnak is, mint minden más dolgoknak: állatoknak, növényeknek, eszközöknek stb. kell valamely alkalmas nagyság mértékével bírniok, nehogy mindezen dolgok elveszítsék természeteket az által, hogy vagy szerfelett nagyok vagy igen kicsinyek”. (Politika. VII. 4.)

Főleg ma bír ezen mondat nagy jelentőséggel, midőn oly kis városok, minők a görögöknél valódi államoknak tekintettek és hivatásuknak meg is feleltek (péld. Athene), ma már nem lennének képesek megfelelni azon cultur-igényeknek sem, melyek nélkül mint állam fönn nem állhatnának.

Másrészt ma már az egész földgömböt ismerjük és legjobb és legkövetesebb közlekedési eszközök mellett sem képzelhető, hogy egy közös államhatalom által összerakható és kormányozható lenne.

A kis államoknak megvan mindenesetre a nagy államok felett azon előnyük, hogy ezek a polgári erények kedves szülőföldje szoktak lenni; kis államban nem oly nagyok a lakosok közötti társadalmi ellentétek, nem oly nagy a szegény és gazdag közötti különbség,

miért is ott a törvényben kifejezett politikai egyenlőséget a társadalmi egyenlőség is támogatja, mi a polgári szabadság fölvirágzására jótékony befolyással van. Maga az államhatalom feje is sokkal közelebb áll a néphez, könnyebben és folytonosabban érintkezhetik a néppel. Legnagyobb előnye a kis államoknak minden esetben az, hogy a demokracia itt sokkal hamarabb és könnyebben fejlődik ki, mert annak egyetlen biztos alapja, a társadalmi egyenlőség, már megvan. A kormányzatra is jótékony hatású a kis terület, mert az áttekintés sokkal egyszerűbb és könnyebb, a fölügyelet és ellenőrizet jogát is könnyebben gyakorolhatja a kormány, miért is nem oly szükséges a központosítás, a kormányzati teendők egy részét a népre lehet bízni. Sőt hatalmi szempontból is meg van a kis területnek azaz előnye, hogy haderejét igen gyorsan özpontosíthatja és csekélyebb haderővel is megvédheti magát az ellenség betörései ellen.

De másrésről meg van a kis államoknak minden esetre azon hátránya, hogy a kormányzatnál keresztül vitt decentralisatio előmozdítja a szűkkeblű és kicsinyes érdekek az állam Összes ügyeibe való átvitelét, a helyi érdekek nagy szerepet játszanak és a legnagyobb eszmék és vállalatok keresztülvitelét megakadályozzák. Innét van, hogy a kis államoknak nagyon tökéletes elemi iskoláik vannak, de semmiféle vagy nagyon tökéletlen tudomány-egyetemeik. (Az amerikai unió államai!)

Maga az állam politikai függetlensége igen gyenge alapokon nyugszik a kis államoknál, főleg ha nagyobb államoktól környezvék; nagyon ki vannak téve azon veszedelemnek, hogy egy-két szerencsétlen ütközet után területüket többé megvédeni nem képesek; mert az első ellenséges győzelem és betörés után hosszú védelmi háborút nem folytathatnak.

Nagy államoknak ellenben politikai hatalma és tekintélye is nagy szokott lenni és főleg katonai erejét nagyon kiterjesztheti; gazdasági hatalma is nagyobb a nagy államoknak, mert az elemi csapások ritkán sújtják az egész országot, s így a kevésbé sújtott részekből befolyván az államjövendelmek, az állam is könnyebben enyhíti a bajt; a nagy államok leginkább azok, hol a kisszerű particularis érdekek háttérbe szorulnak és a nép maga is nagyszerű közigazgatási és művelődési vagy egyéb társadalmi reformokra törekszik, nem ragaszkodik annyira régi és elavult intézményekhez; végre az ellenség ellen is könnyebb megvédeni a nagyobb területet, mert a terület egy

részének elveszte vagy elfoglalása még nem zárja el az alkalmat a védelemre és a háború folytatására (Franciaország). A nagy államokat az államtudósok általában úgy szokták föltüntetni, mint melyek a kis államok „fölött mindenképen előnyben vannak, de főleg a nagy területnek ilyen túlbecsülése tévedés, a való az egészen csak annyi, hogy az európai viszonyok között a nagy államok léte jobban van biztosítva, és ez így lesz mindaddig, míg az államok becsületes és őszinte szövetségre nem lépnek; ha ez egyszer megtörténik, akkor a kisebb államok is jobban és könnyebben fognak megfelelni föladatuknak és inkább előnyben mint, hátrányban lesznek a nagy államok fölött. Sőt a mai nagy államok sem bírnak egyforma értékkel, mert e részben maga a terület nagysága még nem dönt. Nagy államok, melyekben a közös hazaszeretet eszméje nem tartja össze a népeket, gyöngébbek lesznek sok náloknál kisebb államoknál.

Ha a nagy területnek népessége ritka, akkor katonai, főleg pedig támadó ereje a nehéz összevonás miatt csekély jelentőséggel bír, de még a gazdasági állapot sem kedvező a ritka képességű nagy államban, inert az anyagi és szellemi művelődés egyképen nehezen terjed, a kormányzás pedig ily viszonyok között csak abszolút lehet.

Látjuk ebből, hogy csupán a terület nagysága, ha éhez nem járulnak egyéb tényezők is, inkább hátrányos mint előnyösnek mondható. Ahoz, hogy a nagy államok egyszersmind nagy föladatokat legyenek képesek megoldani, főleg a nép összérzete, az államhozi ragaszkodása és a lakosság sűrűsége ¹⁾ kívántatik meg. De még mind ezen előnyök együttvéve sem elegendők arra, hogy az állam végtelen nagy területre terjedjen ki. „A területnek—mint Mohl mondja — nem szabad azon mértéket meghaladnia, melyet emberi erő és ész megbír. „Az államoknak nagyságára tehát pusztán a terület nagyságából következtetést vonni soha sem lehet. Helyesen jegyzi már meg Aristoteles: hogy „azon államot kell legnagyobbnak tekinteni,

¹⁾ A lakosság sűrűsége társadalmi szempontból is igen nagy jelentőséggel bír; a társaskörök alakítása annál könnyebben és gyorsabban történik, minél közelebb vannak az emberek egymáshoz. „Je mehr Menschen zusammenwohnen, desto mehr intellektuelle Strahlen fallen in den geistigen Brennpunkt, der den Fortschritt entzündet.“ (Block. Die Macht v. der europ. Staaten. 9. l.)

mely föladatának legjobban megfelel és célját legtökéletesebben megoldja. Hypocratest sem azért nevezzük nagy orvosnak, mintha nagy teste volna”.

9. §. *A terület alakja és határai.*

A nagyság mellett a terület alakja és határai is sokféle befolyással vannak az államra.

A mi mindenekelőtt az alakot illeti, különösen a köralak az, melynek előnye csaknem általánosan el van ismerve, minél inkább hasonlít az államterület alakja a kör-alakhoz, annál könnyebb a lakosoknak egymással érintkezése, annál rövidebb az egész határvonal, s így annál könnyebb annak megvédése, sőt maga az államlakosság is egyformábban fejlődik és jobban érzi összevalóságát, mintha egyes területek messze kinyúlnak az idegen területre és folyton azzal állanak érintkezésben ¹⁾. De ha nem is képezzük az államterület alakja köralakot, az mindenesetre szükségesnek látszik, hogy egy összefüggő egészet képezzünk, vagy legalább a terület ne legyen úgy megszakítva, hogy a terület egy részét a többitől minden ponton idegen terület választja el, mert ez esetben a kormányzás csaknem lehetetlen, vagy legalább egyedül a szomszéd állam jóakaratótól függ, a szomszédal folytatott háború esetén pedig ily terület az államra nézve semmi jelentőséggel nem bír és nem létezőnek tekinthető.

De pusztán az alak, alkalmas határok és együvé tartozó népek nélkül, semmi jelentőséggel nem bír, sőt néha valóságos nyereség, ha az állam egy kinyúló vonal által tengerpart, vagy másnemű (például déli) terményeket előállító teleknek birtokába, vagy ezáltal természetileg megvédett határok birtokába jut. Az államnak valóban előnyös vagy hátrányos alakját a határookra való tekintet nélkül megítélni nem is lehet; s így a határokkal együtt fogjuk megítélni az államterület kikeresítési politikáját.

Á határok jelentősége ma nagyobb mint azelőtt bármikor, mert a tengert kivéve, ma már n e m á l l a n d ó (mozgó) vonalat képező

¹⁾ Rüstow szerint úgy lehet a mértanilag kedvező vagy kedvezőtlen alakot legjobban megítélni, ha a területet egy mértani körre változtatjuk, kiszámítjuk ezen köralak határvonalát és azt a valódi határvonal összegével összehasonlítjuk.

határok, minők az uratlan síkság, erdő, hegység és sivatagok, melyek, ról B l u n t s c h l i tesz említést (Staatsrecht I. 209. és 10. 1.) és melyek mellett' a határvonalnak változtatása tetszés szerint eszközölhető – nem igen léteznek, s így a szomszédokkal közvetlen érintkezés óriási módon emeli a határ minőségének fontosságát, mihez még a mai élénk forgalmi élet és közlekedés is járul, melynek olcsóbb vagy drágább, könnyebb vagy nehezebb volta óriási befolyással van a lakosság anyagi és szellemi műveltségére. A határolónak jelentősége különösen két szempontból fontos: egyrészt azon természetes vonalok bírnak jelentőséggel, melyek egyik népet a másiktól elválasztják; más részről pedig azon társadalmi különség említendő, mely a két szomszéd népet egymástól elválasztja vagy egymáshoz közel hozza, E szerint természetes és társadalmi határokat kell megkülönböztetni.

1) Természetes határok alatt azon mértanilag kijelölt vonalat értjük, a meddig az államnak határa terjed; e vonalok külső megjelölése vagy már a terület természetes alakja által ki van fejezve, vagy árkok, földhányások, kövek sat. jelölik azt meg. A szomszéd állam irányában azonban ezen vonalokat szerződés által kell megállapítani. A természetes határok közül főleg a hegyek és a tenger bírnak nagy jelentőséggel.

A hegyek jelentőségét Ritter (Einleitung zur vergleichenden Geographie) mindenesetre túlbecsüli, midőn azt állítja, hogy már maga a földterület bizonyos részekre van a természet által felosztva, mely részek az államok természetes alakjaira utalnak, sőt Ahrens föl is keresi Európában azon hegyeket, melyek Franciaország, Németország, Spanyolország és Olaszország természetes nagyságát kijelölik¹⁾. De az államokat a véletlenül alakult hegycsoportok szerint alakítani akarni annyi, mint az embereket és népeket juhoknak tekinteni, melyek a legelők szerint osztatnak szét; még ha volnának is ily határok, azok magokban véve államokat nem alakíthatnak, a létező államokban pedig hol volna a bíró, ki meghatározná, hol van ezen határvonal?

¹⁾ Ritter ezen területeket „Individuen der Erde” nevezi; Ahrens pedig azt mondja: Der Zug der Geschichte geht dahin, in einer organischen Abtheilung des Erdlandes ein organisches Volksganze bleibend festzusetzen. Diese Abtheilungen werden bestimmt durch-Gebirge und Meere. Org. Stl. 205. 1. Ezen nézet szellemdús cáfolatát I. Fröbel „Th. d. Politik”. II. k. 110. s k. 1.

A hegyeknek közös jelentősége van: egyszer mint természetes védfal az ellenség ellen, és egyszer mint a közlekedés és forgalom akadály. A hegyek bizonyos tekintetben a népeket is elválasztják és elszigetelik egymástól, a hegyekkel jól körülzárolt állam lakossága jobban magába zárkózik és a szomszéd állammal kevésbé sűrűn érintkezik; ellenben a síkon fekvő államoknál a közlekedés sűrűbb és élénkebb, de az ellenség elleni védelem sokkal nehezebb és az ilyen állam a meghódításnak, vagy a központosított zsarnoki katonai uralomnak sokkal inkább ki van téve.

A hegyeknek mint határoknak kétségkívül sok előnyük van, de nem kell azokat még sem túlbecsülni.

A tenger, mint határvonal fontosságára már Aristoteles utal (Politika VII, 6.) és főleg katonai szempontból ismeri el a tenger előnyeit; ma a tengerpartnak egyéb szempontból is igen sok előnye van, úgy hogy a tengerpart bírása föltétlenül előnyös az államnak úgy hatalmi, mint gazdasági állapotára nézve; mint Blok mondja: Die See erhebt eine Scheidewand zwischen Feinde n und tragt eine Brücke für Freunde.”

A tenger az állam hatalmi állására igen nagy befolyással van, az állam a maga uralmát és befolyását sokkal messzebb terjesztheti ki, ha határának egy jelentékeny részét tengerpart képezi. Ha Spanyolország partjait nem érintené a nagy világtenger, bizonyára soha sem mondhatta volna birodalmáról, hogy a nap benne le nem nyugszik. Gyarmatok bírása tengerpart nélkül lehetetlen, mert csak a tenger, mint uratlan vagyon szolgáltat biztos alapot arra, hogy azon területi összefüggés, mely nélkül valamely területet megtartani és kormányozni nem lehet, mindig biztosítva leend²⁾.

Vége az ipar, kereskedelem, gazdasági önállóság és haladás főleg a tengerpart által nyer nagy lendületet és így igen nagy befolyással van a parti lakosok anyagi²⁾ és szellemi művelődésére³⁾, sőt sok tekintetben a nép jellemére is⁴⁾.

¹⁾ A gyarmati politika irodalmát kimerítőn adja Mohl, Encyclopaedia. Magyar fordítás. 374 l. c) jegyzet.

²⁾ A tengerpart előnyeit nemzetgazdasági szempontból részletesen tárgyalja Roscher 32. §. 54. l. Grundlage d. nat.

³⁾ Ritter Európa műveltségét hosszú tengerparti vonalának tulajdonítja. Afrikában minden 156 □ mfre, Ázsiában minden 115, Európában minden 40 mfre esik egy mfdnyi tengerpart.

⁴⁾ Ahrens Anglia önzését a tenger általi elszigeteltségének tulajdonítja.

Ezen természetes határoknak fontosságát kellőleg méltányolni csak akkor lehet, ha azok magával a nép összérzetével bizonyos összhangban állanak; ezen körülményt tehát a határoknál soha sem lehet szem előtt téveszteni; és ennek jelentősége, a társadalmi határokbán fekszik.

2) A társadalmi határokat szorosan kijelelni ugyan nem lehet, vagy legalább igen nehéz, de azért azok sokszor az államra igen nagy befolyást gyakorolnak; és nem ritkán az államhatárokat szabályozzák, például hajdan, midőn a vallás szorosan összefüggött az állameszmével, az államnak egyik lényeges föltétele volt, hogy állampolgárai egy vallás követői legyenek. Az államok tehát ilyenkor a vallásfelekezetek csoportja szerint alakultak és az indu államok között a határt még ma is a különféle felekezetek képezik. Kóma volt az első, mely a különféle vallásokat Pantheonjában jelképileg is egyesíteni igyekezett. Ily társadalmi határok egyéb körülmények által is jöhetnek létre, így:

a) valamely államterületen a gazdasági körök aránya és összefüggése, a közös területen kifejlődött közös szükséglet és termelés az egész államban bizonyos gazdasági egységet Köz létre (iparos állam sat.).

b) A nyelvi igen nagy befolyást gyakorol az állam hatalmára, egy nyelvvel bíró szomszédok, főleg ha igen nagy hegyek vagy tenger által elválasztva nincsenek, nagyon hajlandók az egyesülésre, mit az egyik vagy másik állam a maga előnyére fölhasználhat.

c) Hasonló befolyással bírnak a közös szokások és azokból kifolyó jognézet.

Mind ez azonban másrésről a természetes határokkal is összefüggésben áll, és nemcsak a társadalmi határok folyhatnak be módosítólag a természeti határookra (például kereskedelmi előnyök, vagy nemzeti rokonszenv által), hanem a természetes határok is szabályozólag folynak be a társadalmi határokra; példa erre a tiroli Jungholz községnek, mely az osztrák-magyar birodalomtól magas hegyek által van elválasztva, Bajorországgal pedig közvetlenül összefügg, a bajor vám- és adóterülethez csatolása (1868. IX t. c).

Összefügg még ezen kérdésekkel a kikerekítési politika (Arondirung), mely abból áll, hogy az állam minden áron megszerezni igyekszik azon területet, melyet érdekeire, főleg hatalmi állására nézve szükségesnek tart. A mennyiben ezen törekvés egyes

kiválólag abnormis állapotok elhárítására vonatkozik és egyik vagy másik állam jogait vagy érdekeit nem sérti, – a kikerekítési törekvést elítélni nem lehet és annak szerződések általi elintézése mind a két állam előnyére lehet (p. erre Jungholz). De egészen más szint ölt az, ha nagyobb területek bekebelezéséről van szó és ha egyes uralkodók kapzsisága, a társadalmi határookra való minden tekintet nélkül, egyes természetes határnak alkalmas pontok miatt, a szomszéd államot területének egy részétől megfosztani törekszik. Az ily természetes határok sokszor egyenes ellentétben állanak a társadalmi határokkal és a kikerekítés inkább csak ürügy a hódításra ¹⁾). A kikerekítés a társadalmi határok szempontjából nagyobb jelentőséggel bír, mert ez gyakran mind a két állam előnyére van és az egyik állam szabadul oly lakosoktól, kiknek érdeke az állam érdekével ellentétben állott s így az állam fönállását is veszélyeztető, úgy hogy a területben megfogyott állam ereit jobban és biztosabban összpontosíthatja és az ellenséges alattvalóból egy jó és békés szomszéd lesz, mi mind összevéve, az állam ereit még nevelheti is; a másik állam pedig a társadalmi határoknak is megfelelő egészet nyer ²⁾). (Az osztrák-magyar birodalom és az olasz királyság!)

Mind ezekből tehát csak az derül ki, hogy a határoknak jelentősége az államokra nézve igen fontos, de azért egy rendszeres elméletet fölállítani arra nézve: hogy miféle határookra van egyik vagy másik államnak szüksége, nem lehet és egy jó szomszéd, ki a vele határos állam fönmaradása iránt érdekelve van, többet ér a legmagasabb hegyeknél ³⁾).

10. §. *Az éghajlat befolyása az állam alkateleimeire.*

Az újkori bölcsészet, mely Rousseau óta az államtanba is áttent, szerette az egyént úgy föltüntetni, mint a függetlenség teljes

¹⁾ Mit kelljen az ily kikerekítési politikáról tartani, legjobban Napoleon politikája jellemzi. 1861-ben egy félhivatalos röpirat jelent meg („Le Rhin et la Vistule”), mely nevelés és elavult nézetek mondja, hogy a folyók természetesi határoknak tekintetnek, és később Napoleon más természetes határt nem is akart ismerni, mint a Rajnát!

²⁾ Erről bővebben a nemzetiségnél.

³⁾ A természetes határokat különösen Ahrens Org. Stl. (204-210). Stein (Oesterr. und der Friede 1866. 5 1.) és Ritter (F. im M.).

ideálját, s így ma már csaknem szokássá vált az embert a természet független urának tekinteni, ki a természetet teljesen hatalmába hajtotta; de a természetbúvárok és physiologusok újabb nagyszerű kutatásai kétségtelenné tették, hogy az emberek egész fejlődése, sőt nem csekély részben azok társadalmi élete is a természetnek változhatlan törvénye alatt áll, és ez a körülmény nagy mértékben az emberek államéletére is szabályozó befolyást gyakorol. Mindezen fontos körülményeket, szóval a természet befolyását az államtanban figyelmen kívül hagyni nem lehet. Mert míg egyrésztől igaz, hogy az államlakosság a földterületet hatalmába hajtja, és azt nemcsak jogilag mint kizáró tulajdonát bírja, hanem azt egyszersmind a maga érdekeire tetszés szerint fölhasználja; addig másrészt nem lehet tagadnunk, hogy a föld, melyen élünk, kisebb vagy nagyobb termő ereje, talaja * terményei és az ezeket szabályozó éghajlati viszonyok által oly nagy befolyást gyakorol a népek jellemére, cultural fejlődésére, gazdasági életére és szellemi tehetségeire, hogy maga az államok fejlődése is nagymértékben ezen körülményektől van függővé téve. Az ember a természeti erők egy nagy részét meghódítja ugyan, de saját magát és életmódját a természet befolyásától teljesen függetlenné tehetni nem fogja soha, mert a műveltség legmagasabb fokán is a természet erőihez alkalmazkodni kénytelen.

Nagy tévedés volna tehát a földterületnek azon befolyását, melyet ez az állam többi tényezőire éghajlata által gyakorol, figyelmen kívül hagyni. Montesquieu hibája és tévedése nem abban állott, hogy ő az éghajlat befolyását túlbecsülte volna, hanem éppen ellenkezőleg abban, hogy az éghajlat befolyását a maga teljes összhangjában nem vette figyelembe, hanem egyedül a melegség és hidegség befolyásából akarta kimagyarázni a népek különféle jellemét. Ha az éghajlat befolyását teljesen méltányolni akarjuk, akkor figyelembe kell venni mindazon tényezőket, melyek az éghajlattal szoros összefüggésben állanak; ezek pedig:

a talaj termőképessége, a lakosság életmódja; a föld terményei és a természeti tünemények.

Mindezek befolyását a nép jelleme és társadalmi életére, az államhatalomra, szóval az egész állami összetételre fogjuk a következő fejezetben figyelemre méltatni.

Jegyzet. Az újabb írók az éghajlat befolyásának fölismerését rendezsen Montesquiemiek szoktak tulajdonítani, pedig ezen alapigazság már az ó-kor-

ban ismeretes volt. Aristoteles (Politika VII. 7.) az északi népekről azt mondja, hogy bátrak és eszesek, de a szépművészetek- és tudományokra nem igen hajlandók. Ázsia népei szellemdúsak és kedvelői a művészeteknek, de gyávák és szolgálalelkűek. A középeg hajlat a két ellentét előnyeit foglalja magában, a görögök bátrak és szellemdúsak. Herodot történeti művében több helyütt utal az éghajlat fontosságára. (II. 35. Egyiptom éghajlatáról. III. 106.) A 16-ik században Bodin (De republica V. 1.) részletesen foglalkozik a talaj és az éghajlat befolyásával; szerinte az északi népeket a harczkedv, a délieket a vallás és bölcelet művelése, a közép-hőmérsék alatt lakókat pedig főleg a jogérzet (jó jogszolgáltatás) jellemzi. Montesquieu tehát épen nem volt az első, ki az éghajlat fontosságát fölismerte, ő az igazságot csak határozottabb alakban mondta ki:

„S'il est vrai que le caractère de l'esprit et les passions du coeur soient extrêmement différents dans le divers climats, les lois doivent être relatives et à la différence de ses passions, et à la différence de ces caractères”. (XIV. 1.). A XIV., XVI. és XVII. könyv egészen ezen ezen tétel bebizonyítására van szentelve.

Hogy az ember társadalmi élete is a természet törvényeinek van alávetve, azt a statistika mai állása bizonyítja; így például Kolb (Philosophie der Statistik) és Könek népesedés-mozgalom. (Törvénytudom. ért. IV. sz. 21. s k. 1. A magyar tudom. társaság kiadványa) kimutatja, hogy a házasságok kisebb-nagyobb száma összefüggésben áll a gabona, illetőleg a kenyér árával. Sőt a physiologusok újabban azt is igazolták, hogy az agy alkatásától függ az embernek észtehetsége és hogy a nagyagyra (az ész székhelyére) az életmód, táplálék és éghajlat nagy befolyással van. „Sans phosphore point de pensée!” (Vogt. Vorl. üb. den Menschen. Engel, Wagner Huschke ide vonatkozó dolgozatai: Az osztrák-magyar népek agyviszonyaira nézve pedig dr. Weisbach: „Archiv für Anthropologie” 1866- és 67-ik évi folyam). És legbehatóbban minden eddigi munkák között Humboldt és a kitűnő angol tudós Buckle Tamás foglalkozik az éghajlatnak a társadalmi és állami életre való befolyásával. Kiváló szakismeret és alapos tanulmányokkal kimutatja, hogy az éghajlat különféle viszonyaitól függ a nép jelme, műveltségi foka, állami és társadalmi élete. – (Civilisation of England. I. k. 2. feje. Ezen fejezet rövid ismertetését adja Balogh Kálmán a „Term.-tud. Közlöny” II. köt. 10-, 11- és 14-ik füzeteiben.)

II. §. *A talaj, életmód, termények és természeti tünemények befolyása az állami és társadalmi fejlődésre.*

1) „A mi a talajt illeti, ennek kisebb-nagyobb termőképessége nemcsak a műveltség fokát határozza meg., melyet valamely népnek elérni lehet, hanem egyáltalán a talaj minőségétől függ az állandó letelepedés lehetsége, úgy hogy oly népek, kik folyton művelhető és termő talajra szert tenni nem tudnak, államot alkotni nem is képesek.

Míg a mongolok Ázsia bensejének sivár vidékeit lakták, hol eső nincsen, a nyári fagy pedig csaknem rendszeren bekövetkezett, addig földművelésről szó sem lehetett, s így államot sem alapíthattak; de midőn kóborlásaik közben termő talajra akadtak, csakhamar hatalmas államokat alakítottak (China, Perzsia, stb). Hasonlag az arabok. Állandó talajon lakhely és az ezzel összefüggő állami élet csak ott képzelhető, hol a talaj lehetővé teszi a földművelést. Tehát vagy ott, hol a talaj oly bőtermő, hogy igen csekély munka mellett is folyton meghozza a szükséges terményeket, vagy ott, hol folytonos szorgalom és munka által a talajt termővé lehet tenni, és állandóan használni. Innét van, hogy a régi népek oly nagy súlyt fektettek arra, hogy tejjel és mézzel bővelkedő területre telessenek szert; míg ilyenre nem találtak, addig állandón le sem telepedtek és nem is volt fogalmuk a legnemesebb állami erényről, a hazaszeretetről. (Zsidók, magyarok.) Természetes másrésről, hogy az ó-korban, mikor a földművelés még igen primitív állapotban kezeltetett, inkább a nagyon bőtermő talajra volt szükség és itt is inkább rabló-gazdászattal foglalkoztak (t. i. a termő-erő kiszívásával), míg később a földművelés, tökéletesezésével a kevésbé termő talaj is elég volt.

A természettől igen gazdagon megáldott talaj, és a kevésbé termékeny, de folyton művelhető talaj a népek szabadságára és alkotmányára óriási befolyással van.

A nagyon termékeny talajnak eredménye a termelés könnyűsége, mi által a termények sokkal kevesebb munkával állítatnak elő. Mindez pedig mélyen vág be a népéletbe, mert a nép a könnyen előállított élelmi czikkeket sokkal könnyebben és olcsóbban képes megszerezni, s így csekély munkával föntartja létét; azonkívül a meleg égélj a nélkül is kedvez a henyelésnek, mert az állati meleg megtartása végett nincs szükség annyi hőanyag fejlesztésére ¹⁾. A napszámos nép pedig rendszeren csak annyit dolgozik, hogy létét föntarthassa, de a gazdasági művelésmód nem is nyújt alkalmat a munkaerő nagyobb megfejtésére, – mind ennek pedig következménye a szegény néposztálynál a henye és tétlen élet, az ezzel és az éghajlattal járó nagyobb kéjvágy; ennek kielégítésével járó nagy szaporodás, ez által még

¹⁾ O s t e r szigetéről azt szokás mondani, hogy ott háromnapi munkából is megélhet az ember.

nagyobb elszegényedés, erkölcstelenség és kicsapongás ¹⁾, mindezek pedig az alsóbb néposztályok művelődését és fölemelkedését lehetlenné teszik; a szegény és gazdagok közötti nagy különbséget idézik elő, a mi a szegények szolgálkületét a nagy függés által még jobban növeli. Ily szolgálkületű, elsatnyult és nyomorult népnél pedig a zsarnoki uralom szükséges.

Ellenben ott, hol megfeszített és folytonos munkára van szükség, ott a lakosság is egészen más jellenti. A földnek folytonos művelése szükséges ahhoz, hogy az gyümölcsöket teremjen, s így az emberek folytonos munka és szorgalomra vannak utasítva. De ezen folytonos szorgalom és munka által a föld termőerejét a magok részére nagyobb mértékben biztosítják, mi által nem függenek annyira a természettől ²⁾, sokkal könnyebbén és biztosabban képesek magoknak bizonyos jólétet szerezni. A munkásnak nagyobb szükségletei vannak, de hogy ezeket megszerezhesse, folyton kell dolgoznia. Ez által megszokja a szorgalmat egyrésztől, másrésztől pedig mérsékletesebben és erkölcsösebben él és nem függ oly nagy mértékben munkaadó urától. A mérsékelt égaljial összefüggő talaj leginkább hat a földművelés fejlődésére. Az emberek szorgalma a kis telkeket is jövedelmezőbbé teszi, úgy hogy ez által a szegényebbek és középrendűek is önállókká lesznek, mi azután rendkívül kedvez a politikai szabadságnak. „Nincs szabadabb és függetlenebb azon földművesnél, a kinek földje nem nagyobb – jegyzi meg a híres természettudós Liebig – mint a mennyit maga és gyermekei kezeivel megnövelhet és a mely *elég* termékeny arra, hogy az állam terheiből reá eső részt elviselje, s családja számára tisztességes megélhetést, sőt egy bizonyos fokú jólétet szerezhessen; az ilyenre nézve gyermekei megannyi áldás.

Valóban az állam létének és a polgári szabadságnak biztosítására semmi sem hat nagyobb mértékben, mint a talajnak a lakosok közötti megosztása.

¹⁾ „Approchez des pays du midi, vous croirez vous éloigner de la morale même: des passions plus vives multiplieront les crimes”. – Montesquieu. (XIV, 2.)

²⁾ Forró, bár termékeny égalj alatt a természet fogyasztása és pusztítása iszonyú, mely ellen cselekedni alig lehet. Braziliában a rovarok pusztítása, földégések és melegség folytán. Sőt sok forró vidéken vas és réz (az esőzések által) teljesen hasznavehetlenné lesznek, – tehát a gépek behozatala lehetetlen.

Ott, hol aránylag kevesen bírnak a földterületből, ott a lakosság nagy része egyes birtokosok önkényétől függ és helyzete oly nyomorult, hogy a haza sorsa iránt nem is érdeklődik, – ellenben az egyszerű földművesnél, ki a földterület egy részecskéjét bírja, a hazaszeretet és polgári önértet igen nagy mértékben fokozódik az által, hogy a földet, melyen született, ő maga műveli és annak gyümölcseit maga élvezi. Igaza van tehát Frantznak, hogy az állam létere és jövőjére, úgy annak önállósága- és függetlenségére fontos következtetéseket lehet levonni azon körülményből, hogy mennyien bírnak a földterületből. (Frantz: Naturlehre. 106. 1.)

Vége a földművesek számának csökkenéséből arra is következtetést lehet vonni, hogy a föld termőereje könnyelmű gazdálkodás által kimerülni kezd.; a földtalaj kimerülésével pedig karöltve jár a szabadság elvesztése; mint azt hazánkfiá Dapsy László, mély tudomány nyal irt művében, adatokkal beigazolja.

„A föld kimerülése – jegyzi meg végül – egyfelől a nép elszolgaisodását, másfelől elnyomás- és hódításvágyat, majd kivándorlást szokott maga után idézni, s így mindezekkel együttjáró polgári, társadalmi változásoknak is végoka az általunk lakott föld megváltozott állapotában rejlik”¹⁾. Azon dús talajok, melyekről Babylonia, Palaestina és több római provincia oly híres volt, ma kietlen pusztaságok „minden helység és szállás nélkül”.

2) Az életmód is sokszorosán függ az éghajlattól; az életmód különfélesége pedig nemcsak a testi erő, hanem ezzel együtt a lelki erőre és tehetségekre is nagy befolyással van. A különböző éghajlatnak, mint Buckle megjegyzi, különféle életmód felel meg. Északon például az állati meleg (a test melege) föntartása végett sok zsiradékot fogyasztanak, „ellenben délen az ily életmód csakhamar véget vetne az életnek”. Az olcsó élelmiszer a napszámost henyélés- és családjának nagyobb szaporítására ösztönzi, a mi inségre és a gazdagoktól függésre vezet. (Buckle p. Írland nyomorát annak tulajdonítja, hogy sokkal olcsóbb, de egyszerismind rosszabb tápszerrel, – t. i. burgonyával – beéri, mint az angol munkás.

3) A föld ter men ye i főleg az életmódot, az életmód pedig,

¹⁾ L. Dapsy László becses munkáját: „A talaj kimerülés befolyása az államok életére” és Hunfalvy „Akadémiai Értesítő” 1863. 417. s. k. 1.

mint láttuk, a nép sorsát dönti el igen nagy részben. A termények közvetlenül a műveltségre és műszorgalomra igen nagy befolyással vannak. Koscher és Humboldt szerint ott, hol a legváltozóbbr termények gyorsan váltják fel egymást, ott élénkül a kereskedelem és munkaösztön; mert a sokféle termények (déli gyümölcsök és bor) váltakozó és folytonos munkára serkentik a benlakót, de gyarapítják is vagyonukat. Az angol kőszén és tengerpart teszik Angliát valóban kereskedelmi állammá, jegyzi meg helyesen A h r e n s ¹⁾.

4) A természeti tünemények, melyeknek egyik vagy másik állam sajátlagos éghajlata folytán kiteve van, szintén nagy befolyással vannak a nép jellemére. így például Peruban a sok föld-rengés, Indiában a sok és nagy villámlás óriási módon hatnak a képzelemre, babonás hitet és a vele járó félelmet szülik. Ezen babonás és félelmes lelkület legjobban visszatükrözik ezen népek vallásában. Az indiai az isteneket a legborzasztóbbnak képzelel és festi, ellenben a görög az emberi szépség vagy tökélyt keresi bennök ²⁾; ez azután nagy befolyással van a kormányra is; – ott félelemmel, – itt észszel és erényekkel lehet a kormányt föntartani. – Az északi népek nagyobb feszerejük és munkaképességök dacára sem képesek magasabb cultur-fokot elérni mert az egész évszakon át tartó sötét-ség minden emberi tevékenységnek határt szab.

Mindezekből kétségtelenül kitűnik, hogy az éghajlat valóban igen nagy befolyással van a népek jellemére, fejlődésére, törvényeire és kormányára. A maga teljes összefüggésében kell tanulmányozni az éghajlat minden viszonyait, ha az alkotmányok és törvények sajátságait megérteni akarjuk, mert csak ekkor érthetjük meg azt, miért nem lehet az európai civilisatiót India- vagy Brazíliában meghonosítani;

¹⁾ De a termények – mint általán az éghajlat – túlbecsülésétől mégis óvakodni kell, így péld. Carey az anthracitot mindenesetre túlbecsüli, midőn a democratia megerősödését Amerikában ezen égő anyag szag- és göztelen tulajdonaiból magyarázza ki, vagy midőn Roscher azt mondja, hogy a magyar, rancia, spanyol és német borok különbségéből a külön nemzeti jellemet lehet kimagyarázni.

²⁾ Minő különböző képet nyújt például S i v a isten neje (Doorga vagy Kali) sötétkék testével, vérpisros tenyerével, kilógó nyelvvel, 4 kézzel, derekán holt kezekkel, nyaka körül halál-fejekkel, melyek egy zsinórra fűzvék – és a kellemes alakú Juno vagy Venus alakja. (Buckle: Civ. of England, Ritter fordítása 102-104.1.)

egyedül ezen körülményekből lehet megérteni, hogy a minden rabszolgánál sanyarabb sorsban sinlődő *s u d r a*, mely az indiai lakosságnak több mint felét teszi, India több. évezredes történetén át egyszer sem lázadt fel urai ellen. Nem lehet ugyan tagadni, hogy az ember magára az éghajlatra is gyakorolhat befolyást (Germania éghajlata ma enyhébb, mint a rómaiak idejében), de az éghajlat befolyásának más irányt adni, vagy az emberi élet fejlődését az éghajlattól függetleníteni nem lehet. Jól mondja Bluntschli: „Und am Ende wird in einem anderen Lande auch das Volk ein anderes”.

Jegyzet. Az eddig mondottak után alig szükséges Mohnak Montesquieu ellen szórt azon vádjára, hogy honnét van hát, hogy a mai és régi Italia lakói egészen mások, vagy hogy a törökök és Törökország nem-török lakói oly nagyon különböznek, válaszolni. Hiszen senki sem állítja, hogy az éghajlat az emberi nemet fejlődésében megállítaná, vagy hogy a nevelés, alkotmány stb. szintén ne gyakorolnának igen nagy befolyást, mely által az éghajlat befolyása némileg módosítható. A legfőbb és legáltalánosabb vonásokban még ma is van sok hasonlat a régi és mai-Italia szellemében; a török lakóknál pedig a különbséget inkább a vallás, műveltségi fok és szokások idézik elő. A nevelésnek igen nagy jelentősége van az emberi nem fejlődésében, de azért nem igaz, mit Montesquieu egyik, commentatora *D u p i n* mond az éghajlatra vonatkozó glossájában; „L'éducation et les lois peuvent vaincre ses inclinations et ses moeurs”.

Módosítani vagy enyhíteni igen, de legyőzni nem!

„A művelődés foka, melyet valamely nemzet elérni képes, azon nemzet *geográfiai* helyzetétől függ”. (Comte. *Traité de législations*. 1827.)

„Csak azon embereket képezheti a törvényhozó az erényeknek, kik a természetből is észszel és bátorsággal vannak fölruházva. (Aristot. *Pol.* VII, 7.)

A terület állam jogi jelentősége és kellekei.

12. §.

Már az eddig mondottakból is következtetést vonhatunk arra, hogy az államterületnek bizonyos fontos jogi eredményei vannak az egész államra nézve, melyeket bővebben megállapítani részint az államjog, részint a nemzeti közjog föladata, a területnek fontos államjogi eredményeit röviden azon mondásban lehet összefoglalni: „*Quidquid est in territorio est etiam de territorio*”. De a területnek ezen nagy államjogi jelentőségéből kitűnik, hogy annak

bizonyos kellékekkel kell bírnia, hogy ezen jogi fogalomnak megfelelhessen, vagyis az államterület csak akkor szolgálhat ily fontos államjogok gyakorlatának alapjául, ha bír mindazon kellékekkel, melyek nélkül a területtel járó jog – azaz területi jog – nem gyakorolható.

Ezen kellékek:

1) hogy a földterület állandó legyen, mert csakis ekkor lesz államterületnek tekinthető;

2) hogy az nemcsak geografiailag egy összefüggő egészet képezzen, hanem jogilag is egy közös hatalomnak legyen alávetve;

3) az államterület mintegy osztatlan egész senkinek magántulajdonát nem képezheti; az államhatalmat csak a kizárólagos uralom illetheti az egész területen, de nem a terület hasznélvezete, mert ez jogilag is a nép tulajdonát képezi. Ezért szokták a területet közjoginak nevezni.

4) A terület elidegeníthetetlen és osztatlan, a mit úgy kell érteni, hogy azt magánjogi szempontból eladni vagy elidegeníteni nem lehet, de azon politikai szempontból változtatásokat tenni sokszor a nép megváltozott szelleme folytán hasznos, sőt szükséges is lehet. A területnek felosztása magának az államnak felosztása s így az államnak megszűntét vonja maga után, mint azt Lengyelország szomorú példája bizonyítja.

Mindezeknek bővebb fejtegetése és igazolása az államjog körébe tartozik, – e helyütt elég tudni annyit, hogy az állam eszméjének a terület kiegészítő részét képezi annyira, hogy az a néppel és államhatalommal legbensőbben összefügg. Minden változás, mely akár jogi, akár physikai szempontból a területet illeti, – egyszersmind magát az egész népet, államhatalmat, szóval az egész államot illeti.

(Az államterületet jogi szempontból részletesen tárgyalja Bluntschli. Staatsrecht. 212-228. lapon.)

B) Államlakosság.

13. §. *Az államlakosság jelentősége az államban.*

Az állam egész szervezetében az államlakosság képezi a lelket, mely nélkül az állam élete egy percig sem képzelhető. Az államlakosságtól, annak míveltségi állapotától, anyagi helyzetétől, szokásai- és

jellegétől függ az államnak helyzete és léte. Az államlakossággal több szempontból kell az államismeretben foglalkozni; mert habár az államlakosságnak állása az állam egész szervezetében nagyrészt az államjog által döntendő is el, ezen kérdéseket az államtanban sem mellőzhetjük el egészen, miután az államlakosságnak nem csak egy külsőleg kifejezett egészet kell képeznie, hanem az államlakosság tagjai között belső összefüggésnek is kell léteznie, mely belső összefüggésre gyakran maga az államlakosság kebelében uralkodó államjogi nézetek is nagyon módosító befolyással lehetnek.

Államlakosság alatt értjük mindazon egyéneket, kik az állam területén állandóan a célból laknak, hogy itt töltsék be életföladataikat, s így ezek között már maga a terület és az államhatalom bizonyos külső összefüggést hoz létre, de ezen külső összefüggés az államnak marandó létét biztosítani nem képes. Kell, hogy a lakosság között bizonyos belső összefüggés jöjjön létre és ezen belső összefüggés a lakosság érzetében fekszik, mely legerősebb ott, hol a lakosság minden része egyforma ragaszkodással viseltetik az államhoz mint egy egészhez, és az államnak fönmaradása iránt egyformán van érdekelve; a hol az összevalóságának ezen érzete megvan, a hol az állam fönmaradása iránt az államnak minden tagja érdekelve van, ott az állam a bajok- és veszélyekkel sokkal könnyebben dacol; a hol ez hiányzik, ott igen közel áll azon veszély, hogy az állam a legcsekélyebb lökésre szétbomlik. Az államlakosság megismerésénél és vizsgálatánál tehát egyik igen fontos körülmény az államlakosság közötti összefüggést vizsgálat alá venni. Ezen összefüggésre nézve pedig döntő befolyással van:

- 1) az államlakosok politikai szabadsága;
- 2) az államlakosok egymáshozói viszonya, azok társadalmi élete;
- 3) az államlakosság körén belül kifejlett nyelv- és nézetkülönbség.

Ezen három szempont az államlakoságnál az államjogra való tekintet nélkül meg nem Ítéltető, s így az államlakoságra vonatkozó vizsgálódásainknál az arra vonatkozó némely fontosabb államjogi kérdéseket egészen mellőzni nem lehet. Ilyen különösen a népjog, a nemzetiségi jog és a társadalmi jog.

14. §. *Az államlakosok politikai szabadsága és azok egyéni jogai.*

Politikai szabadság alatt nem politikai jogokat értünk, minőket csak az gyakorolhat, ki bármi részben az államhatalomra folyik be, vagy annak gyakorlatában kisebb vagy nagyobb részt vesz; – a politikai szabadság bizonyos mértéke megvan akkor is, ha az államlakos általában biztosítva van az iránt, hogy az állammal szemben bizonyos önállóságot élvez és hogy jogai senki önkényének az államban kitéve nem lesznek. A hol ezen biztosíték az egész államlakosságra nézve nincsen meg, ott a lakosságnak egyik része a többinek rovására mégis megszerzi azt, a mi azután a lakosság egyes tagjai között irigységet és gyűlölséget idéz elő; ellenben a hol a lakosok biztosítva vannak egyesek zsarolásai ellen, a hol az állam jogait nem sérti, az egyesek szabad fejlődését meg nem akadályozza: ott a lakosok természetsszerűleg sokkal inkább ragaszkodni fognak az államhoz, melynek tagjai és így az összevalóság érzete is mindig szilárdabb gyökeret fog verni.

A szabadság iránti szeretet az embereknek szívébe van oltva; a hol tehát föltalálják azt, ott az állam fönmaradása iránt is inkább érdeklődnek. A művelődés haladásával és fejlődésével a lakosok szabadságérzete is fejlődni fog és annak kielégítése mindig nagyobb szükséggé válik; épen innét van az, hogy a szabadság mértékét minden viszonyok között és minden államban egyképen alkalmazni mégsem lehet, de ezzel azért még nem ellenkezik azon természeti alapelv, hogy a szabadságnak van bizonyos mértéke, mely az államlakosság minden tagját minden körülmények között egyképen megilleti; s így azon kérdés támad, hogy miben áll ezen szabadság? – Szabadság alatt az államban mást érteni nem lehet, mint bizonyos jogokat, melyek az állam határára belül is mindenkinek bizonyos határig független és szabad cselekvést engednek. A szabad cselekvési jognak ezen határát pedig másban nem kereshetjük, mint az emberi célok elérésére szolgáló eszközöknek megválasztásában; mert az embernek legfőbb joga az állammal szemben épen abban nyilvánul, hogy öncéljait megvalósíthassa.

Ha ugyanis igaz az, hogy nem az ember van az állam kedvéért, hanem az állam jött létre az emberek kedvéért: akkor kell az embernek oly jogokkal bírni, mely jogok minden államjog felett álla-

nak; ezen jogok pedig mások nem lehetnek; mint olyanok, melyek az ember természetébe n gyökereznek; s így az embert mint embert és nem mint az állam tagját illetik meg. Ezen jogokat nem az államtól nyeri az ember, hanem ellenkezőleg az állammal szemben föltétlenül bírja azokat. Ezek az erobert mint öncélú lényt illetik meg és épen azért egyéni jogoknak nevezetnek.

Ezen jogok alapját maga az emberi természet képezi. Az embernek nemcsak testalkata és egész szervezete olyan, mely őt még legvadabb állapotában is a természet fölé emeli, hanem főleg lelki tulajdonai és ezzel összefüggő testi szervei (avagy alkata) őtet még a külsőleg leghasonlóbb állattól is lényegesen megkülönböztetik ¹⁾, mi kétségtelenné teszi azt, hogy az ember a természet és a gondviseléstől való átalános függésén kívül, itt a földön semmi másféle lénynek alárendelve nem lehet.

A legvadabb ember is létének oly tudatával bír és akaratát oly határozott alakban képes (a beszéd által) kifejezni, mint mihez csak közelítőt a természet egész remekében semmiféle más lénynél nem találhatunk. Legyen az emberi nem leszármazása közös vagy nem; különbözzenek a fajok bármennyire: e tulajdonok az egész emberi nemben megvannak és az emberi nemet egy gyé tesz; – bármennyire különböző is legyen az egyes emberi fajok származása²⁾. Az ember még a míveltség legalantabb fokán is öntudattal bír és az öntudatnak az öncél³⁾ felel meg; ezen öncél az állami lét által meg nem szűnik, sőt meg sem szűnhetik, mert az emberi természet az állam által meg nem változtatható, s így az öncélnak multhatlanul az önjog felel meg⁴⁾.

Ezen jog körének és határának fölismerése nélkül az állam egyes lakosainak állását az államban és az államhoz való viszonyban meg-

¹⁾ Legalább a természetdudók physiologiai és bonctani kutatásai szerint, nem is tekintve a beszélő tehetséget, az agy súlya és teriméje a gorilla és más fajoknál, a legalsóbb fokon álló fajokhoz képest oly aránytalanul csekély, hogy a származás ezektől nem képzelhető. Westminster-Eewiew, New Series Vol. XX. 1861. Art. Equatorial Africa. De ez nem zárja ki a Darwinismus lehetőségét, hogy a közbeeső fajok a küzdelemben elvesztek-

²⁾ A külön származás mellett harcoló érveket főleg Carus fejti ki és védelmezi. „Unsere Zeit” folyóirat XIV. f. 1858. Érdekes e tárgyban Waitz „Anthropologie”.

³⁾ L. föntebb 2. §.

⁴⁾ A hrens, Organische Staatslehre 24 I.

Ítélni nem lehet, mert ha csakugyan létezik egy elidegeníthetlen, az ember természetében fekvő önjog: úgy az államban azt senkinek illetni nem szabad. Ezen jogokat az ember természetében fekvő föladatából könnyű fölismerni, és habár azok részletezésében és aprólékos előadásában egyes eltérések és nézetkülönbségek merülhetnek fel ugyan a különböző irányú írók között, de azok lényegükben mégis következők:

1) A személyes létjog, mely közvetlen alapját az ember személyiségében leli és magában foglalja, mindazon jogokat, melyek nélkül a lét föntartása lehetetlen. Az életet maga a teremtő adta az embernek és egyúttal belé oltá az ösztönérzetet annak föntartására. Az emberi élet és lét nem szolgálhat semmi másféle célok esz-közéül és az élet és lét föntartásában az állam nem akadályozhat senkit. Sőt az államnak természetszerű föladata lévén az összes emberi célok előmozdítása, azok elérésének megkönnyítése: a személyes léte-zés jogát más személyektől származható támadás és veszélyek ellen megvédeni is tartozik; ha pedig erre az állam képes nem volna, úgy az egyesnek is természetszerű joga, hogy ő maga hártsa el a táma-dást, ha szükséges a támadó létjogának sérelmével is. Ez a vétlen önvédelemnek mindenkit megillető joga. Az állam is csak annyiban korlátozhatja ezen létjogot, a mennyiben azt mások létjogának meg-védése múlhatlanul szükségessé teszi. Ily esetekben természetesen a sértő létének megsemmisítése is bekövetkezhetik.

De azon körülmény, hogy a lakosok létjogánál előfordulható összeütközések igazságos kiegyenlítése az államban átalánosan uralkodó tekintélynek – az államhatalomnak föladata, még nem jogosít föl oly tényekre, melyek mások létjogának megvédésére nem szükségesek; mert ha például valamely élő veszélyes embert a tör-vény polgári halállal akar büntetni, ezáltal egyéni létét nagy mértékben sújtotta a nélkül, hogy ezáltal másoknak jogai legese-kélyebb mértékben biztosítottak volna. Még sokkal nagyobb és fölös-legesebb sérelme a létjognak a test-csonkítás, mely a személyi-ségnek olynemű megsértése, minőre soha senki följogosítva nem lehet. A hol a testcsonkítás még előfordulhat, ott a személyes létjognak tisz-telete nem is képzeltető.

A személyes létjog valamennyi jogok között a legfontosabb és a többiek alapját képezi; a hol még ezen jog tisztelete sem fejlődött ki az emberekből, ott más egyéni jogokról szó sem lehet.

2) A hivatásjog, mely nem más, mint a jog saját létünk föntartására a legalkalmasabb eszközöket választani. Képzeltető ugyan az emberi összéletben oly alatt fokú állapot, mely szükségessé tesz bizonyos kényszert, nehogy a szabad pályaválasztás küzdelmében a legnagyobb rész elveszzen, de ezen kényszer mégis ellenkezik az ember természetével; ellenkezik az emberi öntudattal, önfentartási ösztönnel és az embert megillető szabad akarattal. Ott tehát, hol kaszt vagy várnarendszer, hol eg} es neme si vagy rendi kiváltságok sokakat megakadályoznak abban, hogy életmódjokat és életpályájukat szabadon és tetszések szerint választhassák; hol a létökhöz szükséges eszközt nem választhatják meg az emberek saját hajlamaik és tehetségeik szerint: ott mindenestre az emberi természettel ellenkező állapot uralkodik; mert az emberek tehetségeit és tulajdonait a természet soha sem osztogatja a felosztott rendek és várnák szerint; már pedig nem a legmélyebb fölforgatása a természet rendének, ha kitűnő észtehetségekkel, de gyenge testalkattal bíró embert örökös szolgaságra vagy nehéz kézi munkára késztetni születése; az erős testtel, de gyenge észtehetséggel fölrüházott és minden finomabb érzést nélkülöző nemes születésű pedig ezerek sorsát intézi, azok ügyeit vezeti, azok felett uralkodik vagy tán azokat oktatja.

A természet azért adott mindenkinek más hajlamot és tehetőséget, hogy az ezeknek megfelelő hivatást kövesse. A hivatás joga tehát nem csak magában a természet rendében fekszik, de annak szabad gyakorlata egyszersmind minden embernek, ki erkölcsi kötelességét teljesíti az által, hogy a maga erejéből és saját keresményéből él, megkönnyíti feladatának elérését, mert a hivatás-érzet könnyebbé teszi magát a keresetet. Maga az emberi természet hozza tehát magával azt, hogy eltávolíttassék minden oly előjog, mely másnak akadályára lehetne abban, hogy hivatásszerű pályát válasszon. A rab-szolgaság és várna-rendszer, mindenféle rendi előnyök, sőt bármely hivatalra vonatkozó előjog olyan, mely az embernek természetes hivatásjogával ellenkezik és az egyéni jog sérelmével jár; ellenkezik továbbá ezen joggal az egyénnek önkényes száműzése az államból és a kivándorlás korlátozása. A hivatásjoggal némileg összefügg:

3) A tulajdonjog. Ha joga van mindenkinek ahoz, hogy létét függetlenül föntartsa és másnak túlkapásai ellen megvédjé; ha

joga van életmódját szabadon választani: akkor jogának kell lenni ahhoz is, hogy az eszközöket, melyeknek előbbi két jogának megengedett gyakorlata által birtokába jut, megtarthassa, céljainak elérésére szabadon fordíthassa és e jogát minden beavatkozás ellen megvédhesse. Már Seneca mondja és a korlátlan egyeduralom védője Bodin is idézi a stoa bölcs szavait: „Ad reges potestas omnium pertinet ad singulos proprietatis.” (De la république I. 9.)

4) A becsület joga szintén az ember személyiségének és az emberi méltóságnak eredménye; hogy erre az, ki az emberi méltóságot saját ténye által lealacsonyítja és megsérti, igényt nem tarthat, az természetes, mert ez saját ténye által vesztí el becsületét. Másrészt azonban a becsület joga szent és sérthetetlen és így a becsületnek megvonása alapos ok nélkül mindig sértés az emberi méltóság ellen, akár a törvény, akár a hatalom, akár a közvélemény, akár egyesek kövessék el a sértést. Az államban tehát mind az büntetést érdemel, ki ártatlanul valakit becsületétől megfosztani törekszik. Az alapítványi följelentések és gyanúsítások már az ó-korban, de főleg a középkorban súlyos büntetést vontak magok után, de egyes osztályok a becsület szent jogából a törvény által kizárattak, mi jogtalanság volt, mert a becsület joga az egész emberi nem minden tagját megilleti és oly föltétlen jog, mely még más egyéni jognak (a gondolat-szabadság jogának) gyakorlatát is korlátozza. A föltétlen becsület jogától azonban meg kell különböztetni a becsülés jogát, melyben az emberek a társadalmi életben egymást részesítik és melyet nem lehet az ember független jogának tekinteni, mert sem a külső tények által a becsülés kimutatását, (minő a köszönés, kézfogás stb.) annál kevésbé pedig annak belső érzetét senkire ráparancsolni nem lehet¹⁾.

5) A gondolat és vélemény szabad nyilvánítása ép oly elidegenítheti en joga mindenkinek, mint a lét és becsület joga. A gondolat és vélemény nyilvánításának az egyesre nézve ugyan háttárt szab másnak hasonló joga egyrésztől, és mindenkinek becsület-joga másrésztől, de csak is ezen általános elv alkalmazandó a legmagasabb álló személyekre nézve is az államban, kiknek becsületét senki a szólásszabadság gyakorlata által pellengérré nem teheti ugyan;

¹⁾ Azon igen szép és érdekes eszmék, melyeket Lindner legújabb művében a becsületről mond, inkább a becsülésre (Achtung) vonatkoznak. Ideen zur Psychologie der Gesellschaft. 1871 217–225, 1.

de tetteik fölött véleményét mindenki szabadon elmondhatja. E jog gyakorlata amúgy is nagy erkölcsi nyomás alatt áll a közvéleménnyel szemben, a közvélemény hatalmát a sajtó még nagy mértékben emelte is, de ezen el nem hántható és tisztán belső korlátokon kívül más korlátokat is alkalmazni nem szabad. Mások véleménye iránti tartozó tisztelet megadása mindig csak annak jeléül szolgál, hogy az illető maga ezen egyéni jog értékét és becét fölfogni képes.

A szabad vélemény-nyilvánításnak minden olyszerű korlátozása, melyet mások hasonjogának és egyéb egyéni jogainak korlátozása nem tesz szükségessé, csak az emberi önhittségnek és elbizakodottságnak lehet eredménye, mert a ki a maga véleményét másra erőszakolni akarja, vagy másnak saját véleménye nyilvánítását el nem tűri, – az magát csalhatatlannak tartja. A történet és tapasztalás szakadatlan folyama azonban elég fényesen igazolja, hogy senki a világon: sem egyes ember, sem nagyobb embertömegek soha csalhatlanok nem voltak. Maga a közvélemény sem csalhatatlan soha; gondoljunk csak Socratesnek az ó-kori közvélemény által történt elítéltetésére, melyet ma mindenki kárhoztat ¹⁾).

A véleményeknek másra erőszakolása semmi körülmények között és semmi téren nem alkalmazható, de legkevésbé a vallás és lelkiismeret terén. A valódi vallásosság épen abban áll, hogy mindenki a saját legbensőbb meggyőződése szerint tisztelje Istenét. Ezen joggal pedig – mely nélkül én valódi belső vallásosságot képzelni nem is tudok – nemcsak olynemű intézkedések ellenkeznek a legmerevebben, melyek az egyik vagy másik vallásra (p. a zsidó vallásra) való áttérést megakadályozzák vagy megnehezítik, hanem ellenkezik az egyes vallásfelekezeteknek minden nyomása és minden kényszer, melyet ezek a hívek vallására gyakorolnak; mert minden embernek kétségtelen és elidegeníthetlen joga van ahhoz, hogy istenét saját véleménye és saját legbensőbb meggyőződése szerint tisztelje; senkit sem kényszeríthetni jogosan arra, hogy e részbén mások véleményéhez csatlakozzék, hogy valamelyik felekezetnek tagjává legyen. Socrates és Spinozza ²⁾ mindig fényes példái lesznek

¹⁾ Erről főleg J. S. Mill. On Liberty. 2. C.

²⁾ Spinozza a zsidó községből kitagadattott és soha más felekezetbe nem lépett. Igaz, hogy az egyéni vallás csak szilárd jellemnél lehet üdvös, de csak is ilyeneknek lesz erejük egész felekezet véleményével szembeállani.

azon egyéneknek, kik habár nem csatlakoztak semmi felekezethez, mégis a lehető legerkölcösebb módon éltek és híven betöltötték minden polgári és emberi kötelmeiket. A gondolkozás, ész és beszéző tehetséget azért nyertük az Istentől, hogy azt használjuk és semmiféle vallás nem ellenkezhetik az államnak és másoknak jogaival addig, míg annak roszasága vagy erkölcstelensége külső tény vagy szándék által kifejezést nem nyert. Még az oly vallás követőit sem üldözheti az állán!, melynek átalános és nyilvános gyakorlatát mások erkölcsi érzetének megóvása végett betiltotta. A területén lakó mohamedánt, mormont vagy pogányt ellenőrizheti ugyan, de csak akkor állíthatja ítélőszéke elé, ha tényleg soknejűsrege vagy fajtalanságra törekedett. Az ellenőrzés előbb is szükséges lehet, de a büntetést csak a t é n y vonhatja maga után. Már Montesquieu megjegyzi: „Les lois ne se chargent de punir que les actions extérieures.” (XII. 11. Esprit de lois.)

6) Mindezen jogok pedig az egyénre nézve biztosítva csak akkor lesznek, ha biztosítva van az egyén személyes szabadsága minden jogsérelem ellen, ha az egyént akármikor tetszés szerint letartóztatni vagy üldözni nem lehet. De miképen és mi módon történjék ezen szabadság biztosítása, és lehetnek-e oly körülmények, melyek ezen független jogoknak bizonyos sajátzerű viszonyok között mégis némi megszorítását kívánják: azt kimutatni a politika föladata leend. E helyütt csak annyit jegyzünk meg, hogy ott, hol ezen jogok korlátozva vannak, ott az állam hivatásának kellőleg meg nem felel; mert az egyénnek szabad fejlődését akadályozza. E jogok már természetük-nél fogva olyanok, melyeket az államnak elidegeníteni nem lehet. Ezen jogoknak alkalmazása a természet parancsa, azért absolut jogoknak is nevezhetők; az alkalmazásnak mértékére a különböző míveltségi fok módosító befolyással lehet ugyan, de azoknak teljes alkalmazását minden államlakos teljes joggal kívánhatja ős e részben, ha h a t a l m á b a n áll, kényszerít is alkalmazhat.

Az egyéni jogoknak tehát sajátzerű jellege, hogy azok az emberrel veleszületett absolut jogok, melyekről lemondani vagy melyeket eladni nem lehet. A rabszolgaság az emberi nem egy nagy részét az állatok sorsára sülyeszté alá és ez által kiáltó bünt követett el az egész emberi nem méltósága ellen. Ezen jogoknak, épen mert mindenkit megilletnek, viszonosaknak kell lenniök, senki-nek saját jogát úgy gyakorolni és érvényesíteni nem szabad, hogy ez által másnak hasonló szent jogát sértse. Az emberi természettel járó

jog egyenlőn terjed ki mindenkire, a nem vagy fajra való tekintet nélkül. Senki másnak pusztá eszköze nem lehet. (Held I. 199. 1.) Ez az, mi az embert annyira az állatvilág fölé emeli és őt az egész természet legnagyobb fénypontjává és urává teszi. „Im Menschen tritt das göttlich Urwesentliche ins Bewusstsein und erhebt ihn von der Stufe der thierischen Individualität zur selbstbewussten Persönlichkeit.” (Ahrens Org. Staatslehre. 20. 1.)

15. §. *Társadalmi jog.*

Ha az állam minden egyes lakosának vannak ötlet függetlenül és korlátlanul megillető jogai, akkor ezen jogok sem meg nem változhatnak, sem meg nem szűnhetnek az által, ha jogaikat többen együttesen akarják gyakorolni. Már fönnebb a társadalom fogalmánál láttuk azt (5. §.), hogy az egyes társadalmi körök földadata az egyént céljai elérésében elősegíteni, s így azon joga az embernek, hogy céljait másokkal egyesülve akarja elérni: csak az ember egyéni jogának kiegészítő része. Ott, hol többen egyesítik erejüket, az egyesek joga természetesen az egyesült egészre megy, és azon jogok, melyek az embert embertársaival való egyesülésére nézve illetik meg – képezik a társadalmi jogot. De az által, hogy a társadalom, illetőleg annak egyes körei az egyéni jogok birtokosaivá lesznek, még az egyesek nem mondtak le saját egyéni jogaikról és nem is mondhatnak le azokról soha. A társadalom az egyes egyén jogait csak addig gyakorolhatja, míg az illető abban megnyugszik; s így az egyéni mégis mindig a társadalmi jog fölött áll. A társadalmi jog csak úgy tekinthető, mint az egyéni jog hatalmasabb védelmezője.

A társadalmi jognak alapját képezi:

1) Az egyesülés joga. Ha minden egyes embernek vannak ötlet függetlenül megillető jogai, ha ezen jogok sérthetetlenek és azok gyakorlata szükséges ahoz, hogy az egyes ember életföldadatainak megfelelőhessen: akkor mindenesetre következménye ezen jogoknak az is, hogy azokat többen együttesen gyakorolhassák és ennek eszközölhetése végett tényleg egyesülhessenek. Az egyesülési, vagy másképp egyleti jog tehát az ember egyéni jogainak természetes következménye; s így ezen jog gyakorlatának csak is természetes korlátai lehetnek, ezek közé pedig első sorban az egyéni jog tartozik. As egyesülési jog által az egyéni jog sérelmet nem szén-

védhet, mert ezen jog- már természeténél fogva az egyéni jognak alá van rendelve.

Az egyletnek tehát sem egyes tagjaira nem szabad semmiféle kényszert róni, minő péld. a kilépés lehetetlensége (a papságnál); sem oly czélt kitűzni, mely más kívül állóknak jogait sértené, végre valamely egyletnek bárminemű erkölcsstelen irányzata mindig mások jogaira is kártékonyán hathat ki és magával az emberi méltósággal is ellenkezik, tehát már magában véve sérelem az ember méltóság-érzete ellen, s így okot képez az egyesülési jog megszorítására.

Mínhogy pedig mind ezen érdekeket minden jogsérelem ellen megőrizni első sorban az állam földadata: tehát nem lehet és nem szabad megengedni, hogy az egyleti jog titokban gyakoroltassák.

Már maga a titkos egylet is olyan lehet, mely az egyes belépők egyéni jogait korlátozza az által, ha a szabad kilépést mint legfőbb egyéni jogot lehetetlenné teszi, de ezen felül minden társulat, melynek céljai ismeretlenek, súlyos merényletet foglalhat magában mások jogai és érdekei ellen; hogy pedig ilyesmi ne történjék, arra az államnak kell felügyelni, s így az államnak joga sőt kötelessége minden egyletről magának tudomást szerezni és a titkos egyleteket megtiltani, de semmi más esetben az egyesületet addig akadályozni, vagy működésében korlátozni nem lehet, míg az az egyéni jogokkal, vagy az államhatalmat megillető jogokkal (1. alább) összeütközésbe nem jön. Ezen szabad egyesülés joga képezi alapját az államban kifejlődő és az emberi célok elérésére szükséges társadalmi köröknek, szóval a társadalomnak, mely a hozzá tartozó egyének jogait gyakorolja.

De maga a szabad egyesülés joga még nem elég arra, hogy az ember a maga egyéni jogait a társadalomban és a társadalom által érvényesítse.

Az egyleti jog gyakorlatához még egyéb jogok is szükségesek, így:

2) A társulati szabadság, mely abból áll, hogy a társulat a maga céljaira szükséges eszközöket megszerezhesse, magát szabadon kifejthesse, érdekeit minden támadás ellen megvédhesse; saját működését akadály nélkül terjeszthesse és társulatába mindenkit befogadhasson. Ez a társulati szabadságvágyba, úgy tetszik au ton om i a. Ezen szabadságnak ki kell terjedni minden társulatra, mely a fent előirt korlátokat szem előtt tartja, de főleg a vallásfeleke-

zetek szabadsága az, melynek annál inkább sértetlennek kell lenni, minél fontosabb a vallási érzet fejlődése és föntartása az államban ¹⁾).

Minden vallásnak célja és föladata a vallásos és erkölcsös érzelmeknek terjesztése; ezen föladaton túlmenni egyik felekezetnek sem szabad, ezen föladat elérése ellenben minden felekezetet megillet. A hol az egyik vallásfelekezet hatalomra törekszik és a másikat elnyomja, ott ezen hatalmat saját hívei fölött is gyakorolja, de a vallásos érzelmet az egyes hívek meggyőződésére gyakorolt kényszer elfojtja és kiöli az emberek szívéből, A múlt század végén és századunk elején oly óriási mérvben mutatkozó vallási közöny és vallástalanság, csak a nyomás és kényszeruralomnak eredménye volt. Ott hol egyik felekezet a másikat elnyomja, hol az egyének bármely felekezetbe szabadon be nem léphetnek, hol az egyiknek pártolásához nagyobb mértékben járul az állam, hol az egyik vagy másik vallás még uralkodónak is neveztetik: ott vallásszabadságról szó sem lehet, mert ott még az egyénnek legszentebb joga: a vélemény-nyilvánítás is el van nyomva.

3) A társulatok egyenjogúsága szintén azok szabadságának következménye. Valamint az embereket természetöknél fogva megillető jogok lényegökben egyenlők, úgy a társulati jogoknak is egyenlőknek kell lenni. Maga azon körülmény, hogy egyik társulat a másik társulatot fejlődésében megakadályozni, a másik fölött uralkodni joga nincs – képezi az egyenlőség alapját. De ezen egyenlőség csak is a jogra terjed ki és nem a tényleges viszonyra, mert az egyenlő jog nem zárja ki azt, hogy egyik vagy másik társulat jobb és alkalmasabb eszközöket szerez magának céljai elérése végett, hogy egyik vagy másik inkább megfelelően az egyén igényeinek, – a tagok vagy alkalmas eszközök nagyobb mennyisége által nagyobb befolyást is gyakorol és nagyobb tekintélynek örvend. Ezen befolyást és tekintélyt azonban kényszer által senkire ráparancsolni nem lehet; e tekintélynek nem szabad az államhatalom által előidézteni, vagy kényszerüleg föntartatni, mint ez történik minden előny és kiváltság által, mely az állam törvényein vagy az állam tekintélyén sarkal. így például az uralkodó vallások ünnepeinek más valláshoz tartozókra nézve is kötelező külső megünnepelése, egyik vagy másik vallásnak

¹⁾ Szépen jellemzi e fejlődést Ahrens Org. Staatslehre 29. s k. lap..

az államhatalom általi kitüntetése, vagy az állam vagyonból segélyzése. A társulatoknak meg kell engedni, hogy ha céljoknak többé megfelelni nem tudnak vagy nem akarnak, akkor szétoszolhassanak és vagyonukat más célra fordíthassák. De itt természetesen ügyelni kell, hogy az egyének érdekei ne veszélyeztessenek.

4) Az önkormányzat joga szintén a társadalmi jog természetében fekszik, mert ha joga van a társulatnak arra, hogy magát mint egy önjogú egészet tekintse, hogy saját céljainak fedezésére a szükséges eszközöket megszerezhesse, – akkor jogának kell lenni arra is, hogy saját eszközeivel saját belátása és tetszése szerint rendelkezék, ügyeit és vagyonát maga intézze el, vagy mint Fröbel mondja: „Ueber die eigenen Mittel für die eigenen Zwecke gebieten.” Politik. I, 165. lap.

Mind ezen társadalmi jogok az egyéni jogok biztosítása és kifejtése végett szükségesek és ezeknek korlátozása bármi tekintetben maga az egyéni jognak korlátozásával egyértelmű lenne. Az egyes társulatok épen mert az egyének jogait foglalják össze azon jog- és hatáskörre nézve, mely őket megilleti, úgy tekintendők, mintha egyes személyek volnának, – innét fejlődött ki azon jogi fogalom is, hogy a társulatok jogi vagy erkölcsi személyek. Meg kell még jegyeznünk, hogy a társulati jog általános és mindenkire kiterjed, de senkinek nem nyújthat olyan előjogokat, mely másoknak hasonló jogait sértené, más társulatok vagy egyének fejlődését gátolná. Kiváltságos és rendi előnyök azaz rendek csak is akkor részesülhetnek különös jogokban és kiváltságokban, ha ezeknek megfelelőleg külön terhesebb kötelezettségeket teljesítenének, – de az általános és egyenlő kötelezettségeknek csak egy általános rend felelhet meg – az állampolgárság¹⁾.

Jegyzet. Az egyéni és társadalmi jognak fejlődését kiválólag az új kornak köszönjük. Az ó-korban az egyéni jog fejlődése lehetlen volt, mert annak alapfeltétele, az ember önjogú személyisége elismerve nem volt. A görögöknél megvolt ugyan a szabadságérzet, de az embernek, mint önjogú személynek, egyenlőségét és egyenjogúságát még képzelni sem tudták. Plató (De legg. 6.) azt állította, hogy a szolgának lelke minden nemesre képtelen; Aristoteles pedig még ezen is túlmegy és azt hiszi, hogy a rabszolgák örök szolgaságra vannak kárhoztatva és épen azért azoknak egészen más lelkek van, mint a szabad embereknek (I, 4. 5. 1,5.)

¹⁾ Held. Staat und Gesellschaft. II. köt. 47. lap.

és más helyen még a szabad polgároknak egyenlőtlenségét is szükségesnek tartja (noha itt úgy látszik mégis inkább politikai egyenlőtlenségre gondol.) (Politika III, 6.) A középkor mindenestre az egyén szabad fejlődésének alapját képezte. A germánok független jelleme nagy befolyással volt az egyénnek az állam vaskarjai alóli fölmentésére. Nem is hiányoztak a középkorban a -sok mindenféle szabadságlevelek, melyek mindenkor az egyesnek, az egyénnek jogait biztosították az állam és egy harmadik túlkapásai ellenében; de épen mert ezen jogoknál a kellő határt az állam „megállapítani nem tudta, a társadalom került uralomra és ismét igen súlyos nyomást gyakorolt az egyéni jogra. Főleg a vélemény- és vallásszabadság volt az, mely legnagyobb mértékben elnyomott; és a XVII. században az egyéni szabadság legelső védői, Milton és Williams K o g e r, legelőször is a sajtószabadság és vallásszabadság védelmére emelték szavukat.

Az angol köztársaság bátor védelmezője, Milton, 1644-ben a sajtószabadságnak kelt védelmére „Areopagitica” című röpiratában és 1659-ben közzétett értekezésében „a világi hatalomról egyházi dolgokban” főleg azt fejtegeti, hogy semmi földi hatalomnak nem lehet joga kényszerrel alkalmazni vallási dolgokban. – Williams Roger pedig Angolországban tartózkodása alatt (1644–5-ben) két értekezést tett közzé a teljes vallás- és lelkiismeretszabadság védelmére és mint amerikai polgár és buzgó puritán megmutatta egész életén által, hogy épen a legbuzgóbb vallássóság fér össze legjobban a vallásszabadság eszméjével.

Azonban az egyéni jog valódi és helyes fölismerését főleg a XVIII. és XIX. század bölcsészeinek és ész-jogászainak köszönjük. Ok hirdették legelőször egy független, az emberi természetben gyökerező jog létét, és habár tanaikat a tudomány ma már lényegesen módosította és egy abszolút észjog általánosan érvényesítendő rendszerének létét kétségbe is vonta, – mégis nagy gonddal karolta fel azon alapigazságokat, melyek által ezen mély tudományú férfiak az ember természeténél fogva megillető jogokat felismerték és az emberi méltóság uralmát megalapították e földön.

Wolff Keresztély 1746-ban közzétett 9 kötetes művében „Jus Naturae” az 1. kötetet azon kérdés megoldásának szentelte, ha vajjon léteznek-e az emberrel vele született jogok és azt mondja: „Jus connatum dicitur quod ex obligatione connata oritur.” (J. N. c. 1. §. 26.) Az embernek jogai egyenlők; a jog az egyenlőségre és a szabadság az ember jogainak alapját képezik. Ó az elsők egyike, ki az embernek hivatásjogát határozottan védelmezi, mondván: „Minden ember válaszsza azon élet pályát, melyhez erei leginkább illenek és mely által másoknak leginkább hasznára lehet.” (J. N. I, 192. és 512. §§. és lust. 104. §.)

Kant, a königsbergi bölc, az államot az egyesek akarata által létrejött intézménynek tartja ugyan, de azért a polgári állapot mellett is fönmaradnak a következő jogok:

1) A társaság mindenik tagjának szabadsága. (Minden munkái IX, 33. és 42. lap.)

2) Egyenlőség mindenik alattvalóval. (VII. 200. s k. 1.)

3) Mindenik tagnak polgári önállósága. (VII. 204. s k. 1.)

Ezen és hasonló független jogok létét Kant követői mindannyian hangsúlyozzák, így főleg R o l l e c k (Allgemeine Staatslehre, 2. kiad. 1840. Eszjógnak II. kötete) igen kimerítőleg tárgyalja az egyéni jogokat (136-151. 1.). A személyes szabadság, hivatásjog, szerzési jog, kivándorlás joga, sajtó- és vallásszabadság és ezen jogoknak vétkes önvédelme, mind megannyi egyéni jogok, melyeknek a szabadelvű író védelmökre kel; főleg a korlátlan kivándorlás jogát hangsúlyozza, mint szerződési elméletének természetes következményét. Végre a társadalmi jogra nézve oly igen beható és alapos elveket fejteget, minőket előzőinél sehol sem találunk. Ő nem osztja Rousseau azon nézetét, mintha az egyén és annak jogán kívül az állam minden jogot magába foglalna. Az államnak – mondja Rotteck – a kebelében létrejött társulatokat, hova igen helyesen az egyházakat is sorolja, el kell ismernie és csakis a titkos társulatokat nem szabad tűrni. (143. 1.)

S p i t t l e r szintén az első egyike, ki igen melegen kel az egyéni jogok védelmére. 1796-ban tartott (és Wächter által 1828-ban közzétett) előadásában a többi között azt mondja, hogy ezen jogok elidegeníthetetlenek, mindenkit megilletnek és kényszerrel is érvényesíthetők. (14-21. 1. Politik.)

Az újabb írók legnagyobb része elismerte ugyan az elvet, (melyet ma már elvitatni nem is akar senki) hogy minden embert természeténél és méltóságánál fogva bizonyos elidegeníthetetlen jogok illetnek meg, – de ezek részletezését fölöslegesnek tartják, azt állítván, hogy valamint a szabadság nem nyert azért semmit, hogy a francia constituante és a frankfurti parlament az emberi alapjogokat egy nyilatkozatba összefoglalta, úgy ezen részletes összeállítás a tudománynak sem használ semmit. De míg a törvényhozás csakis intézményei által biztosíthatja a jogokat, addig a tudomány földadata ezen jogokat részletesen kifejteni.

Fröbel igen behatólag foglalkozik ugyan a népjog általános eszméjével, de a szorosán vett egyéni jogra nézve mégis csak annyit jegyez meg, hogy mindenkinek van joga az élet, becsület, szabadság, tulajdonjog, nevelés és ápolásra; „aber diese Forderungen bedeuten für jeden etwas Anderes.” 161. 1. Politik.

Held azt állítja, hogy az egyén joga bizonyos általános jelleggel bír és az egyénnek önállóságában leli kifejezését. Senkinek önállósága nem függhet sem physical erejétől, sem hatalmától, sem gazdagságától. Senkinek alárendeltsége vagy szolgasága nem alapul sem fajbéli, sem nemi különbségen. Az egyéni jognak a társadalmi joghoz való viszonyát pedig igen szépen fejezi ki ezen szavakkal: „Diesem Geselligkeitstribe steht der Individualtrieb mit gleicher, eigener, ewiger Berechtigung gegenüber, und so wie die Gesellschaft in ihren Angelegenheiten das Zurücktreten des rein Individuellen fordert, so verlangt das Individuum, dass jede Gesellschaft, der es sich hingibt, auch wieder ihm diene. Die Ausgleichung dieser Collision ist das Ideal alles gesellschaftlichen Lebens.” (199. 1. I. k.) Staat u. Gesellschaft. I, 199. s k. 1. II, 566. s k. 1.

Frantz nem tagadja az egyéni jog nagy jelentőségét és elismeri a szabadelvűek érdemét, de magát az egyéni jogot csak egész átalánosságban foglalja össze: „Das Menschenrecht gewährt die rechtliche Möglichkeit, dass jeder sich ausbilden und nach seinen Kräften erwerben darf, und was darn jeder aus sich macht, als das gilt er in. der Gesellschaft.” (Naturlehre des Staates. 292. 1.)

E s c h e r végre szintén csak annyit állít, hogy az állam nem kívánhat sem erkölcsileg, sem physikailag lehetetlen. Az ember létét, természetét nem az államnak köszöni, az állam tehát azt el sem idegenítheti. (Politik I, 69. 1.)

Mindezen eszmék termékenyítőleg hatottak az egyéni jogra és bizonyítják, hogy ezen jogok elismerése és méltánylása minden iskola követőinél viszhangra talált, sőt maga Krause is, ki a legmagasabb fokú és legtökéletesebb egyénné az államot és illetőleg még magasabb fokon az emberi nemet tartja, melybe az alsóbb fokú egyének (egyes ember és családok) beleolvadnak, – maga Krause is elismeri, hogy az egyes embernek bizonyos egyéni jogai mégis fönmaradnak. „Die Menschen – mondja a többi között – „sind zwar als Menschen ihrer ewigen Wesenheit nach und in der einen unendlichen Zeit betrachtet alle gleich und haben daher auch als Menschen „Alle gleiche Rechte.” – „Innerhalb der Gleichheit der allgemeinen Menschenrechte müssen auch einen Jeden die besonmiera und eigenthümlichen „Bedingnisse geleistet werden, sein Leben nach seiner ihm allgemeinen Weise. „nach seiner Individualität, nach allen den vorhergenannten grundwesentlichen „Verschiedenheiten in Eigentümlichkeit zu vollenden „187. 1. t. i. m.

Az egyéni jog azonban nem csak ily átalános irányban tárgyalattott az újabb írók által, hanem egyesek, habár nem az ideál bölcsészeti iskola követői, magokat a részletes jogokat is összeállítani igyekeztek, melyek az egyéni jog természetes következményei. Ezen írók közé sorozandó főleg Mohl és Bluntschli. Az előbbi az „Államtudományok Encyclopaediájában” (Magy. ford. 156–165. 1.) az utóbbi pedig „átalános államjogában” igen kimerítőleg tárgyalja az egyéni jogokat, és főleg Bluntschli több helyen igen becses történeti adatokat idéz. annak igazolására, hogy ezen egyéni jogok egyik-másikának biztosítására már a-középkorban is nagy súlyt fektettek. (II, 493 – 550. lap.)

Az egyéni jogoknak és azok lehető legtágabb értelemben leendő kiterjesztésének legszabadelvűbb védelmezője J. S. Mill. Még az állammal szemben is védelmezi azon elvet az egyéni jog határára nézve: „Csak saját személyének védelmezése jogosíthat föl valakit mások szabadságának korlátozására. Saját testi vagy erkölcsi előnye erre nem szolgálhat alapul.” (On Liberty 1. c.) L i e b e r n e k igen becses könyve már inkább az államban biztosított vagy biztosítandó politikai szabadságra vonatkozik s így a maga helyén fogjuk ezen becses munkát ismertetni. (On civil liberty and selfgovernment. Gyarló kivonatban magyarul is megjelent: „Polgári szabadság és önkormányzat.”)

Az egyéni jogok irodalmára vonatkozólag említendőek még: V o l a n o, de libertate politica. (Krakkó 1572.) D u p o n t - W h i t e „L'individu et l'état.

1756. és II. kiadás 1861. Schmalz, Ueber bürg. Freiheit. Halle: 1804. Da un ou, Essai sur les garanties individuelles. Paris. 1819. Walter, Politik (76–113. l.) Röder, Politik des Rechtes 167–198. l. stb. Tr en d e l e n b u r g: az egyéni jogokat az emberrel született kötelességekből magyarázza ki és azon tételt veszi alapul, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy vele semmiféle jogtalanság ne történjék, az egyiknek joga tehát a másiknak erkölcsi kötelességével jár. (Naturrecht 158. s k. 1.) Stahl csak közvetlen és abszolút alattvalói kötelességeket ismer (t. i. m. 171. l.)

16. §. *Nemzeti jog.*

Ezen jognak helyes megoldása csakis az egyéni és társadalmi jog analógiája szerint képzelhető, mert maga a fogalom: nemzet, csak egy sajátágos neme az emberek társadalmi életének. A nemzeteket bizonyos értelemben csak nagyobb kiterjedésű társadalmi köröknek tekinthetjük, melyeket a közös érzelem tart össze. Ha a nemzeti jogot megállapítani akarjuk, akkor okvetlenül magával a fogalommal egészen tisztában kell lennünk. Már maga a szó nemzet a köz- és tudományos életben egyképen oly sokféle értelemben használtatik, hogy e tekintetben még ma is általános fogalomzavar uralkodik. A nemzet szó alatt majd egy államnak összes lakosságát, mint politikai egészet szokás érteni, ily értelemben használtatik például ezen szó a nemzetközjogban, majd bizonyos közös törzset, majd ismét közös államokhoz tartozó egyes országoknak lakóit, majd közös nyelvet beszélő nagyobb embercsoportokat nevezünk nemzetnek és a fogalom teljes határozottsággal megállapítva egyik esetben sincs.

Egy államterület összes lakosságát, vagy egyik államot a másikhoz való viszonyában nemzetnek nevezni, helytelen kifejezés, tehát egy egész tudománynak – a nemzetközjognak elnevezése hibás fogalom alapszik ¹⁾. A belga államnak, vagy az osztrák államnak megfelelő belga nemzet, vagy osztrák nemzet nem létezik sehol, jelölül annak, hogy államlakosság és nemzet nem azonos fogalmak. Egy közös törzstől való származás sem alapítja meg a fogalmat, mert a zsidóságmái alakjában nem más és nem is akar más lenni, mint egy önálló vallásfelekezet, melynek egyes tagjai szívesen olvadnak bele Európa nemzeteibe. Sem az állam, sem a törzs nem képezhetik a nemzet fo-

¹⁾ A német kifejezés „Völkerrecht” sokkal helyesebb, a magyarban is a n é p k ö z j o g volna használandó.

galmának alapját; s így a nemzet nem állami fogalom. A nemzeteknek fogalmát mindenesetre az öszérzetnek egy neme egészíti ki. A mai nemzetek egész gondolkozása és jellege b. Eötvösnek helyes megjegyzése szerint főleg az érzelmen alapul ¹⁾, s így a fogalom megállapítása mindenesetre igen nehéz, mert az emberek egy képen nyilvánuló érzelmeiknek gyakran nagyon különböző rugóik vannak. Közös nyelv és szokások, közös lakhely és közös sors, közös történeti fejlődés és közös állami kötelék, vallás- és törzsérzet sokféle módon közreműködnek arra, hogy az emberek között a társulás egy újabb köteléke jöjjön létre, melyet, ha az emberek összes társas életének szabadságát óhajtjuk, figyelmen kívül hagyni nem lehet. Bármelyike működött többé vagy kevésbé a fentebb említett tényezők közül, a nemzet fogalma az emberek között különféle csoportokat hozott létre, melyek mai nap tények és pedig oly tények, melyek az államban mindig nagyobb és nagyobb fontosságra vergődnek.

Nemzet alatt én oly embercsoportokat értek, melyek egymás között az államterületnél szorosabb benső és természetes kapocs által jöttek létre és közös gondolkozás, érzelem, szokás és főleg nyelv által összetartva, egy-egy államlakosságnak többféle részeit képezik. Ha valamely államban csak egy ily csoport létezik, az természetesen nagy mértékben növeli az állam-lakosságnál az egygyüvé tartozás érzetét, habár sokszor más az államon kívül álló, de vele egy jellegű és érzelmű csoportokhoz való vonzalma által ellenkező befolyással is lehet az államra.

A nemzetek mint ilyenek az államon belül önálló részeket képeznek, és jogok alanyaivá lesznek. A nemzeteket megillető jogok éppen oly föl tét lenek, mint az egyéni és társadalmi jogok, sőt szoros összefüggésben is állanak mind ezen jogok egymással, mert a nemzeti létezés figyelmen kívül hagyása többnyire a társadalmi és egyéni jogokra is befolyással van. Az egyéni és társadalmi jogoknak ki kell terjedniök a közös államterületen lakó különféle nemzetekre is, és éppen ezen kiterjesztés képezi a nemzeti jogot. Az állam területén lakó minden nemzetet kell hogy megillessenek a következő jogok:

²⁾ Századunk uralkodó eszméi I, 65. 1.

1) A nemzet nyelvének szabad használata az egész társadalmi élet minden viszonyaiban. Tehát a nyelvnek használata az illető nemzetek által alakított bármilyen társadalmi körökben társas életök minden viszonyaiban. Jog a nyelvet művelni, tökéletesíteni, mint irodalmi nyelvet a sajtóban használni vagy tanítás által terjeszteni, – kizárva természetesen mindennemű kényszereszközt. Ha valamely nemzet nyelvét szabadon nem használhatná, ez által a nemzet minden egyéb tagjának egyéni és társadalmi joga is érzékenyen sértve volna.

Senkinek az államlakosok közül nyelve, vagy nemzetisége végett hátrányt szenvedni nem szabad. Szólás-szabadság és sajtószabadság, szabad egyesülés és egyenjogúság ott, hol valamely nemzet nyelvének használatától el van tiltva, nem is képzelhető. A nyelv szabad használatának eltiltása mindig a zsarnoksággal járt karöltve.

A latin nyelvnek reá erőszakolása a római tartományokra, wend nyelv használatának halálbüntetés terhe alatti eltiltása a németrend által; a peres feleknek Poroszországban a lengyel nyelv használatától való eltiltása még a csekélyebb szóbeli pereknél is; a magy. tud. egyetemnél a magyar nyelv száműzése az absolutismus alatt, mindmegannyi kiáltó példái a zsarnok uralomnak, mely a nemzeti jog elnyomásával karöltve jár. Ellenben Schweizben a francia, olasz és német nyelv egyenjogúsága összefügg ezen állam összes szabad intézményeivel. A nemzetek nyelvének szabad használati joga azonban nem terjedhet ki arra, hogy az állam a maga részéről is minden nyelvet egyképen használjon; a hivatalos nyelvnek meghatározásában a nemzeti nyelvek joga korlátot nem szabhat, a hátránytól azonban vagy kártól, melyet valaki a hivatalos nyelv nem értése miatt szenvedhetne, – természetesen mindenkit lehetőleg meg kell óvni.

2) Nemzeti szokásaiknak megfelelőleg élni, szokásaikat megtartani bármely államban, ha azok mások jogával és az erkölcs törvényeivel ellentétben nincsenek. Nemzeti viselet, nemzeti ünnepélyek és efféléknek eltiltása, a nemzeti jognak súlyos megsértése. Tagadhatlan, hogy a nemzeti szokásoknak javítása gyakran egyjelentőségű a I míveltségi állapot javulásával, a míveltségnek terjedése pedig minden államban kívánatos, de másrészt nem kell felednünk azt sem, hogy a míveltségnek vasvesszővel terjesztése maga a legnagyobb – míveletlenség! Az állam természetesen a maga intézményeit nem hozhatja mindig teljes öszhangba a területén lakó minden nemzet

szokásaival és miveltebb nemzetre nagyobb figyelemmel köteles lenni, mint a míveletlenre, de azért egy nemzetet sem lehet szokásai miatt üldözni, elnyomni, vagy a jog- és erkölcsessel nem ellenkező szokásoktól eltiltani.

3) A nemzeteknek bizonyos körülmények között és rendkívüli esetekben kivételes vagy önálló intézkedéseket is van joguk kívánni, de ezeknek mértékét megállapítani a politika föladata, az elvont elmélet e részben nem sok irányt adhat. Épen az előbbi két nemzeti jog megóvása és tiszteletben tartása tesz leggyakrabban ily intézkedéseket szükségessé. De ebből még nem következik a nemzet joga önálló alkotmányra.

Ezen jog nem alapulhat pusztán azon körülményen, hogy az államban több nemzet lakik együtt, mert akkor az államban bármely nemzetnek csekélyebb töredékét is önálló alkotmányban kellene részesíteni. De még az állam területén lakó nagy nemzetek sem támaszthatnak erre igényt pusztán nemzeti létök alapján. A hol egyes nemzetek önálló alkotmányt követeltek, nem is alapították enemű követeléseiket soha egyedül arra, hogy ők önmagukban egy nemzetet képeznek, hanem jogukat fejedelmi ígéret, eskü, szerződés vagy alaptörvényekre fektették. Igen közel álló példa ennek beigazolására hazánk államtörténete. Vége

4) a nemzetek mai alakjokban egy ezeknél még sokkal fontosabb jogot is szoktak a magok számára igényelni, t. i. a jogot önálló államot alakítani. E követelés oly óriási fontossággal lép föl napjainkban, hogy lehetetlen azt szó nélkül hagyni e helyütt. „A hány nemzet, annyi állam!” ez látszik korunk egyik irányeszméje, egyik jelszava lenni. Lássuk minő alapja és jövője van a nemzetek ezen törekvésének.

A nemzeti államok alakításának eszméjét szeretik úgy föltüntetni, mint a szabadelvűség, mint a demokracia jelszavát.

A 18. század és századunk első szaka fönnen hangoztatá ugyan az egyéni szabadságot, a vallásszabadságot és a társadalom szabadságát. Egész Európában a társadalom szabadsága és reformja volt a jelszó, de a reformot a bölcsészeti iskola chablonjai szerint akarta mindenki létesíteni egész Európára nézve. Az egyenlőség ragyogó eszméjétől elkapatva a nemzeteket senkisémet vette észre. A beporozott üstök, a vendéghaj, a francia nyelv, az anyanyelv nem tudása vagy eltagadása jellemezték a kor uralkodó elemeit! A béke és nemzetköz-

jog szentségét és sérthetlenségét hirdető fejedelmek Olaszországot jövény külföldi fejedelmek uralkodásának áldásaiban részesítették, Lengyelországot – mint a ragadozó állatok prédájokat – szétszaggaták! – Mindez természetesen fölkelté a nemzetek önértetét és a nemzetek függetlenségre törekvése azonosította magát a szabadság és népjog eszméivel. Olaszország a nemzetiség zászlaja alatt megszabadult zarnokaitól, elűzte jövény urait. A fényes sikerre vérszemet kaptak Európa nemzetei, de még inkább Európa azon fejedelmei, kik beláták, hogy a nemzetek egyesülési törekvéseit hatalmuk terjesztésére fölhasználhatják. Az elv, hogy egy-egy nemzet jogositva van egy-egy államot alkotni, nép és uralkodók által fölkaroltatott. A nemzetet államalkotásra alkalmas tényezőnek tekintették. Ily körülmények között mindenesetre az államtan föladata megoldani a kérdést, hogy a nemzet, mint ilyen, lehet-e az államalkotás a l a n y a ?

Hogy a nemzet fogalma által már amúgy is szorosabban összefüzdött családok államokat alakítani képesek és erre alkalmas tényezők, azt a történet eléggé bizonyítja. A nemzetek részint az uratlan földön való letelepedés, részint idegen terület meghódítása által már hatalmas államokat alakítottak; államalkotó képességeket tehát e részben kétségbe vonni nem lehet. De jelenleg nem ily értelemben vétetik a nemzetek államalkotási képessége, hanem arról van szó, hogy Európa államai nemzetek szerint alakuljanak, tehát Európa államai átalakíttassanak. – Hogy a népjog a legszabadelvdűbb fölfogás mellett sem terjedhet ennyire, azt alant részletesen igazolni fogjuk, e helyütt csak azon kérdés megoldására kívánunk szorítkozni, ha váljon maga a nemzet fogalma oly teljes bizonyossággal meghatározott és fölismerhető fogalom-e, mely ily nagyszerű átalakításnál minden kételety kizárjon az iránt, hogy k i t illessen meg az államalakítás joga. Ha igen, akkor kell létezni valamely ismertető jelnek, mely szerint minden kétségen kívül meg lehessen határozni, hogy mikor és mennyiben tekintessék az emberi nem valamely csoportja nemzetnek. Ezen ismertető jelt azon tényezőknél kell keresnünk, melyek a nemzeti érzelem és öszérzet fejlődésére befolyásalvannak. Ilyenek, mint már föntebb emiítettük, a nyelv, a közös törzs, szokások, vallás, közös sors vagy állami köteleték és közös lakhely.

A nyelv mindenesetre legátalánosabb ismertető jele a nemzet-

nek és főleg napjainkban, hol a nyelv művelése és terjesztése a sajtó által annyira meg van könnyítve. De a nyelv nem lehet ismertető jele a nemzetiségnek, mert ha a németek államuk megalakításánál a költő szavai szerint a nyelvet veszik irányadóul: „so weit die deutsche Zunge klingt;” akkor mindenik világrészen tartományokat bírhatnak s és még mindig fognak maradni egyes telepek, melyeken a német nyelv eseng ugyan, de azért más állam részei maradnak, mert a németek nem győzték összeszedni őket. Sőt a nyelv a nemzeti érzetre nézve sem lehet irányadó. Hány francia, hány magyar, vagy hány olasz van, ki ezen nemzetek nyelvét nem érti ugyan, de azért magát határozottan az illető nemzet tagjának tekinti és lelkesül a nemzet minden eszméiért. Végre a nyelvtudomány minden kutatásai sem volnának képesek a különféle nyelvek között a határvonalat úgy megállapítani, hogy azok szerint változatlan és megmaradandó alapon államokat lehetne alkotni. Nem is említve azt, hogy szójárás és nyelvkülönség között a határvonalat megállapítani lehetetlen ¹⁾, hogy kiváló nyelv bűvárok az összes nyelvek származását 4-500 gyök szóra vezetik vissza²⁾; hogy a legtöbb európai nyelv a népvándorlás idején még egyáltalán nem is létezett 5 végre, hogy a nyelvek a folytonos fejlődés és haladásnak levén alávetve, hosszabb időközön át lényeges változáson és teljes átalakuláson mennek keresztül³⁾. Végre az egy nyelvet beszélő embercsoportok gyakran a legkülönbözőbb vidékeken vannak elszórva, azok egyesülése lehetetlen.

A vallás napjainkban a nemzeti fejlődésre már igen csekély befolyással van, valamely nemzethez tartozás a vallással úgyszólván semmi összefüggésben nincs. A törzs-érzet már a népvándorlási mozgalmak alatt alapjában megszűnt és a mai nemzetek már nem is gondolnak arra, hogy a nemzetiség fogalmának meghatározását egy közös törzstől való származástól tegyék függővé. Ez különben is az ókor elzárkózottságát és a nemzetek közötti ellenséges viszonyt eb-

¹⁾ Dankowszky azt bizonyítja, hogy Homer Ilias-a tótul van írva, Zilander, hogy a görög nyelv telve manschu szavakkal,

²⁾ Lindner. Ideen zur Psychologie der Gesellschaft. Wien, 1871. – 60. lap.

³⁾ A nyelveknek rendes fejlődési fokuk van: 1. fok törzs nyelv, 2. fok összetett nyelvek és 3. fok hajlított nyelvek, minő az európai nyelvek közül csak a magyar és török. L. Lindner 63. lap, és Becker Bernát. Missbrauch der Nationalitätenlehre. II. kiadás 108. 1.

resztené föl újra. Tisztán önmagok kebeléből származott nemzetek – αἰτοχ^{ov}¹⁾ – mivel államokban nem is képzelhetők; közös szokások és erkölcsök nem csak a közös nemzet tagjait jellemzik; közös vallás és közös lakhelynél a szokások közössége még sokkal behatóbban és föltűnőbben nyilvánul, a nélkül, hogy ez által közös nemzetek jönnének létre. Végre a közös törzsérzet, közös vallás, közös szokás és erkölcsök sehol oly feltűnően nem nyilvánulnak, mint a zsidóknál, hol még a tudat is hozzájárul, hogy egykor nevezetes államot képeztek és mégis nemünknek ezen családja mindenütt a vele lakó nemzetek tagjává lön és magát csak önálló vallásfelekezetnek, és nem nemzetnek tekinti²⁾).

Valamint az eddig elősorolt tényezők nem képesek biztos alapot szolgáltatni a nemzet fogalmának meghatározásánál, úgy sem a közös állami kötelék, sem a közös lakhely vagy történeti fejlődés nem szolgálhatnak erre alapul.

Ha közös állami kötelék alapul szolgálhatna, akkor ma már az egyes államoknak lakosai mindmegannyi nemzetek volnának. Közös történeti fejlődés és közös sors végre nem mindig vannak befolyással a nemzeti fejlődésre, mint ezt a többi között a keresztes hadak története is igazolja.

Nincs tehát semmi biztos alap, melyen a nemzeti államok létesítése eszközölhető lenne. A nemzeteknek jogosultsága tehát államokat alakítani ott, hol már államok léteznek, semmiféle alappal nem bír. Elmélet ilyenemű nemzeti törekvések számára nem létezik³⁾.

De nem igazolható Bluntschli azon állítása sem, hogy a nemzeteknek jogosultsága államot alakítani nem absolut, hanem

¹⁾ Laurent: Histoire de l'humanité. I. 244. és 269. 1.

²⁾ L. erről Fröbel Theorie der Politik, II 95. 1. E s c h e r n e k egész komolysággal előadott esztelen terve, hogy a zsidó kérdés Mesopotámiában egy zsidó állam fölállításával oldandó meg, épen onnét származik, hogy a zsidókat ma is mint nemzetet és nem vallásfelekezetet tekinti. Pedig a zsidóknak ellentétes fogalom keresztény és nem magyar vagy német stb. Politik I, 31. §. főleg 116. 1.

³⁾ Die Theorie, nach welcher Menschen von einem gewissen gemeinsamen historischen Character, welchen man eben Nationalität genannt hat, – die Theorie, dass solche Menschen und nur solche Menschen zusammen einen Staat bilden sollen und dazu durch diesen historischen Character berechtigt seien, ist unklar und unpraktisch, dass man nicht glauben sollte, es sei nöthig dagegen Worte zu verlieren. Fröbel, II, 94. 1.

csak relativ. (Die nationale Staatenbildung und der moderne Deutsche Staat. Sammlung wissenschaftlicher Vorträge. 105. filzet.) Ezen jognak meghatározása oly formán, hogy „minden nemzet jogosítva van nemzeti államot alakítani, ha Önálló állameszmével és annak megvalósításához erővel és szükségérzettel bír,” (Staatsrecht I, 88. 1.), oly általános és határozatlan, hogy ez alapon az államaiakítás jogát minden nemzet követelheti a maga számára és az összes államok fölforgatására a jogcímet meg lehet találni.

De nemcsak jogi, politikai szempontból sincs semmi előnyös jelentőséggel az emberi nem fejlődésére a nemzeti államok kérdése.

Nemzeti államok alakítása oly alakban, hogy minden állam lakossága egy-egy nemzet legyen, soha ki nem vihető és teljességgel lehetetlen; azt mondani pedig, hogy a mely nemzetnek elég ereje, van egy nemzeti állameszme megvalósításához, annak ehhez joga is van, semmi mást nem jelent, mint egy óriási világháborút, mely alatt Európa nemzetei egymás vérében megfürödnének, és végül az erősebb a gyengébb felett diadalát ülné. A nemzetiségi törekvések nem is valósíthatók meg másképen, mint vérrel és vassal. Ily eszközöknek célja nem más mint az uralom¹⁾.

Az emberi nem haladásának egyik legszebb vívmánya lett volna a nemzet-közjognak azon elve, hogy az államterület tetszés szerint nem változtatható. Ezen elv képes lett volna a hatalom emberei kapzsiságának határt szabni, de e helyett a nemzeti államok elve hirdettek²⁾. Nem a nemzetek, egyedül a hatalom és zsarnok uralom nyertek a nemzeti államok elvének hirdetése által. A német államok porosz uralomnak vetették alá magokat és földadták szabadságukat a nemzeti állam határozatlan eszméjéért. Valóban igaza volt a jövőbe mélyen belátó E ö t v ö s ü n k n e k, hogy „a legrégebb idők óta a legújabbakig gyakran oly fogalmakért küzdöttek az emberek, melyek nem voltak kellőleg meghatározva, s melyeket úgyszólván senki sem értett, de nagyobb mértékben ez bizonyosan soha sem történt, mint jelenleg a

¹⁾ Eötvös. Uralk. eszm. I, 66. 1.

²⁾ „Unzweifelhaft ist es eine der wichtigsten Bedingungen des allgemeinen Gedeihens und Fortschreitens der Völker, dass der Gebietsstand der Staaten nicht willkürlich geändert werden kann, indem sonst Ehrgeiz und Habsucht freien Spielraum haben.” Mohl, Staatsrecht, Völkerrecht und Politik II. k. 353. 1.

nemzetiség elvével.” (I, 66. 1. t. i. m.) A nemzeti államok terjesztésével a szabadság bizonyára egy hajszálnyit sem fog nyerni: „Die Tyrannei allein hätte dabei gewonnen, die Freiheit ihr ganzes Spiel verloren.” Becker Bernát. (Missbrauch der Nationalitätenlehre. II. kiadás, 133.1.)

1. Jegyzet. Olaszországtól eltekintve, – mely inkább a szabadságért, mint a nemzeti állam elvéért küzdött, hogy jövevény zsarnok uraitól megszabaduljon – az első nagy nemzeti állam létesítése már is kioltotta a németek jogérzetét. Minő meleg jogérzetről tanúskodnak még Bluntschlinak államjogában (I, 249. 1.) és Mohlnak államjog és politikára vonatkozó monográfiáiban (II, 363. és 4. 1.) közzétett rokonszenves nyilatkozataik a lengyel nemzet mellett az ellene elkövetett sűrű jogsérelmek miatt; – míg ellenben 1867-ben Kautak nyilatkozatára, hogy Lengyelország ne kebeleztesék be Északnémetországba, – Bismarck azt válaszolta, hogy a lengyeleknek, mert csak 7½ milliót számlálnak, nincs joguk önálló államéletre!

1871. április 1-jén Zoltowsky hasonló indítványára pedig azt válaszolta, hogy a lengyelek ép úgy alkatelemei Németországnak, mint a többi fajok, „mert úgy élvezik a német cultura áldásait, mint azok!” Tehát már a német cultura fölerőszakolt áldása is elég jogcím idegen nemzeteknek a német nemzeti (!) államba leendő bekebelezésére! – Es a nemzetiség elvéért harcoló német parlamentben sem az egyik, sem a másik esetben egyetlen egy hang sem emelkedett egy idegen nemzet jogainak letiprása ellen. A német nemzet képviselőinek ezen némasága igen jellemző!

2. Jegyzet. Nem mulaszthatom e helyütt fölemlíteni, hogy a vád, mintha mi is nemzetiségi politikát akarnánk üzni és francia és angol Macehivellismustól szítva, önálló állam alakítására törekednénk, – hazai államjogunk nem ismerésén, vagy figyelmen kívül hagyásán alapszik.

Epen ezért nem teljesültek Eschernek tudós jóslatai, hogy végre is csak bele leszünk kénytelenek olvadni az osztrák államba és ezt gyorsan és minden áron eszközölni Ausztriának erkölcsi kötelessége. Különben ezen író a 110. és 111. lapon (Politik I.) rólunk elmondottakban eléggé igazolta, hogy honi történetünk ismerete nélkül írta meg nyilatkozatait.

Becker is csak mint nemzetiségi mozgalmat akarja föltüntetni a magyar állam létrejöttét (i. m. 96. 1.), pedig mind a ketten csekély fáradsággal elolvashatták volna Mohlnak a nemzetiségi kérdéstről írt monográfiájában, hogy az önálló alkotmány joga nem pusztán a nemzetiségen, hanem ígéret és esküteljesítés kötelezettségén és a történeti jogon is alapulhat. És ez a mi Önállóságunk alapja. „Eine gewissenhafte Einhaltung von förmlichen Versprechen ist nicht nur Gebot der Sittlichkeit, sondern einfache Klugheit.” – „Es ist allerdings zuzugeben, dass die Einräumung besonderer Gesetzgebungen und Verfassungen nicht bloss auf der Nationalität im engeren Sinne des Wortes beruhen mag, sondern auch noch auf anderen geschichtlichen und

politischen Verhältnissen.” – „So die Verfassung Ungarns.” (Staatsrecht II, 346. és 7. lap.)

3. Jegyzet. A hírlap- és röpirat-irodalomtól eltekintve, a tudósok közül leginkább B l u n t s c h l i (Staatsr. I, 84–89. 1. és Nationale Staatenbildung című értekezés) és Held védelmezik a nemzeti államok eszméjét. Utóbbi a nemzeti államok eszméjének megvalósulását az emberi nem aranykorának nevezi. (Staat und Gesellschaft I, 503–538. 1.) De a német tudósoknak egy igen tekintélyes része elismeri ugyan a nemzetek egyéni jellegű jogait, de a nemzeti államok elméletének veszedelmes voltát meggyőző okokkal bizonyítják, így főleg Mohl (Staatsr. II, 333–372. 1.), Fröbel (Polit. 87–109. 1.), Escher (Politik I, 103–116.), sőt két igen tekintélyes berlini író is ily szellemben nyilatkozik, Frantz (t. i. m. 139–149. lap) és Stahl (Staatslehre 166. 1.).

De legnevezetesebb két munka, mely a nemzeti államok elméletének veszedelmes voltát szem elé állítja és az ily irányú nemzetiségi törekvéseket ép annyi tudomány- mint ékesszólással haszontalanok- és jogtalanoknak nyilvánítja Becker Bernátnak idézett értekezése és b. E ö t v ö s ü n k „Uralkodó eszméi.” A szabadelvű Becker kimutatja, hogy az egész nemzetiségi elvet mindig és mindenkor a maga számára tudta és tudja kizsákmányolni a hatalom és hogy az egész elméletnek a népek valóban szabadelvű törekvéseire nézve egy csöpp értéke sincs! – Nem az államok fölforgatását, hanem a létező államok összes társadalmi viszonyainak szabadelvű reformját sürgeti. (Missbrauch der Nationalitätenlehre.)

Eötvös egész munkájának föladatává a három eszme: egyenlőség, szabadság és nemzetiség téves irányának kimutatását tűzte ki, és a föladatot főleg a nemzetiségre vonatkozólag fényesen oldotta meg. (L. főleg: I, 65–78–94–112–161–178. lapokon.) Hazánkban elméleti szempontból még Kautz foglalkozott ezen kérdéssel. (Országáztattan 23–32. 1.)

17. §. *Népjog.*

Mint láttuk, a nemzet fogalma nem lehet az államlakosság fogalmával, mert az állam határai a nemzetek lakhelyeinek határaival semmi belső összefüggésben nem állanak ¹⁾. Egy-egy nemzet nem szükségképeni alkateleme egy-egy államnak. Másrészt egy-egy államnak összes lakosságát nem lehet úgy tekinteni, mint egymás mellé helyezett egyének vagy családok halmazát, mert az államlakosságnál szorosabb és belsőbb viszonyoknak kell létezni, mely épen az államterület összes lakosságát az állam oly fontos alkotó elemévé és lelkévé tegye.

¹⁾ Staatsgrenzen und Nationalgrenzen haben sich niemals gedeckt. Frantz.

Az államlakosság között bizonyos öszérzetnek kell kifejlődni, mely nem mindig egyforma ugyan, de mely mégis mindenkor bír annyi erővel, hogy az államlakosságot egy önálló egészszé tegye és mely mint ilyen egyrésztől az egész emberi nemnek és nemünk fejlődésének, másrésztől magának az államnak szerves alkatrészét képezze. Az államlakosság eszméjében az egész emberi nem egyes szerves részekre van osztva, melyek az emberi fejlődés alapfeltételeit képezik ¹⁾). Valamely állam összes lakosságának állami egysége tehát egy új fogalomnak felel meg és ezen fogalom a: nép.

A nép tehát állami fogalom, mely által az államlakosságnál létező szerves összefüggést fejezzük ki. Ezen összefüggést nem pusztán a lakosság állami együttléte, hanem egyszersmind azok társadalmi öszélete idézi elő. A nép az állam összes lakosságát foglalja magában.

Nemcsak a közéletben, de még a tudomány terén is a nép szóhoz más fogalom köttetik és bár mindig egy nagyobb embertömeg öszszefoglalására használtatik a kifejezés, mégis igen gyakran csak az államlakosság egy részét szokás nép alatt érteni szemközt a lakosság többi részével. így használva a szót, igen jellemző, hogy majd a lakosság azon részének megnevezésére használtatik, mely előjogokat élvez és a többi nép fölötti uralmat tartja kezében ²⁾); majd ismét az államlakosság előkelő és aristocraticus elemeivel szemközt álló sokaságot és nem ritkán a népnak legalsóbb nyomorban tengődő osztályát. A nagy fogalomzavar, melyet a nép szónak ily értelemben használata csaknem minden nyelven előidézet³⁾, eléggé igazolja, hogy a szónak ily értelmű használata a tudomány terén semmi értékkel nem bírhat⁴⁾. A nép alatt nem lehet a lakosságnak csak egy részét érteni. A nép az egész államlakosságot, mint egységes egészet jelenti, és mint ilyen az államnak éltető eleme, annak lelke és szelleme.

¹⁾ Die Völker sind historische Glieder der Menschheit und ihrer Racen. (Bluntschli.)

²⁾ Például a „Populus Romanus. „ – A magyar „Populus.” L. Verböcy Hk. II: 3 és 4

³⁾ Volk, people, people stb. Jellemző, hogy Angolországban az alsó osztályok megnevezésére e szó people soha sem használtatott. Lieber, On civil liberty and selfgovernment. XXIX.

⁴⁾ A nép szónak sokféle értelméről részletesen szól Held „System des Verfassungsrechts” című művében I. 110 s k. 1.

Az államlakosok között a közös államintézmények, a lakosok közös állami sorsa és azok társadalmi élete egy sajátos önálló jellegnek képezik alapját, mely lényegesen különbözik a pusztai nemzeti jellegtől. Egy-egy államlakosságnál a társadalmi életnek sokféle fejlődése végeredményében egymást kiegyenlíti és bizonyos társadalmi öszérdeket hoz létre, mely a nép különböző részeinek valódi benső összekötő elemét képezi. A népek a nemzetiségre való tekintet nélkül is sajátos szokások, fölfogás és gondolkozással bírnak, mely kifejezését a társadalmi életben leli. Ez képezi nagyrészt alapját a népek irányadó eszméinek, melyekért azok annyira lelkesednek.

Hogy a népek egy önálló szerves egészet képeznek, azt a népek történeti fejlődése bizonyítja. A népeknek élettörvényei és műveltségi fejlődése nincs a nemzet fogalmával elválaszthatlan összefüggésben, hanem ellenkezőleg az állam fejlődésével függ össze. Nemzet és nép tehát semmi tekintetben nem lehetnek azonos fogalmak. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a nép műveltségi foka nagy részben az alkat-elemei közé vegyült nemzetek szokásai, fölfogása és gondolkozásmódjától függ, de a hol több nemzet van együtt, ott egyik vagy másik nemzet, mely nagyobb túlsúlylyal bír, a többinek szellemére is befolyik, de épen ez által alakul az önálló népszellem. Az államok népei gyermekkoruktól aggkorukig fejlődnek és ezen fejlődés nem a nemzeti életben, hanem egy-egy nép összes társadalmi életében nyilvánul, mint ezt Savigny szellemdúsan kimutatta ¹⁾, mind ezekből kétségtelen, hogy a nép, mint egy szervesen összefüggő egész, az államnak önálló tényezője, s így államjogok a lanyává lesz.

Az államban tehát nemcsak az egyeseknek és a nemzeteknek, hanem az egész népnek mint ilyennek is vannak elidegeníthetlen jogai; ezen jogok pedig épen az egyének közt fönnálló belső szerves összefüggés által nyilvánulnak. Az egyének közötti állami összefüggés a népet, s így az egyének jogainak összege a népjogot alkotja.

A mi minden egyesnek joga, az kell hogy a szerves egésznek, – t. i. a népnek is joga legyen. Az egyéni jogok tehát egyszersmind népjogok. De már most azon kérdés támad, hogy miben nyilvánul ezen

¹⁾ Savigny: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. 1814,

jog? – A népjognak alapját azon szerves összefüggésben kell keresnünk, melyben a nép tagjai egymás között állanak. Valamint az egyes ember által más ember jogai ellen elkövetett bűntény visszahat az összesésre és az állam minden tagjainak jogait veszélylyel fenyegeti; valamint a nép egyes osztályainak elszegényedése az egész nép elszegényedését és kevesek zsarnok uralmát vonja maga után: úgy a nép figyelmes tagjai jogainak bárkitől származó megsértése, megsértést foglal magában a nép összesége ellen. Ha az állam egyes tagjai tulajdonuktól megfosztatnak, ha vallásuk miatt üldözést vagy hátrányt szenvednek, ha tehetségeiket szabadon ki nem fejthetik: ez által egyszersmind a többi tagok is ki vannak téve a veszélynek, hogy őket is hasonló sors fogja érni.. A népnek joga tehát:

1) főleg abban nyilvánul, hogy senki a nép tagjai közül jogsérelmet ne szenvedjen.

A népnek tiszteletben tartása a kormány és hatalomnak ép úgy, mint minden egyesnek kötelessége, de ez csak az összes tagok egyenlő jogképessége mellett képzelhető¹⁾;

2) kétségbevonhatlan joga van a népnek, minden a nép bármely tagja ellen irányzott sérelem elhárítására, vagy megakadályozására törekedni; – szóval saját helyzetét a törvény és az alkotmány határain belől minden megengedett módon javítani és minden sérelem ellen biztosítani; sőt a meny nyiben ezen és bármely más jogainak megsértése miatt a jogorvoslás útja egészen elzáratnék, az ó v á s-tétel jogával élni;

3) a népjogok gyakorlatával szorosan összefügg a jog a nyilvánosságra²⁾ és a jog nagyobb gyülekezetek, azaz: népgyűlések tartására, ezen utóbbi jognak azonban bizonyos ellen-Őrzése politikai szükség;

4) ezek után azon kérdés támad, hogy mindezen jogoknak gyakorlata elegendő-e arra, hogy az egyéni és a népjogok az államban megsértéseknek kitéve ne legyenek, hogy egyén és népnek szabad fejlődése és szabadsága biztosítva legyen? Tagadhatatlan, hogy az egyéni jogoknak valódi biztosítékát egyedül a nép jogérzete képezi; mert ha a népnek kisebb-nagyobb része maga is szívesen hozzájárul

¹⁾ „Das Volk hat zu allen Zeiten und unter allen Umständen das Becht von der Regierung ihre Heilighaltung zu fordern. Fröbel, I, 102. 1.

²⁾ Egy amerikai államférfi Lieber által idézett nyilatkozata szerint „egy fillért sem adna az amerikai államtitokért.”

mások jogainak elnyomásához; ha az egyesek ellen irányzott jogsérelmet nem tekinti egyúttal a népjog megsértésének: akkor önmaga szolgáltatója az eszközt a zsarnok uralomra¹⁾. De nem lehet tagadni másrésről azt sem, hogy egyeseknek sikerül csel és áruulás, a népbizalommal való visszaélés által a legnagyobb jogérzettel és életerővel bíró népeket is elnyomni és legszentebb jogaiktól megfosztani. A népnek semmi jogai nincsenek elismerve ilyenkor és a nép legszentebb jogainak érvényesítését sem óvás, sem semmiféle törvényes eszköz gyakorlata által nem eszközölheti. A népjogok elismerése és békés utón kivívhatására többé semmi kilátás nem nyílik.

Ily körülmények között a népek jogát az e l l e n t á l l á s r a, soruknak az erőszak segedelmével leendő javítására tagadni nem lehet. A népek törekvése helyzetüket javítani és biztosítani két irányban nyilvánul, r e f o r m és f o r r a d a l o m által.

Reform a nép törekvése helyzetét a törvény által megengedett határokon belül békés úton javítani, szabadságát ily módon biztosítani.

Forradalom a népek törekvése helyzetüket erőszakos úton megjavítani, szabadságuk biztosítékát physical erő alkalmazásával kinyerni.

Az előbbi mindig jogos; de mikor jogos a forradalom: ennek meghatározása elméleti úton lehetetlen. A népek tényleges ellentállása, azok forradalma végre is egy nagy párbaj, mely nép és államhatalom között vívatik. A jogot kard élével eldönteni akarni mindig veszélyes játék, mely az erőszakot a jog fölé helyezi és azon hallgatólagos beleegyezést foglalja magában, hogy a jog az erősebbet illeti. A forradalom alkalmazása tehát mindig veszélyezteti a jogot. A forradalom ép oly veszélyes a népre, mint az államhatalomra. Mily gyakran vesztik el forradalom által a népek legbecsesebb jogaikat, hányszor roszabbítják, súlyosabbá teszik helyzetüket! A népek egész jövő sorsa a véletlen kezeibe van letéve és vajmi súlyos azok felelősége, kik a népnek a forradalmat ajánlják. De mind ezen veszélyek, melyek eléggé bizonyítják, hogy mily veszélyes fegyver a forradalom joga, mily kényes annak használata, nem zárják ki azon föltevést, hogy a forradalom jogos lehet, mint egyedüli és végső érvényesítési módja az elidegeníthetlen

¹⁾ „Ce ne sont pas les tyrans qui font les esclaves, ce sont les esclaves qui font les tyrans.” Laurent.

jogoknak. Vannak esetek, midőn a forradalom egyértelmű az önvédelemmel. Az önvédelem pedig a végső esetben alkalmaszva soha jogtalan nem lehet!

Bár miként is vélekedjenek a conservatív érzelműek vagy a föltétlen engedelmesség hívei, a végszükség jogát nem csak az államhatalom képviselője, de épen annyi joggal a nép is igénybe veheti, avagy hogy a határozottan conservatív érzelmű N i e b u h r szavaival éljek: „a ki tagadja azon mondás igazságát, hogy szükség törvényt bont, – utálatos szavakat beszél. Ha egy nép lábbal tiportatik és vérig gyötörtetik, a javulásnak minden reménye nélkül, mint péld. a görögök a törökök által, kiktől nejeiknek becsülete sem maradhatott biztonságban; ha a zsarnoktól a legszentebb jogok elismerését sem lehet kieszközölni: akkor beállott a végszükség esete és ekkor lázadás az elnyomó ellen oly jogos, mint bármi más. A ki ilyenkor a fölkelés jogszerűségét tagadja, annak nagyon hitvány embernek kell lennie.” (Geschichte des Zeitalters der Revolution I, 211.)

Jegyzet. A népjognak sejtelve már az ó-korban sem hiányzott; a görög írók fejtegetéseinek egyik kedvenc feladványa volt a kérdés: szabad-e a zsarnokot megölni? (Polyb. II. 59, 6–60, 7–C. Nepos: Timol. és Cicero (De off. 6, 4, 23.)

A középkorban a jogok biztosítékát keresték abban, hogy jogsérelem esetén megengedtessek a büntetlen ellentállás. Ennek legfényesebb példáját hazánkban az aranybulla záradéka képezi. Az angol és később az amerikai államjognak is általánosan elismert elve, hogy a legvégső elnyomás a fegyveres ellentállásra jogosít föl. A népjognak első tudományos védelmezője Milton volt, ki Salmasius ellenében védelmezte I. Károlynak az angol nemzet által 1649-ben történt államperbe fogatását és lefejeztetését. „Egy zsarnokot eltávolítani – mondja a többi között – istenibb, mint egy zsarnokot uralomra hívni.”

De a nép ellentállási jogának túlzott kiterjesztésével is találkozunk főleg Franciaországban. Már Rousseau azt állítja, hogy a többségnek mindenkor joga van a főnálló hatalomnak az engedelmséget fölmondani, azt hatalmától megfosztani és az alkotmányt tetszése szerint megváltoztatni. A francia forradalom pedig tanaiban már annyira ment, hogy a végszükség jogát, – az ellentállást minden polgár kötelességének nyilvánította, ha kihirdetett jogainak bármelyike sérelmet szenvedne. „Quand le gouvernement viole les droits du peuple l'insurrection est pour le peuple et pour chaque portion du peuple le plus sacré et le plus indispensable des devoirs.” 1793: 35. §. – Ezen elveknek épen ellentétét képezte a föltétlen engedelmesség elve, melyet már a stoikusok állítottak föl és újabban a bölcsészeti iskolának nagy része is magáévá tett. A szerződési tan hívei parányaira osztották föl a népet, s így a hatalommal szemközt nem az egész nép, hanem csak

az egyén állott. A sértett egyéni jog esetére még a szabadelvű Rotteck is csak a kivándorlást engedti meg. Hobbes (Leviathan) és Kant (Rechtslehre I, 1.) a föltétlen engedelmesség mellett harcolnak, sőt még az újabb írók közül is Stahl egyedül alattvalói kötelezettségekről tesz említést, melyek általánosak és közvetlenek. E mellett azonban a legellentétebb irányú írók legnagyobb része, főleg az újabb időkben, nem vonja többé kétségbe a népek ellentállási jogát, és azt legalább mint végső önvédelmi eszközt helyesli, így már Halleris az ellentállás és önségély megengedett módjairól tesz említést. (Rest, der Staatsv. I. k. XV. f.) De az újabb írók közül főleg Mohl, Bluntschli és Dahlmann említik az ellentállás jogát, mint végső önvédelmet. Bluntschli (Staatsrecht II, 541-550. 1.) és Dahlmann (Politik 195-204. 1.) behatólag tárgyalják ezen jogot, Mohl pedig a nemzetiségről irt monográfiájában figyelmeztet az ellentállás rendkívüli veszélyeire, de azt föltétlenül el nem ítéli: „Immer kommt es nämlich noch auf die thatsächlichen Verhältnisse an, ob der bisherige Zustand wirklich ein unleidlicher.” De F r ö b e l már szerfelett kitágítja ezen jogot, midőn azt mondja: „Es gibt allerdings Verhältnisse, in denen die Revolution ein Recht, und Verhältnisse, in denen sie eine Pflicht ist” és ezen esetek közé sorolja:

- 1) ha a kormány nem képes a nép politikai önállóságát és függetlenségét megóvni;
- 2) ha egyes részek egyesülni és új népet alkotni akarnak; végre
- 3) ha a nép politikai önállását erőszakos hatalom által elvesztette, mert ekkor joga van azt (és ez utóbbi már tagadhatlanul helyes elv) erőszak által vissza is szerezni.

18. §. *A nép physical életviszonyai.*

A népek nem pusztán történeti és jogi fejlődése bír igen nagy fontossággal az államra nézve, hanem fejlődésének egyéb viszonyai is. A statistikának óriási haladása kimutató, hogy a népek nemcsak történeti fejlődéssel bírnak, hanem physicailag is bizonyos élettörvényeknek vannak alávetve, melyek az állam sorsára döntő befolyással vannak, és melyeket figyelmen kívül hagyni az államférfinak nem lehet soha! E helyütt természetesen csak figyelmeztetni lehet ezen viszonyokra, melyeknek kiderítése a népesedési statistika (populationistika) föladata.

Az államnépesség általános számának ismerete nélkül sem helyes alkotmány-szervezetet alkotni, sem célszerű kormányzati intézkedéseket tenni nem lehet. A képviselő elvére fektetett alkotmány vagy önkormányzatnál a népszám szerint lehet meghatározni a képviselők vagy bizottmányi tagok számát; az általános népszámból lehet

következtetést vonni az állam katonai és honvédelmi erejére; a népszámnak ismerete szükséges, ha új adónemeket, főleg fej adót akarunk életbe léptetni; ha a tanodái intézetek számát vagy nagyságát akarjuk meghatározni; ha egészségügyi, rendészeti vagy humanisztikai intézkedéseket akarunk életbe léptetni. Végre a városi lakosságnak aránya a sikon lakókhöz a culturviszonyokról nyújt kellő felvilágosítást.

De ennél még fontosabb a viszonzlagos népszám, melynek ismeretéhez szintén szükséges az általános népszám. A viszonzlagos népszám alatt azon arányt értjük, mely a lakosság és azon közegek között fönnáll, melyek után a nép létét föntartja; vagyis a létközegeknek aránya a lakosság számához. A XVII. századtól kezdve egész M a l t h u s i g (1798) általános volt az államtudósok azon nézete, hogy a népek hatalma és gazdagsága az által éretik el legjobban, ha a lakosság a lehető legmagasabb számot és sűrűséget éri el. (Sonnenfels.) M a l l h u s föllépése óta a tudósoknak csaknem általános és a tapasztalás által bőven igazolt nézete ^x), hogy a népszám és a lét közegek közötti viszony tekintetében három állapot képzelhető:

1) ritka népesség, hol az államterület egy sokkal nagyobb létszám megélhetésére is elegendő alkalmat nyújt, de hol az ipar csekély fejlődése, a rász, és a nép szétszórtsága miatt nehéz közlekedés a lakosság gyors meggazdagodására nézve mégis akadályozólag hatnak, csakis az első rendű élelmi szerek vannak nagy bőségben és kélőleg nem értékesíthetők;

2) sűrű népesség, mely a létközegekkel kellő arányban áll. Itt már a föld terményeit értékesíthetni, a földmívelést behatólag kiterjeszthetni; a kézmű-ipar, gyáripar, kereskedés és cultur élet kifejlesztésére bő alkalom nyílik. A közlekedés könnyű, élénk és gyors;

3) a túlnépésedés, hol a szegénység és nyomor, testi és lelki, physikai és erkölcsi sülyedés, nagy halandóság, túlfeszített munka és csekély munkabér kétségtelen jelei annak, hogy az állam összes életerői nem elegendők arra, hogy a lakosság megélhetésére elegendő alkalmat nyújtsanak.

Melyik állapot állott be, arra nézve a születéseknek a halálozásokhoz való viszonya is fölvilágosítást adhat. A kedvező állapot fön-

¹) Carey: (Principles of polit, economy.) (Of the causes, which retard the increase in the numbers of mankind.) és Carey követői képezik jelenleg az egyetlen ellenzékét.

tartása a politikának egyik lényeges fõladata. A népnek egészséges physikai fejlõdése annál fontosabb, mert e nélkül kedvezõ erkõlcsi állapot nem is képzelhetõ. A nép physikai életének folytonos figyelemmel kísérése által az erkõlcsi fejlõdés fokát is fõl lehet ismerni. (Quetelet. Sur l'homme.)

Végre igen fontos még a nép mûveltségi foka. Valamint az egyes ember úgy a nép is physical és szellemi fejlõdésnek van alávetve és ezen fejlõdési fokot az állam bármely viszonyainak helyes megítélhetése végett ismerni kell. A ki gyermeket akar nevelni, annak ismerni kell a gyermekkor gyöngéit és gondolkozását és egész más eszközöket és módot kell használnia, mintha az ifjú, vagy férfikorra akar hatni. A népeknek is megvan gyermekkoruk, ifjú-, férfi- és aggkoruk; az állam minden intézményei kell hogy megfeleljenek ezen koroknak. Csak a mûveltség fejlõdött fokán képesek a népek a szabadságra. Valamint a gyermek nem képes saját jogainak gyakorlata, úgy a gyermekkor élõ nép sem képes erre. A szabadságra nevelni kell a népeket; mért a szabadság nem eszköz, hanem cél és ép azért minden államtudomány és államkormányzat alapelve a nép összes physical és szellemi viszonyainak lelkiismeretes tanulmányozása és helyes fõl ismerése. Végre számos tekintélyes természettudós nézete szerint a népek mûveltsége a népek szaporodására is befolyással van. A mûveltség magasabb fokán a szaporodásnak és így a túlnépesedésnek természetes akadályai is vannak. (L. errõl Dapsy értekezését: „A szaporodás társadalmi tényezõi.” Természettud. közlöny 24. f.)

Jegyzet. A népesedés viszonyait behatólag tárgyalják: Mohl. Encycl. 80–84. 1. és 376. s k. 1. fõleg M o h I: Literatur der Staatswissenschaften III. k. 442–517. 1. Koscher: Grundlagen der National-oekonomie 503–600. 1. gazdag és rendkívül becses adatokkal. E s c h e r: Politik. I, 117–186. 1. Spittier 1796-ban tartott elõadásában azt állítja, hogy a népesség szaporodása, vagy csökkenésébõl az államra nézve semmi következtetést nem lehet vonni. (446. 1.) De ekkor helyesebb Waitz nézete, ki ezt a szaporodásra nézve elismeri ugyan, de a népszám folytonos állandó csökkenését nagy bajnak tekint. (Politik 21. 1.) Végre a népek anyagi és szellemi fejlõdését az államra való tekintettel valamennyi író között legrészletesebben és legbehatóbban tárgyalja N e l d t. i. m. II. 70-456. S a v i g n y pedig idézett értekezésében „Beruf unserer Zeit” a jogfejlésre van különös tekintettel.

HARMADIK KÖNYV.

Államhatalom.

19. §. Az államhatalom fogalma és kellékei.

Valamint az első államok keletkezésének történetét nem ismerjük, úgy a történet az iránt sem adhat fölvilágosítást, minő módon jött léire az első államhatalom. De azok után, mit az állami lét kifejlődéséről általában elmondottunk (3. §.), nem lehet semmi kétség az iránt, hogy az államhatalom az emberek összetételéből önmagától fejlődött. Ismerjük az emberi nem általános művelődésének történeti fejlődését és ebből is kétségtelen, hogy az államhatalomnak, mint ténynek, meg kellett előznie az állam eszmét és az államhatalom eszméjét. Mindennütt, hol az állandó együttlakás viszonyai a személyiség, az enyém és tied fogalmait az emberek között kifejlesztették, egy általánosan elismert tekintély annyira szükséges volt, hogy ily tekintélynek okvetlen létre kellett jönnie, és az emberek ezen tekintélynek nem önként, nem szabad akaratból, hanem önkéntelenülé s z t ö n s z e r ű l e g hódoltak. Valamint a családi életben az atyai tekintély és hatalom önkéntelen és szükségképi, úgy az államhatalom a társaséletben. Az egyik ép úgy mint a másik, a dolog természetén alapul.

Ha az együttlakó családok az enyém és tied közötti viszonyt folyton a physical erő túlsúlya által akarták volna elintézni, az összeületet lehetlenné tették volna.

Az összeület szükségének érzete kényszeríté őket vizzályaikat más után elintézni; a ki legelső bírt annyi tapimattal, hogy a kettő közötti vizzályt kiegyenlítse, az gyakorolta az első államhatalmat. A többiek is hozzá fordultak, hogy egyenlítse ki vizzályaikat és az illetőnek hatalma egyedül természetes tekintélyen alapult¹⁾.

¹⁾ „Die Gesellschaft regiert sich von selbst, indem ohne positive Veranstaltung die Tüchtigsten und Intelligentesten in derselben die Oberhand erhalten. 69. l. Lindner.

Ha a szétszórtan, családonként élő pásztor népeket egyszerre közös veszély fenyegeti, például ellenség, akkor összegyülekeznek félve és kétségbe esve; érzik az együttlét szükségét, és ilyenkor az, ki legelőször érez magában erőt a veszélyt elhárítani, buzdítani fogja a többit és vezetni. Ez által létre hozta az államhatalmat ¹⁾. Az államhatalom tehát akkor keletkezett, midőn fölmerült a szükség érzete; a ki a szükségletet betöltötte, az gyakorolta az első államhatalmat, melynek magokat alávetni, vagy nem vetni, nem függött többé az egyes akaratától, az egyesek a szükség parancsa előtt kénytelenek voltak meghódolni.

Kezdetben ezen hatalom működése természetesen inkább csak esetleges, mint folytonos volt, de annak fokoként mindig általánosabb és folytonosabbnak kellett lennie, mert állandó terület és népesség csak rendszer nélküli halmozat mindaddig, míg egy általánosan elismert és működő tekintély által szerves egésszé nem lesz ²⁾.

Ezen tekintély működése mindig tökéletesebb leszen, az cselekvőleg képződik és fejti magát egy erős közakarattá, melynek már most mindenki hódol. A rendszeresen működő államhatalom tehát a szükség parancsolta öntudatlan tekintély fokokénti kifejlődésének eredménye. Az államhatalomnak mindig olyannak kell lennie, hogy fő föladatának, egy egységes állam létesítése és föntartásának megfelelhessen; hogy pedig ezt mindig és minden körülmények között tehesse, folyton erősödni, alakulnia és átalakulnia kell.

Az államhatalomnak támasza és föntartója mindenesetre a nép, de másrészt a nép is csak ezen hatalom által lesz néppé ³⁾. Az állam-

¹⁾ „Il s'élève un homme fort en paroles et en actions, qu'il soit écouté, qu'il entraîne la multitude dans son avis, voila le pouvoir.” Bonald Oeuvres; 458. 1. Du principe constitutif de la société.

²⁾ „Die Nation als politische Gesamtheit ist ewig-, bleibt stets im Besitze ihrer Rechtsmacht und Gewalt, und ist fortwährend von dem Triebe ergriffen, für die Entwicklung des politischen Lebens die Organe zu gestalten, zu erhalten und ihrem Zwecke gemäss zu kräftigen und umzubilden.” Ahrens 168. 1. i. m.

³⁾ „Völker haben nicht ihre Regierung, weil sie leider ohne sie nicht auskommen können, sondern weil sie durch ihre Regierungen erst zu Völker werden.” Fröbel i. m. I, 145. 1.

hatalom az egész államélet központja és éltető eleme; a mely pillanatban ezen hatalom megszűnik, megszűnik maga az állam ¹⁾).

Államról tehát csak ott lehet szó, hol egy bizonyos tekintélynek sikerül egységes és általánosan elismert közakaratot létesíteni, s így államhatalom alatt: összegét értjük mind azon erők és tehetségeknek, melyek az egységes államakarathoz kifejezés és érvényt szereznek.

Ezen hatalom eredeti ugyan és az államtól elválaszthatlan, mert magával az állammal egyszerre jött létre, de támaszát, ép úgy mint az egész állam támaszát, a nép képezi. Az államhatalom azonban nemcsak keletkezésére nézve bír azon jellemvonással, hogy eredeti hatalom, hanem természeténél fogva is bizonyos kellekkel kell bírnia, melyek kiváló ismerveit és jellegét teszik, mely nélkül államhatalomnak nem is tekinthető.

Az államhatalom jellege:

1) egy és oszthatlan. Az államhatalom lehet ugyan egy vagy több személynek, physical vagy erkölcsi személynek, vagy e kettőnek együtt birtokában, de mindig úgy, hogy általa az egységes államakarathoz kifejezése folytonosan lehetséges legyen; ez pedig csak akkor lehetséges, ha az államhatalom az egységes személyiség jellegét veszi magára oly módon, hogy például a physiciai személy (fejedelem) és erkölcsi testület (p. országgyűlés) között megosztott államhatalom mégis csak úgy lesz gyakorolható, ha ekét tényező együtt úgy működik, mint egyetlen egy erkölcsi személy, melyben mintegy végső központban minden egyéb erő egyesül és egy közös egységes akaratot hoz létre.

Ezen egységes akarat nélkül az államnak minden életműködése teljes lehetetlenség. Az államhatalomnak lehetnek több egymástól lényegesen eltérő műszervei, de azoknak egy közös és oszthatlan központban egyesülniük kell.

2) önálló, azaz senkinek alávetve nincs és felelősségre senki által nem vonható, mert ha az államhatalom akár egy külső hatalomnak, akár az államon belül a népnek vagy más testületnek felelős volna, úgy ezen felsőbb hatalom képezné a tulajdonképeni államhatalmat. Az államhatalom nem a nép megbízottja, hanem az

¹⁾ „Der Ursprung des Staates ist um keine Secunde älter als seine Regierung.” U. o.

államnak egy önálló szerve, mely mint ilyen önmagában bírja jogosultságát¹⁾.

3) örökös. Azaz léte az államhoz van elválaszthat! anul csatolva, és valamint eredetére az állammal egyidejű, úgy léte tartamára nézve is. Az államhatalomnak folytonos és szakadatlanoknak kell lennie, A személyek folyton változhatnak, de a hatalomnak egy percig sem lehet megszűnnie a nélkül, hogy az állam is egyszersmind meg ne szűnnek. „L3 roi est mort, vive lo roi!”

4) kizárólagos. Az állam egész területére és mindenre, mi ezen van, kiterjed. Az államon belül nem létezhetik semmi más oly hatalom, mely az államnak alávetve ne lenne; mert állam az államban nem létezik.

Blind ezen kellékek magában az államhatalom lényegében és természetében fekszenek, és attól el nem választhatók a nélkül, hogy ez által maga a hatalom és vele az állam léte meg ne szűnnek. De másrésről az államhatalom gyakorlatához nem szükséges, hogy az korlátlan legyen, vagy hogy az egész államterület korlátlan tulajdonát képezze, vagy hogy az államhatalom egészen azonos legyen az atyai hatalommal. – Az államterület főadata a lakosság élelmezése és létének biztosítása: az tehát nem a hatalom, hanem a lakosságszámára van, annak tulajdonosa a nép. Az atyai hatalom pedig az idő lejártával, nagykorúság stb. beálltával megszűnik, és nem is kell hogy az önállóság és függetlenség azon jellegével bírjon, melylyel az államhatalom. Az államhatalom közjogi tekintély, míg az atyai hatalom tisztán magánjogi hatalommal bír²⁾.

Jegyzet. Becses fejtegetések az államhatalom természetéről olvas hatók: Frantz 179-194. I. Mohl Encycl. 76-80. I. Walter 219-220. Lindner 68 sk. I. Waitz 17 sk. I. Ahrens 166-174. Bonald 465-

¹⁾ „So wie aber der Körper den Augen und den Füßen kein Mandat zum Sehen und Gehen gibt, sondern diese Organe, obwohl in und mit dem Körper lebend, ursprüngliche Gebilde desselben sind, so hat sich auch die Staatsgewalt in ihren Zweigen und in dem politischen Organismus herausgebildet, ist von gleicher Wesenheit und dem Principe nach gleichberechtigt wie das Ganze.” Ahrens i. m. 172, 1.

²⁾ Nem áll tehát, mit Bonald f. i. értekezésében mond: „Le pouvoir public ne peut être indépendant, sans être propriétaire dans le sal.” Oeuvres: 466 I. es: „Tous les caractères que nous avons assignés au pouvoir domestique conviennent donc aussi au pouvoir public.” U. o. 468. I.

469. Fröbel 142–158. 1. Trendelenburg 152. §. Kaut z. Országászat 19. §. Kogl er államtan 146-155 1.

20. §. *Az államhatalom jogai.*

Az államhatalom az államnak egyik önálló tényezője lévén, mint ilyen igen fontos és kiterjedt jogokkal bír, melyek magából az államhatalom természetéből folynak és melyek az egész államban legfőbb jogok és minden más jog fölött állanak. De ebből épen nem következik, hogy az államhatalom jogai korlátlanok lennének. Sokan már az államhatalom természetéből következtetik a korlátlan-ság jogát, mint egy lényeges kellékét az államhatalomnak. Ez téves felfogás. Korlátlan hatalom a szó valódi értelmében csak az volna, melynek semmiféle határai és megszorításai nincsenek; ily hatalom végnélküli, azt véges lény „nem gyakorolhatja. Azok, kik ily korlátlan államhatalom létét állítják, szeretik azt Istentől származtatni és a hatalom birtokosát úgy bemutatni, mint az Isten földi helyettesét; de Isten ezen hatalmát semmiféle emberre soha át nem ruházta, mert minden ember, minden időben egyenlő módon alá van vetve az isteni jognak és az emberi természet minden gyarlóságainak, mi kétségtelen jele annak, hogy e földön mindenki az Isten és a természet hatalmának alattvalója, de nem az Isten helyettese. „Ob der Mensch wolle oder nicht – mondja Bluntschli – er bleibt den grossen Naturgesetzen und dem Fortschritt der göttlichen Weltleitung unterthan.”

Azonban az abszolút hatalmat átvitt értelemben is szokták használni és alatta azt értik, ha minden hatalom az államban egyetlen egy ember kezében van összepontosítva; az ilyen hatalomnak is vannak korlátai, melyeket átlépnie nem lehet, bármily korlátlan legyen Ís hatásköre.

Az államban, ilyen korlátok:

- 1) a vallás, főleg az uralkodó vallás, melynek bizonyos Kiertekben a fejedelem alá van rendelve;
- 2) a népközjog és a nép- vagy nemzetközjogi szerződések;
- 3) a nép szokásai, természete és történeti fejlődése; végre
- 4) a nép által szerzett magánjogok, melyeket a fejedelmi jog nem illethet, mert tőlök veszi származását és régibb maga az államhatalomnál, mert az államhatalom épen a magántulajdon és magánjogok biztosítása végett jön létre.

Általában pedig azt lehet mondani, hogy a 14–17. §§-ban elősorolt egyéni, társadalmi és népjogok mind megannyi jogszerű korlátai az abszolút hatalomnak, csak hogy nem kell feledni, hogy ezen jogok sokkal nagyobb korlátokat szabnak az államhatalom elé ott, hol a nép azok teljes gyakorlatára érett, mint oft, hol ilyennemű jogok teljes élvezetére még kiskorú. Azért a nép cultural fejlődésével mindig behatódóbb lesz ugyan az államhatalom, de mindig szűkebb körre fog szorítkozni.

Az államhatalomnak azonban, akár legyen ily értelemben abszolút, akár nem, van önálló jogköre, mely magából a hatalom természetéből folyik és ép azért minden körülmények között fönnáll. Az államhatalomnak, hogy föladatának megfelelhessen, okvetlen a következő jógákkal kell bírnia, melyeknek az alattvalók kötelességei fel élnék meg, és melyek két fő csoportra oszlanak a szerint, a mint az államhatalmat kifelé, a többi hatalmakhoz való viszonyában, és a szerint, a mint az alattvalókhöz való viszonyban tekintjük.

I. Az államhatalom jogai a többi államokhoz való viszonyában következők:

1) Egyedül az államhatalomnak és az államhatalom képviselőjének van joga a külső államokkal és hatalmakkal politikailag az illető állam nevében érintkezni és értekezni. A népek népekkel csak magánjellegű összeköttetésben állhatnak, de politikai összeköttetésben nem. Tehát egyedül azt a hatalamt illeti meg a külképviselet joga.

2) Ugyan ezen okból csak az államhatalomnak van joga háborút üzenni és viselni, vagy békét kötni.

3) Az államhatalomnak van egyedül joga más államokkal, államot, mint olyat, kötelező vagy följogosító szerződésekre lépni.

II. Az állam belső ügyeire nézve az államhatalom természetes jogai mind arra kiterjednek, a mi szükséges ahoz, hogy az állam egysége föntartassék és akarátának foganat szereztessék. E részben az államhatalom jogainak inkább csak tárgyait lehet meghatározni, mely körül működése forogjon, mint a határt, hogy egyik vagy másik jog mennyire terjedjen.

Ily értelemben az államhatalom jogai:

1) A h a d ü g y i h a t a l o m , mely az egész államterületen minden fölfegyverzett erőre kiterjed és fölötté a legfőbb hatalmat gyakorolja, akár legyen az önkéntesen, akár az állam tekintélye és hatalma által szervezett fegyveres erő. Ezen hatalom egyúttal magában foglalja a jogot: az állam védelméhez szükséges erőket fölhasználni és szervezni, szóval hadsereget alakítani és vezérelni.

2) h i v a t a l f ő n s é g vagy is a legfőbb hatalom az állam összes hivatali tehetsége, ereje és hivatal-képessége fölött, vagy is minden az államban hivatalosan működő erőnek legfőbb vezénylete és ellenőrzete. Éhez nem szükséges az egész hivatalos erőnek közvetlenül az államhatalom által kinevezve lenni. Elég ha az állam az egész hivatalgépezet élén álló hivatalnok-testületeket nevezi ki, kik azután minden nyilvános hivatalnok működését ellenőrzik, azok felett az állam jogait gyakorolják és az összes alantabb álló, bár a nép által választott nyilvános tisztviselő működéséért felelősek.

Ebez bizonyos korlátok mellett a hivatalnok elbocsátásának jogát is kell az államhatalomnak bírnia, de nem a hivatalnok megkegyelmezésének jogát¹⁾.

3) A b í r ó s á g i h a t a l o m , melynek legfőbb gyakorlata mindenütt az államhatalomból indul ki, hol a vitás ügyet, vagy a megsértett jogrendet és biztonságot ítélet által kell eldönteni.

A bíróság minden ítéletének foganatja és ereje az állam tekintélyéből származik és az államhatalom által tartatik fenn, ettől tehát a legfőbb bírói hatalmat elválasztani nem lehet a legszabadabban szervezett; köztársaságban sem. Az összes bűnügyi és polgári igazságszolgáltatás legfőbb vezénylete és ellen őrizete; a fölügyelet az összes jogszolgáltatás fölött az államhatalmat illeti meg, úgy szintén a megkegyelmezés joga is, melyet Amerikában is az elnök és az államkormányzók gyakorolnak.

4) A r e n d ő r i f e n s é g , vagy legfőbb rendőri hatalom, a jog minden egyesnek és az összesnek jólétéért a legmagasabb gondoskodást elvállalni. Az államnak kötelessége a legmagasabb ótalmat nyújtani mindenkinek, de főleg a gyöngének minden netán bekövetkezhető kár vagy jogtalanság ellen, szóval minden bajt lehetőleg

¹⁾ Az elítélt hivatalnoknak büntetését ugyan is a hatalom bűnügyi hatalmánál fogva engedi el, de a bűnös hivatalnok oly megkegyelmezése hogy hivatalában maradjasson, – jogtalan. Ezen jogot igen részletesen fejti ki S c h i l l i n g , Természetjog II. k. 110-129. 1. magyar fordítás.

megelőzni a nélkül, hogy egyesnek viszonyaiba folyton elegyedjék, hogy mindenkit valóságos államgyámság alá helyezzen. Da természetes, hogy az önségely elvének nem mindenütt és minden körülmény között lehet egyformán tért engedni; igen sok függ c részben az egyesnek személyes viszonyaitól, de inég több az egész nép gondolkozása, szokásai és kulturviszonyaitól. Az államnak jótékony gondoskodása azonban mindig és minden viszonyok között kötelesség, – a rendőri jog csak eszköz ezen kötelmek betöltésére.

5) A legfőbb pénzügyi hatalom. Az államhatalom birtokosa a dolog természeténél fogva egyszersmind az egész államháztartás élén áll. Az ő kötelessége az állam szükségleteiről gondoskodni és e célból kell, hogy joga legyen a néptől a szükségiei költségek fedezését megkívánni, azokat behajtani és rendeltetésük szerint fölhasználni. De másrésről az összjólét és a nép érdeke és java, úgy az egyesek létezési joga épen ezen hatalomnál teszi kívánatossá, hogy a nép részeltetése a terhekben ne terjedjen tovább, mint az állam szükségletei okvetlen megkívánják, azért c joggyakorlatánál leginkább látszik szükségesnek a nép részeltetése, mely ezen hatalomban a szükséges költségek megszavazása által vesz részt,

6) A törvényhozó hatalom. Az államban, mint már főnebb említettük, egy általános, egységes és határozott akaratnak kell nyilvánulnia. Ezen akarat, melynek az államban mindenki, sőt bizonyos mértékben maga a hatalom gyakorlója is alá van vetve – a törvény. A törvényhozó hatalomban a nép is részt vehet, sőt kell is hogy részt vegyen, mert ez adja meg valódi erkölcsi tekintélyét a törvénynek, de azért mindennemű részvételnek úgy kell szervezve lenni, hogy a törvény egy erkölcsi személynek, mint legfőbb hatalomnak akaratát fejezze ki és semmiféle más hatalom ezen kifejezett akarral ellentétbe ne jöhessen.

Ezek részei az államhatalomnak, melyek nélkül az föladatának megfelelni nem képes. Az államhatalom jogai egyszersmind mind megannyi kötelmeket rónak a hatalom birtokosaira, mely kötelmeknek azok okvetlen megfelelni tartoznak, ha jogaikat helyesen és észszerűen gyakorlják, Ezen jogok szükségképeni jogok, melyek magából az állam természetéből folynak és épen azért annyira terjednek, a mennyire az állam jóléte és létezése érdekében okvetlen terjedniök kell; és ily értelemben azok egyúttal az állam iránti kötelességké lesznek.

„Midőn az államhatalom jogait gyakorolja,, – jegyzi meg Fröbel, – akkor kötelességet teljesíti.”

Az államhatalomnak itt elősorolt jogai a nép jogai által korlátozva vannak, de ezen korlátok már magából az államhatalom természetéből folynak, és épen azért népjogok és államhatalmi jogok rendszerint összeütközésbe jönni nem fognak. Az államhatalom jogainak a nép kötelmei és viszont a nép jogainak a hatalom kötelességei felelnek meg. Mivel pedig az államhatalom jogai épen azon kötelességekből folynak, melyek ezen hatalom gyakorlatával a dolog természeténél fogva járnak, és melyek az állam léte érdekében szükségesek, azért nem is lehetnek ezen jogok az egyeseknek és a népnek jogaival ellentétben.

Jegyzet. Hogy az államhatalom egészen korlátlan nem lehet, azt a legnagyobb absolut hatalom és korlátlan egyeduralom védői is elismerik, így Bossuet, de Maistre és Bonald, csakhogy a korlátokat egyik sem magában az állam és az államhatalom természetében és az államnak ebből folyó határozott jogaiban keresi, hanem csak általános kifejezések vagy mondások által igyekeznek a korlátlanság képtelenségét kikerülni.

Bossuet például azt mondja, hogy az államhatalom egyedül a józan észnek van alávetve. (Politika a sz. írás tanaira alapítva, IV. könyv. Ouvres complètes Tome XVII.) De Maistre elismeri, hogy a hatalmat korlátozni kell, de erre csak egyetlen egy módot tud, t. i. korlátozás a pápa által „kit az emberiség érdekeivel meg kell bízni” (!) (A pápáról 150. l. magyar fordítás). Végre Bonald inkább csak az atyai hatalomhoz hasonló egyeduralmat védi, de hozzá teszi „que le pouvoir n'agira pas sans conseil ou sans remontrances qui sont tôt ou tard écoutées. (Ouvres 467. l.) De mindezek nem valódi korlátok. – Bluntschli „Staatswörterbuch”-jában igen szellemdúsán kimutatja, hogy absolut hatalomról szólni az államban képtelenség (Art. Absolut). Az államhatalom korlátai magából az állam és az államhatalom természetéből folynak, mint azt főleg Walter és Rotteck helyesen kifejtik. „Innerlich jedoch ist die Staatsgewalt nicht willkürlich und unbeschränkt, sondern an die a u s d e r N a t u r des Staates als einer sittlichen Ordnung hervorgehenden Gesetze gebunden” (Walter t. i. m. 219. l.) és „Der Regent darf zwar alles verordnen, was zur Erstrebung des Staatszweckes nöthig, oder dienlich ist; aber nichts, was gegen den Staatszweck läuft oder auch was nur jenseits des Staatszweckes liegt Er darf nur verordnen, was von jeden Bürger als solchen gewollt werden kann. Er darf nichts verordnen, was das Recht nur eines einzigen kränkt, nichts was gegen die Gesetze, nicht was gegen die gesellschaftliche Gleichheit streitet”. – Rotteck (Vernunftrecht II, 125. l.) Az államhatalom korlátairól részletesebben (U. o. 123-132. l.) Az államhatalom jogait legtöbb író igen. részletesen szokta előadni, de csak a Monarchiára való folytonos tekintettel

és többnyire inkább a fejedelemnek jogait sorolják elő, pedig a fejedelem, az abszolút uralmat kivéve, csak feje az államhatalomnak, de nem annak egyedüli birtokosa. Mi itt csak a tárgyakat vettük figyelembe, melyre az államhatalomnak ki kell terjeszkednie, gyakorolja azt bárki. Ezen tisztán tárgyilagossággal felel meg egyedül az államhatalom mindennemű alakzatainak, a hatalom általános fogalmának. Így fogja föl az államhatalom jogait Fröbel I, 169-182. 1.

21. §. Az államhatalom működési körei.

Az államhatalom lényegéhez tartozik ugyan, hogy egy és osztatatlan legyen, de ezzel nem ellenkezik, hogy működéseiben több önálló ágra szakadjon, melyek bizonyos önállósággal bírnak.

Az államhatalom teendői sokkal több oldalúak, sokkal messzebbre terjednek, semhogy e hatalom gyakorlata alkalmával nélkülözhetné az egész természet és társadalmi élet rendének nagy elvét, a munka-felosztást. Valamint a természet erői működéseikben külön válnak és bizonyos önállósággal bírnak, valamint a társadalom különféle körei külön és külön önálló föladatak megoldására törekednek, de végső eredményekben mégis egy közös erőnek kifolyásai, mely a végső központot képezi: úgy az államhatalom is, hogy föladatainak megfelelőhessen, önálló működési körökre oszlik, melyek azonban egyetlen központként az állam körül forognak és az államhatalom egységében mint végső központban egyesülnek. Ezen működési körök tehát csak annyiban lehetnek önállóak, a mennyiben mindenik kör más-más teendő megoldására van hivatva; önállóságuk tehát csak annyira terjed, mint valamely szerves testnek alkrészei.

Az egyes működési vagy hatalmi körök tehát oly viszonyban állanak az egészhez, t. i. az államhatalomhoz, mint a testnek részei: a fej, a szem, a kéz stb. az egész organismushoz, az élő emberhez. A fej és kéznek külön önálló teendője, működési köre és föladata van ugyan, de azért a testtől el nem választható, mert ezáltal működése lehetetlenné van téve. Egészen hasonló tapasztalunk az államhatalom azon alkatrészeiről, melyeket hatalmi ágaknak szokás nevezni és mely ágakat némelyek egészen külön független és önálló egészeknek kívánják tekinteni. Ha az emberi testet három részre metszük, hogy egyik működési szerv a másikat ne korlátozhassa, akkor ez által megszünt az egésznek léte és élete, – így az állam.

Tagadhatatlan tehát, hogy az államban bizonyos működési körökkel találkozunk, melyeknek önálló teendőik és hatáskörük van, de ezen működési köröknek a legbensőbb és elválaszthatlak összefüggésben kell állani ok. Ezen működési köröket teendőikből lehet fölismerni. Önálló működési körnek tehát az államhatalomnak csak azon szerveit tekinthetjük, melyek bizonyos önálló hatáskörrel bírnak és melyeknek ily önálló hatáskörre okvetlen szükségök van, hogy teendőiknek megfelelhessenek. Tehát az önálló működés az egyes hatalmi köröknek ismérve. Az állam működése igen sokféle irányra oszlik, demind ezen apróbb körök csak három vagy legfeljebb négy hatalmi körben pontosulnak össze, melyek önálló működése alá minden többi működési kör tartozik. A műveltség alatt fokán az államhatalom teendői oly csekélyek és egyszerűek, hogy azok még külön teendőkre nem igen oszlanak, egyetlen physical vagy erkölcsi személy az államhatalom minden teendőit elvégezni képes és azokat épen azért önmagában egyesíti, Az állam patriarchális feje bíró, kormányzó, fővezér és törvényhozó egyszersmind; úgyszintén a papi testület a theocratiában. Da ez csak igen kezdetleges állapot mellett képzelhető. Az állam kifejleszti az összetétét és annak minden viszonyait, de minél inkább fejlődik ezen összetét, annál bonyolódottabb viszonyok merülnek fel, melyeket megoldani és kiegyenlíteni az államhatalom föladata. Minél sűrűbbek lesznek az állam teendői, annál inkább kiválnak egymástól. Ma már az államhatalom föladatának meg sem felelhet, ha teendői három irányban egymástól el nem válnak, ezen hármas irány: a kormányzás; a törvényhozás és a b i r ó i hatalom, melyek azonban az államhatalom teljességében az uralkodásban egy erős központot bírnak és egymás között is szerves módon összefüggnek.

1. A kormányzás, mely az egész államéletnek kiindulási pontját képezi. A ki a rendezetlen tömeget kormányzat és vezetés által egy erős egészszé, néppé teszi, az kezdetben egyszersmind a hatalom minden szükséges teendőit magára vállalja, de már kezdetben is a kormányzás lesz azon tény, melyben a többi teendők beleolvadnak. A műveltség alatt fokán a ki kormányoz, egyúttal absolut akaratát is érvényesíti és egyedül maga mint kormányzó ítéletet is hoz. (Salamon király 1) De fejlettebb és öntudattal bíró népnél a kormány az uralmat nem gyakorolhatja többé. Az öntudatos nép már képességgel is bír akaratát érvényesíteni és ezen akarata kormányzatot korlá-

tozza. A kormány akarata nem törvény többé, hanem inkább a törvény a kormány korlátlan akaratának törvényt szab.

De ez a kormánynak csak irányt ad, a kormánynak azért igen fontos, tágkörű és önálló teendője marad, t. i. a tiszta és valódi kormányzat, melynek föladata föntartani az államban a rendet és az egységet; vezetni az egész államéletet, ügyelni a törvények megtartására és fogamatot szerezni a törvénynek az egész államban, a törvényt az egész államéletre alkalmazni, a mely utóbbi teendőt végrehajtásnak is szokás nevezni, de ezen szűkebb értelmezés eszmé-zavarra ad alkalmat. Végre a kormányt illeti meg a föl ügyelet az egész társadalmi életre és gondoskodás annak sorsáról. Hogy pedig a kormány mind ezen teendőknek megfelelhessen, a következő jogok illetik meg:

a) az állam Ügyeinek vezénylete;

b) a fő föl ügyéleti jog, melynél fogva a hatalom mindenről, mi az állam föladatának megoldására nézve közérdekkel bírhat, jogosítva van magának tudomást szerezni;

e) a közigazgatás, mely már a kormányzás alsóbb foka, a kormány szándokának köröszkül vitele; az általános elveknek a részletekre való alkalmazása, mely igen fontos, de a kormányzattól nem önálló teendő.

Hogy a kormányzat mindezen föladatokat megoldhassa, ahhoz szükséges, hogy az egységes és erős legyen.

De sem az egység, sem az erő nem nyilvánulhat az által, ha a kormány mindennemű teendőt és hatáskört lehetőleg magas központban egyesít, mert ez által a kormányzat alsóbb köreitől, kik saját hatáskörükben legtöbb élképességgel bírnak a kormányzat föladatainak megkönnyítésére és kiknek e célból élettél és létél kell birniok, – (érem az önkormányzatot az egyes területeken) az élet-erőt és életképességet egészen elvonja, a néptől magát teljesen elválasztja és mint egy állam az államban ónsúlylyal nehezedik az egész államéletre és azt egészen elfojtja, az államot egy nagy géppé alacsonyítja ¹⁾.

¹⁾ „Eine solche Sondergesellschaft wäre die grösste Gefahr für das organische Leben des Staates, weil sie wie ein fremdartiger Parasit an den Staatskörper zehren, wie ein Varapyr seine besten Säfte aufsaugen würde,” Lindner t. i. m. 284. 1.

2. A törvényhozás az államban azon hatalom, melynél fogva a törvényhozó akarata általános és mindenkit kötelező alakban fejezi ki. Ezen akaratnak bizonyos mértékben ismét önállóan kell lennie, mert ha az a kormányval teljesen azonosítja magát, akkor a kormány működése korlátozva semmi által nem lesz, akkor a kormány teljesen önkényűleg jár el és a közérdek veszélyeztetve van, a nép érdeke és akarata semmi figyelembe nem vétetik. Ezen törvényhozás azonban szintén csak az államhatalom fejlődése által válik ki a kormányzástól: mert az államban csak azon akarat lehet irányadó, mely határozottan kifejezett alak által magának érvényt szerezni képes. A leghatározottabb és legerősebb alakban kifejezett akarat lesz tehát az államban általánosan kifejezett közakarat, mely akarat előtt minden más akarat meghódol.

De az állam első keletkezése öntudatlan és ösztönszerű lévén, nagyon természetes, hogy ezen akarat is öntudatlan, A ki, habár öntudatlanul, az államhatalmat, az állam vezényletét és kormányzatát legelőször magára vállalta, az rendszerint saját abszolút akaratát érvényesítette és ellenében semmiféle más akarat nem nyilvánulhatott. De már ezen alakilag abszolút akaratnak is megvannak a maga természetes korlátai, még pedig nemcsak azon korlátok, melyek az abszolútismust az államban egyáltalán korlátozzák, hanem még különös korlátai is vannak a nép szokásai és életnézeteiben. Ezen két tényező már öntudatlanul befoly a törvényhozásra. Ha azonban a szokások és életnézetek helyett mindig általánosabb lesz a legkülönfélébb viszonyoknak írott törvény általi szabályozása és ha ily szabályzatot a bonyolódottabb viszonyok már meg is kívannak, akkor a kormány mindig jobban összeütközésbe fog jönni a nép életnézetével és szokásaival és akaratának már most a nép akarata mindig jobban fog ellenszegülni; – a kormány nem lesz képes többé a törvényhozás óriási feladatának megfelelni. Kezdetben az államban bölcsesség, gazdagság vagy természetes tekintélyek akaratának kénytelen engedni, tehát a kiválóbbak vagy jobbak (ἀριστοί) érvényesítik akaratukat és teljesítik a törvényhozás teendőit.

A nép ekkor még gyöngye egy erős közakarat nyilvánítására, de a törvényhozás még is ott fog feladatának legjobban megfelelni, a nép érdeke és életnézetével legszebb összhangzásban lenni, a hol máielérte azon fokot, midőn a nép elég öntudattal és képességgel bír saját akaratát, habár csak közvetve, képviseltetése által érvényesíteni.

Ilyenkor a nép illetőleg a népképviselő testület gyakorolja a törvényhozást, melynek a kormányzástól okvetlen külön kell válnia.

E két működési kör az államban a legfontosabb, mert ezek mindenike külön az egész államra és az államban mindenkire általánosan kiterjed.

E kettő együtt magába foglalja az egész államéletet és épen azért e kettő egymással szerves összefüggésben áll. A kormány tanács, indítványozás, kezdeményezés sat. által befoly a törvényhozásra is, sőt a törvény határain belül egészen szabadon mozog és még a törvény-magyarítás és értelmezés jogát is gyakorolja; a törvényhozás ellenben a kormányzás alapelveit, irányát „és határvonalait jelöli lu. A két tényező tehát egymásra kölcsönös visszahatást gyakorol és épen azért egymástól egészen függetlenül szét nem válhat, egyik a másiknak pedig csak kölcsönösen és viszonylagosan lehet alárendelve.

3. A bírói hatalom, mely-a kormányzattól igen gyakran előbb válik el, mint a törvényhozás, de attól egészen független soha sem lehet. A bírói hatalom az egész államéletet föl nem karolja, annak inkább a társadalmi életből fölmerülő egyes vitás esetek kiegyenlítése jutott föladatul; teendője tehát specialis és esetleges, nem folytonos és általános. A bíró a törvényeket az egyes vitás esetekben alkalmazza és csak akkor működik, ha vagy az állam (államügyész) vagy az egyesek által működésre fölhívatik és hatásköre csak odáig terjed, hogy a megzavart jogrendet visszaállítsa. Ha egyes tények fel nem merülnek, melyek a törvény részleges alkalmazását kívánják, akkor a bírónak hatásköre nincs. A kormánynak és törvényhozásnak kötelessége gondoskodni arról, hogy a bíró ezen szűkebb körű működésében független legyen, de egyebekben a bírói hatalom a kormány fölügyelete alatt áll, mely egyedül felelős minden visszaélésért s így a bírói hatalom már alárendeltebb minőségű hatalmi kör.

Újabban némelyek (Trendelenburg és Frantz) még egy 4-ik hatalmat, a katonai hatalmat szokták megkülönböztetni. Mi a hatalmi köröket a teendők önállósága szerint osztályoztuk, 8 így azon kérdés támad, valljon szükséges-e, hogy a katonai hatalom oly önálló és független működési körrel bírjon, mint a bírói hatalom.

A katonai hatalom az állam területén belül a lakossággal szemben legfeljebb azon hivatással bírhatna, hogy a rendet és jogbiztonságot fentartsa, a rendzavarást leverje. De a rend és jogrend föntartásáról

minden szabad államban a kormánynak kötelessége gondoskodni, egyedül ő felel a rendért; ha tehát a rend annyira meg van zavarva, hogy erőt kell alkalmazni, ez erő alkalmazása ismét csak a kormánytól és igazgatási közegeitől függhet, mert csak is ezek ítélik meg és tudhatják, hogy szükséges-e erőt alkalmazni. A katonaság tehát mint erő, Frantz megjegyzése szerint, mint „ultima ratio rerum publicarum” nem a maga hatalmából intézkedik, hanem egyik vagy másik kormányközeg egyenes fölhívására; és jól rendezett államban ezen fölhívásnak ellent sem mondhat, hanem engedni tartozik. Íme! ennyire alárendelt hatalom a katonaság minden jól rendezett államban. Az állam belügyeire semmiféle befolyást nem gyakorolhat, semmi oly teendőbe nincs az államon belül, melynek önálló hatáskörrel kellene bírnia, Sőt épen ellenkezőleg, ha a katonaság benn az államban csaknem pusztán erőnek, az állam physical erejének tekintetik, mely fölött az állam rendelkezhetik, hanem az az államhatalom szervezetében egy önálló hatalmi tényező, akkor csakhamar magához fog ragadni minden működési kört, magához a teljes uralmat az államban. Ott tehát, hol a katonai erőnek benn az államban önálló hatalmi köre van: ott az uralkodás legsúlyosabb alakja nyomja a népet, t. i. a katonai uralom!

Egy jól rendezett és szabad államban a katonai erő egészen a kormánynak van alárendelve és minden az államéletre csak némileg kiható működése a kormány világos és egyes esetre szóló rendeletére szorítkozik. A katonaság a belkormányzatban csak annyi jelentőséggel bír, hogy a kormánynak eszköze, annak physical ereje, melyet alkalmazni vagy nem alkalmazni a kormány tetszésétől függ. Más államokkal szemben a katonaságnak szintén nem lehet önálló szerepe. A külelenséggel szemben a katonaság egyedül csak küzd, physical erejét a physical erő ellen alkalmazza. Magában a küzdelemben természetesen önállóan működik, de ezen önálló működés egyedül egy külső erővel való küzdelem t a r t a m á r a szól.

De maga az egész háború tartama már ismét nem a katonai erő-től, hanem az uralkodó és a kormánytól függ. A kormány üzeni meg a háborút, ő köti a békét, a katonai erő ismét csak mint eszköz, mint a kormány „ultima ratiója” működik.

A háború tartama alatt tagadhatlan, hogy a katonai erőnek néha az államra is kiható önálló működést kell engedni, mint ezt az ostrom-állapot vagy hadi állapotnál látjuk, de ezen hatalom csak időleges,

csak a kormányzat beleegyezése és felhatalmazásából nyeri alapját, és kormány által ismét meg is szüntethető, sőt annak megszüntetése egyedül a kormány akaratától függ. Hol van tehát az államban azon önálló működés, mely a katonai erőt hatalmi tényezővé, vagy hatalmi körré tenne?

Az a csekély önállóság, melyre a katonasságnak szüksége van, egyedül a hadsereg beszerzésére, hadgyakorlat, szabadságolás stb. eféle belügyekre vonatkozik, A hol a katonaság már tágasabb hatáskört gyakorol és csakugyan, mint hatalmi kör szerepel, ott a szabadság veszélyeztetve van.

Jegyzet. Talán egy kérdéssel sem foglalkoztak az atomtudósok oly behatólag, mint az államhatalom fölosztható vagy föl nem oszthatóságával, és az államhatalom vézeivel. Már Aristoteles három fejezetet szentelt ezen kérdésnek, állítván, hogy minden alkotmánynál három külön főágnak kell léteznie, u. m.: 1. tanácskozási testület, melynek föladata a külügy, törvényhozás és a tisztviselők feleletre vonása; 2. végrehajtó hatalom vagy is a kormányhivatalok; 3. a bírói hatalom (IV, 14. 15. 16. Politika).

Locke 1. törvényhozó hatalmat, 2, végrehajtó, és 3. föderatív hatalmat különböztet meg. E két utóbbi a törvényhozásnak alá van rendelve; a végrehajtó hatalom a törvénynek fogamatot szerez, a föderatív hatalom pedig az állam külső tekintélyét védi minden idegen befolyás ellen. (Two treatises on Government. Works V. k. a II. értekezés.)

Montesquieu volt az első, ki a hatalmi ágak elkülönítési tanát határozottan megállapította, é3 ezen tanoknak általánosan elismert tekintélyt vívott ki. Ő a hatalmi ágak elválasztásánál a helyes alapot, a mennyiben a hatalom teendőit vette alapú, föltalálta, s így a mai nap is általánosan elismert hármass működési kört állította föl: 1. puissance legislativ; 2. puissance executrice; 3. la puiss de juger. Tévedései Montesquieunek, hogy a kormány jelentőségét és teendőit egészen félreismerte és a törvény egyszerű végrehajtására akarta leszállítani; továbbá, hogy e három hatalmkört egymástól teljesen elválaszthatónak képzelte és a királyi hatalmat, az uralkodást is a végrehajtásba foglalta.

Ezen szétválasztás képtelenségét a francia „Constituants” tényleg bebizonyítá, de Montesquieu tévedéseit még ez sem volt képes egészen helyreigazítani az elmélet terén. Spittler például az 1795-iki francia alkotmány elfajulását annak tulajdonítá, hogy az éles elválasztás elve meg nem tartatott és a tvhozó testület a király elítélése által bírói hatalmat gyakorolt; pedig ez csak természetes következménye volt annak, hogy a fejedelem a kormányba bevonatott és a hatalmi köröket összetartó uralom hiányzott, illetőleg egészen a törvényhozó testület kezébe került, s így a másik két hatalmi ág tőle független amúgy sem lehetett. Spittler egészen Montesquieu elméletét osztá, és még élesebben állítja föl (37-50. I. t. i. előadásai.)

A tudósok legnagyobb része azonban Montesquieu elméletének hiányait tapasztalván, sokféleképp igyekezett azt javítani.

Benjamin Constant és Clermont-Tonnere például az összekötő kapcsolatot a „pouvoir royal”-ban keresték; B. Constant szerint ugyan is a hatalmi ágakat, mint a gép küllőit, melyeknek külön működésök van, egymástól el kell különíteni, melyek azután egy közös regulator, a király által nyernek egyöntetű működést, de hol van ez a demokráciában vagy arisztokráciában? (Principes de politique c. 8.)

B, o l l e c k csak törvényhozó és kormányzó hatalmat ismer; az előbbi a nép számára van főtartva, az utóbbi a nép által a kormányra átruházott hatalom; a bírói hatalom szerinte nem önálló, mert a törvény értelmében ítélt, egyéb teendői pedig csak a kormányzati hatalom kifolyása. (Verunftsrecht II. 211-235. 1.)

E nézetet teszi magáévá legújabbban Lindner igen becses bölcsészeti fejtegetéseiben. (Psych, d. Gesellsch. 264-289. 1.)

Hegel, a porosz bürocrátia rendszerének buzgó védelmezője, érezte ugyan az alkotmányos állameszme hatalmát, de minden kormányzói és törvényhozói bölcseséget az államhivatalnokok fejében lát összepontosulva, és bár királyi, kormányzói és törvényhozói hatalmat ismer, de ha a kormányzat jól van szervezve, akkor a királynak csak figent” kell mondani és az „i”-re a pontot tenni, a törvényhozó testület tagjait pedig lehetőleg az államhivatalnokokból kell megalakítani. Ilyen testület természetesen Hegellel mindig elmondaná, hogy „a mi van az jól van”. (Rechts und Staatsphilosophie, Berlin Werke 8. kötet 363-390. 1.)

B o n a l d a hatalomnak csak két irányát ismeri „v elle et facere”.

„Le pouvoir a donc deux fonctions eminentes: celle de juger tout ce qui peut éclairer sa volonté, celle de combattre tout ce qui peut faire obstacle a son action.” Ez a két hatalmi ág azonban a király kezében van összepontosulva: „Les rois jugent en donnant des lois, en instituant des juges, et combattant par leurs généreux et leurs armées.” (468. 1. Oeuvres.)

Krause az egész emberi életben nyilvánuló akaratirányokat veszi alapú, „melyek háromfélék: 1. az ő akarata (Urville); 2. maradandó általános akarata (ein bleibender allgemeiner) és 3. a különös akarata (besonderer), mely az általános akarata alkalmazásában áll. Ezen akaratok egymással szoros összefüggésben vannak. (Ueber physische antropologie. Göttingen 1848.) Ezen általános életelvekből Ahrens a következő három akaratirányt vonja le az államéletre nézve: 1. a kormányzói akarata, mely az ősakaratnak felel meg; 2. a törvényhozó akarata, mely általános és maradandó, és 3. a végrehajtás, mely az akarata alkalmazásában áll. Ennek: szerinte két iránya van, u. m. bírói, mely a törvényt az egyes esetekre alkalmazza ott, hol a jogrend megzavartatott és a közigazgatási irány, mely a törvénynek fogamatot szerez, azt általában alkalmazza, de éppen ezen utóbbi teendők anynyira Összefolynak a kormányzat föladatával, hogy a közigazgatást a kormánytól elválasztani nem is lehet. Hiszen maga Ahrens is azt mondja, hogy a kormányzat a közigazgatás legmagasabb foka. Staatsl. 174-190. 1.

F r ö b e l: a kormányzatot tekinti a legmagasabb központnak, mely mellett az államhatalom egyes külön szervekkel rendelkezik az államcélok elérésére. Ezen szervek a törvényhozás, jogszolgáltatás és közigazgatás, mely utóbbit a kormánytól elválasztani óhajtja és a bírói függetlenség elvét a közigazgatási hivatalnokra is kiterjeszteni. De **F r ö b e l** természetesen a közigazgatást már magasabb szempontból tekinti és részben azt érti alatta, mit mi a kormányzat fogalma alá soroztunk. Ő például azt, a mit az angol alkotmányban „gouvernement-nek neveznek, közigazgatsnak tekinti; kormány alatt pedig inkább az uralkodást érti. (Politik I. 182–203.) Valamennyi író közül legeltérőbb **Bluntschli** nézete Ueber Staat und Kirche. V. értekezés.

Trendelenburg és **Frantz** épúgy mint a mai tudósok általában, az általunk elősorolt három hatalmi kör önállásának szükségét elismerik és szintén kormányzói, törvényhozói és bírói hatalmat különböztetnek meg, de éhez még egy negyediket csatolnak, t. i. a katonai hatalmat. Miután rendkívüli viszonyok között ezen hatalom gyakran csakugyan kifejlődik, de annak állandósítása a polgári szabadságot igen érzékenyen veszélyeztetné, szükségesnek tartottam ezen vélemény ellen már a szövegben megküzdeni.

Mindenesetre jellemző, hogy épen két igen tekintélyes berlini tudós állítja föl ezen elvet, hol a katonai befolyás csakugyan igen nagy jelentőséggel bír. Ezen tan ellen különben igen határozottan kikel **Pröbel** (Politik, főnebb idézett helyen) és **Bluntschli** (Geschichte des Staatsrecht und d. Politik 655. l.) **Trendelenburg**: Naturr. 359. sk. 1. és **Prantz** (Naturl. d. Staates 227–262.)

Házánkban az államhatalom köreit részletesen tárgyalja főleg **Kautz** az Országásztan 107–118. l. és **Kogler** „*Allamtan*” 155–163. l.

22. §. *Az államhatalom törvényszerűsége.* (Legitimität.)

Az államhatalom törvényszerűsége kérdésének megoldása egyedül az államjog földadata és főleg a népközjogra lehetne gyakorlati fontossága; de mivel a törvényszerűség kérdése egész napjainkig az összes európai államéletre oly rendkívül nagy befolyást gyakorolt, miután európai fejedelmek a legitimitás zászlója alatt idegen népek ügyeibe avatkoztak és trónokat döntöttek meg és alapítottak: lehetetlen e kérdést is röviden meg nem érinteni. Ha a törvényszerűség fogalmát az államhatalom elméletének megfelelőleg akarjuk megítélni, nem lesz más teendőnk, mint az államhatalomról elmondott elveket alkalmazni. De előbb röviden meg kell ismerkednünk a fogalommal, mely Európában a törvényszerűséghez köttetett.

E fogalom egyes államférfiak által a magánjog elvei szerint határozottat meg és így alkalmaztatott azután az államhatalomra. Törvényszerű hatalomnak tehát csak azon hatalom lett volna tekin-

tendő, mely a magánjog fogalmainak is megfelelő helyes címen szereztetett. Minthogy azonban az államhatalom egyáltalán nem a magánjog fogalmai szerint jött létre, igen nehéz lett volna oly államhatalmat találni, mely a magánjogi tulajdonszerzés fogalmainak egészen megfelelő volna, tehát a törvényszerűség fogalma a múltra nézve oly módon állapított meg, hogy a hosszabb történeti fejlődés alatt létrejött államok és uralkodók tekintendők egyedül törvényeseknek, ezek tehát a mennyiben hatalmuktól megfosztattak, visszahelyezendők és jogaik az európai fejedelmek által érvényben tartandók. Ez volt a törvényszerűség elve, melyet a párisi congressuson (1814) Talleyrand indítványára megállapítottak ¹⁾.

Ezen elvek alapján lett volna hivatva a bécsi congressus az európai elűzött fejedelmeket trónjaikba visszahelyezni, de ezen elvet gyakorlatilag csak részben valósította; a törvényszerűség címe és örve alatt visszaállított államok és államhatalmak azután a jövőre nézve örök időkre törvényeseknek tekintettek, minden merénylet ezen megállapított európai államrend ellen szentségtörésnek nyilvánított és Talleyrand a törvényszerűség megvalósultát úgy hirdette, mint az örök béke létrejöttét egész Európában.

A szentszövetség tagjai pedig kijelentették, hogy a törvényes fejedelmek joga a nép akaratától teljesen független és az Istentől való, kinek a fejedelem egyedül felelős. A magokat törvényeseknek nevező hatalmoknak ugyan is jogcímre volt szükségök, melyre korlátlan hatalmokat visszavigyék, és mert e jogcím hiányzott, tehát az isten akaratában keresték azt, habár a Stuartok fényes bukása Angliában eléggé igazolta, hogy hatalmok nem az Isten akaratán alapult.

A törvényszerűség elvének ily módoni keresztülvitele által nem csak a szabadságot, melynek árnyékától is félték, – akarták örökre elfojtani a visszahelyezett fejedelmek, de Európát is egy örökre megkövült államtestté kívánták átalakítani, melyben ők Istentől nyert jogaikat háborítatlanul élvezhessék ²⁾. Ezen politikának csatlósai az

¹⁾ „A la francé restait à désirer que l'oeuvre de la restitution s'accomplît pour toute l'Europe comme pour elle, que partout et pour jamais l'esprit de revolution cessât que tout droit legitime fût rendu sacré.” Talleyrand.

²⁾ „Die ausnahmslose ununterbrochene Herrschaft des Legitimitäts-Prin. cip hätte den europäischen Völkern die Fortentwicklung geraubt. Das Recht.

elmélet terén sem hiányoztak és már korábban az orthodox lutheránus írók ¹⁾ XIV, Lajos, B o s s u e t és mások által hirdetett elvet, hogy az uralkodó hatalmát az Istentől bírja és az isten földi képviselője, most Malte-Brun ²⁾, Haller, Maurenbrecher ³⁾, Stahl és mások ismét megújították. A szentszövetségnek német tagjai pedig annyira mentek G e n t z indítványára, hogy a német szövetség egész területén a népképviselői alkotmányt szövetségesnek jelentették ki.

Ezek voltak gyakorlati eredményei a törvényszerűség elve körszűzlivelének. Lássuk már most elméletileg, vajjon alkalmazhatók-e a törvényesség tisztán jogi fogalmai az államhatalomra. Ha visszamegyünk a legtöbb államhatalom történeti eredetére, azt találjuk, hogy azok keletkezése a magánjogok szerzése föltételeinek ritkán felelt meg. Az uralkodók legnagyobb része hódítás, elfoglalás stb. által nyerte uralmát, tehát egészen jogszerűtlen módon; mi alapon tekinthetők tehát azok mégis törvényszerű hatalmakká. A hosszabb történeti fejlődés tartama alatt jogtalanul uralomra jutott bitorló minden esetre ép oly törvénytelenül gyakorolta a hatalmat, mint I. Napóleon Talleyrand fölfogása szerint; ha tehát azon fejedelmek is, kik ma Európa jogszerű urainak tekintik magokat, eredetileg bitorlók voltak, – hogyan lettek a hatalom jogszerű uraivá?

E kérdést ismét magánjogi fogalmak szerint akarták a legitimitás védelmezői megoldani. Azt állítják ugyanis, hogy az eredetileg bitorló hatalom elévülés által jogszerűvé válik. Demi képezheti ezen elévülés alapját? – a nép hallgatóságos elismerése nem képezheti; mert ezen elismerés nemcsak hallgatag, de néha nyíltan is megtörténik és a törvényesség hívei még is bitorlásról szólnak. A népnek nincs az államhatalommal szemben alkalmi akarátát kijelenteni; a hallgatóságos elismerés onnét származhatik, hogy a nép nyilatkozatot egyáltalán nem tehet. Emlékezetet meghaladó idő előtti bitorlásról pedig a történet fejlődése mellett szólni nem lehet, mert a történet az egyes államhatalmak keletkezését sok századokra vissza-

wäre nicht gesichert worden, es wäre für alle Zeiten errstartt. „ Brockhaus: Das Legitimitäts-Princip 26. 1.

¹⁾ Ezekről főleg Bluntschli Thomasius életrajzában Litg. der Politik.

²⁾ Traité de la légimité 1825.

³⁾ Die Deutschen regierenden Fürsten und die Souverenität 1839.

vezeti és a legrégebb államhatalomnál is néha igen jói tudja az időt és körülményeket, melyek között a ma törvényesnek tekintett hatalom létrejött, és melyek a bitorlás minden kellékeit magokon hordják. Végre, ha egy tisztán magánjogi fogalmat, minő az elévülés, egy fontos közjogi tényre akarunk alkalmazni: – akkor okvetlen szükséges ezen fogalmat úgy alkalmazni, a hogy azt a magánjogból átveszszük, – az elévüléshez a jogi fogalmak szerint kétfő szükséges, a „j u s t u s t i t u l u s” és a „b o n a f i d e s”; sem az egyik, sem a másik a bitorlónál nincs meg, hiszen épen a legitimisták elve, hogy a bitorló az előbbi fejedelmet minden jogaitól erőszakosan megfosztotta, – tőle ezen hatalmat elrabolta; a rabló pedig elévülés által jogot nem szerezhethet. De más módok sem léteznek a bitorlás törvényesítésére, mert az előzőtt fejedelem lemondása, beleegyezés, vagy jogának átengedése szintén hatálytalan tény volna; a lemondó részéről hiányzik a szabad akarat és lemondási képesség, mert ő csak arról mondhat le, mi már tényleg nem az övé és mit visszaszerezni nem is képes többé.

Mind ezekből csak az tűnik ki, hogy a magánjogok fogalmait az államhatalomra és az államhatalom törvényszerűségére alkalmazni nem lehet. Az államhatalom tisztán közjogi és államjogi fogalom lévén, annak törvényességét egyedül a hatalom természetéből lehet megítélni. Az államélet valódi fogalmai szerint nem az a törvényes hatalom, mely hatalmát a magánjog kellékei és elvei szerint, például adásvevés vagy ajándékozás vagy más eféle úton nyerte volna el, hanem egyedül az lehet a törvényes hatalom, mely az államhatalom föladatát megvalósítani képes. Az államhatalom jogalapja a szükséglet megvalósításában fekszik. A ki a teljes fejetlenség, az államélet teljes fölbomlása közepett ismét rendet és államéletet volt képes teremteni, mint például I. Napoleon, az joggal is birt az általa teremtett államot vezetni.

A törvényes államhatalom jogcíme a tények hatalmában és a dolog természetében keresendő, annak – mint Fröbel megjegyzi – okmányokhoz és diplomákhoz semmi köze.

A leg törvényszerűbb államhatalom az, mely legjobban képes föladatának megfelelni. Bitorló nem az, ki a képtelenné és tehetlenné lett hatalmat új és életerős hatalommal képes fölváltani, hanem az, ki jogokat gyakorol, melyek őtet meg nem

illetik. Jött légyen bár mily törvényes módon az államhatalom birtokába a zsarnok, ő még is bitorló leszen, mert a népjogokat lábbal tiporja, mert oly hatalmat gyakorol, minő hatalom az államban uralkodót soha semmi körülmények között nem illethet. Jogokat gyakorolni, melyek valakit a kezében levő hatalomnál fogva meg nem illetnek, – ez a valódi bitorlás! Nem is a túlságosan kifejlődött jog érzet volt az, mi az európai hatalmakat századunk elején a törvényszerű államhatalom addig ismeretlen elméletének föltalálására bírta, hanem egyedül egy jogszerű ürügyre volt szükségök, hogy egész Európát korlátlan zsarnoki uralomnak vethessék alá. „Statt an eine wirklich juristische Begründung der im Widerspruch mit dem Legitimitäts-Princip stehenden Gewalten zu denken, – jegyzi meg helyesen Brockhaus, – schmückte man die Neugestaltung Europa's mit einen heiligen Schein, der ihr nicht gebührte und versuchte, was zum Heile der Welt misslungen, – Europa unter dem Despotismus eines Princip's zu beugen, das in seinem juristischen Grundlagen ebenso unwahr als in seinen Consequenzen gefährlich gewesen ist.”

Jegyzet. Legitimitás tanának irodalma igen bő és főleg azon kérdéssel foglalkoztak igen behatóan, hogy a bitorló válhatik-e törvényszerű uralkodóvá; e kérdést legnagyobb részt igennel oldják meg a tudósok, kik közül említendő: Brie: „Die Legitimation einer usurpirten Staatsgewalt.” Heidelberg 1866. – Kaltenborn: „Einleitung in das constitutionelle Verfassungsrecht.” – B o d i n: De republica lib. II, Cap. 5. Savigny: System IV, 482. sk. 1. – P h i l l i m o r e: Commentaries upon international law I. 270. B l u n t s c h l i: Staatsrecht I, 22 sk. 1. és „Legitimität” a Staatslexiconban. Az újabb időkben leghatározottabb hiva a legitimitás elvének Stahl, Staatslehre 176 sk. 1. főleg Stahl és átalán a legitimisták tanait behatóan tárgyalja B r o c k h a u s: „Das Legitimitätsprincip” című becses értekezésében (Lipsee 1868). Ő a legitimitás elveinek usurpatoriatlan voltát bizonyítja be és beigazolja, hogy ezen elv körszűlvtiele az emberiségnek nem sokat használna; de azon igen fontos körülményt még sem igyekszik beigazolni, hogy a törvényszerűség tana maga az államhatalom természetével és lényegével ellenkezik. F r ö b e l II, 81–87. W a l t e r 220. sk. 3. H e l d II, 686. sk. 1. és F r a n t z is részletesen foglalkoznak ezen kérdéssel.

23. §. *Az államhatalom földadata a néppel és a társadalommal szemben.*

Ha az államnak van egy bizonyos meghatározott és minden államra egyenlő módon alkalmazható célja

akkor az államhatalom föladata igen egyszerű és általános volna minden államban; mert az államcél megvalósítása az államhatalmat illeti. De hogy egy ily általános, minden viszonyok és minden időszakra egyenlő módon alkalmas cél nem létezhetik, azt az államok története bizonyítja. Az államhatalom rendszeren csak azon célt érheti el, melyet a műveltségi fok és a népek gondolkozásához képest a tényleges viszonyok között elérni lehet, ezen célok pedig vajmi különfélék.

Sparta katonai állam volt, hol az egyedüli cél a katonai nevelés volt; az egyén egész függetlenségét és létjogát ezen célnak alárendelte. Jogbiztonságra nem is gondolt senki; mert a lopás stb. meg volt engedve, és mégis ezen katonai rend és cél a spártaiak gondolkozásának annyira meg látszott felelni, hogy az állam föntartá magát egy egész korszakon át és hatalmas volt.

Róma a világ meghódítását mint valódi államcél tüzte maga elé. A jogrend és törvény uralma csak később fejlődött, és mikor már a valódi jogállamnak létre kellett volna jönnie, akkor Róma nem tudta tovább föntartani magát, hanem elveszett. Tyrus és Carthagóban a kereskedés volt a valódi államcél, egyes kereskedési telepekért harcot vívtak és a kereskedésnek minden más célt alárendeltek. Az ókor államaiban és tán még inkább a középkornak ügy szolván fejetlen államaiban, a jogrend és jogbiztonság nagy részben hiányzott és mégis az államhatalmak nem ennek teljes helyreállítására fordították figyelmüket, hanem inkább a hatalom terjesztésére az ókorban, – a vallás és vallási eszmék terjesztésére a középkorban, és mégis e két korszak államai voltak a lépcső, mely az emberi nemet a haladásnak jelenlegi magasabb fokára vezette. A mai európai culturának végszálai a hindu államok legősibb korszakának regevilágáig nyúlnak vissza. Az emberek államok nélkül nem élhetnek, de az államok épen úgy mint minden e földön, a fokenkénti haladás törvényének vannak alávetve; s így egészen más céljok van a mai cultur-államoknak, mint az ókor államainak. – Az államoknak föladata mindenesetre az emberi célok elérésének megkönnyítése, de ahoz, hogy az államok az emberi célok elérését megkönnyítsék, magával az emberi célokkal, magával az emberi méltóság eszméjével kellett tisztába jönni. Az ember embertársát csak hosszú szenvedések és méltatlanságok eltűrése után volt hajlandó magához hasonlónak tekinteni. A mondat: „Homo sum humani nihil a me alienum puto” egy hosszú és óriási küzdelem eredménye. Azon államok, melyeknek népei ezen mondat igazságát fölismerni nem

is akarták, – egészen más célokat tartottak szem előtt, mint a mai államok; és hogy az akkori államok a kornak megfeleltek, bizonyítják azon rendkívüli áldozatok, melyeket a polgár az állam létéért hozott, bizonyítja a mai nap is példátlan hazaszeretetet.

Mind ennek dacára nem lehet tagadni, hogy van minden államnak bizonyos általános hivatása, melynek ha többé megfelelni nem képes, létezni megszűnik. Az államok a nagy egész, az emberi nemnek tagjai. Az emberi nemet a haladás és tökéletesedésben előre vezetni, – ez volt az államok valódi hivatása mindenkor, és ha az állam nem volt képes többé az emberi nem fejlődésének szolgálatot tenni, nem bírt az többé az egyesek és a nép előtt semmi értékkel; – összetett kezekkel nézte mindenki annak megsemmisülését. Az emberek csak eszmékért tudnak lelkesülni és áldozni; ha nincs többé irányadó eszme, akkor nincs miért lelkesülni. A harcok az emberi nem történetében mindig eszmékért vívottak. Minden állam számára egy és ugyanazon előre megállapított végcél kitűzni, annyi mint az, eszméket további fejlődésében egyszerre megállítani, mint az államot egy részvény-társasággá alakítani, melyben a tagok mindenike csak nyerni akar, és ha nem nyer többé, úgy nem is keli neki a társaság.

Végre, ha az államnak célját nem a nép fejlődési foka, gondolkozásmódja és jelleméhez mérjük, hanem az egyes és a nép minden törekvései, úgy az államhatalom haladó és javító terveivel szemben egy bizonyos eleve meghatározott célt helyezünk szembe; akkor az állampolgárok a hatalom kezében csak eszköz lesznek ezen cél elérésére. Az államcél tehát, melyet egyik vagy másik állam elérhet és melyet a tényleges viszonyok között elérnie kell, sem az államhatalom önkényüleg meg nem állapíthatja, sem az államtudósok a szoba négy fala között meg nem határozhatják. „Ha azt akarjuk – jegyzi meg igen helyesen Eötvös, – hogy az államcél meghatározása gyakori atí haszonnal járjon, g bennünket az állam feladatának és az államhatalom természetes határainak helyes ismeretére vezessen: nem azt kell nyomoznunk és tudományos alakban kifejeznünk: miben hiszik egyes tudósok az állam legjobb célját, hanem hogy miben szokta azt keresni a nép többsége”¹). De épen ezen szempontból kiindulva, nagyon különbözők a nép nézetei, és így ha akarnok az államra nézve

¹ XIX. sz. uralkodó eszméi II. 76. I.

oly célokat keresni, melyek az államhatalomnak irányt adjanak, melyek az államhatalom föladatára nézve bizonyos általános elveket tartalmazzanak, akkor egyedül a mai európai cultur-államok igényeit vehetjük alapul és ezen tényleges állapotból vonhatunk le pasztán ezen viszonyokra illő államcélokat és általános elveket.

Sem a jogbiztonság, sem az államlakosok jóléte nem tekinthető oly célnak, melyet valósítani egyes-egyedül az állam volna hivatva.

A jogbiztonság minden esetre az egész állami és társadalmi életnek alapfeltétele, ennek biztosítása mindenki számára oly kötelessége az államhatalomnak, mely alól ma már semmi módon föl nem oldhatja magát, e nélkül az egész társadalmi élet lehetlenné van téve.

De azért azon államhatalom, mely egyedül a jogbiztonságot létesítené és a többivel semmit sem törődnék, minden egyébnél teljesen szabad fejlődést engedne, – ilyen államhatalom nem volna más, mint egy rendőrfőnök, az állam pedig egy nagy rendőri intézmény. Ha a jogbiztonság létesítése fő és egyedüli cél, akkor az egyén szabadságának minden ellenőrzése, viszonyainak folytonos kutatása, a házjog, családjog stb. megsértése – mind igazolva volnának, mert a jogbiztonságot ezek által mindig tökéletesebben és tökéletesebben lehetne elérni.

Ha pedig a j ó l é t a cél, úgy kérdés: ki határozza meg, hogy mi szükséges a jólét eléréséhez. Ha az államhatalom kötelessége a jólétet valósítani, úgy ő határozza meg, mi válik a nép javára és ezen ürügy alatt a szabadság minden korlátozása igazolva van. E címen az államhatalom még azt is jogosítva volna meghatározni, mit és mennyit igyék vagy egyék az állampolgár, hogy egészségét meg ne rontsa.

Tehát sem a jólét, sem a jogbiztonság nem lehet oly cél az államban, melynek minden egyéb alá legyen rendelve; az egyiknek ép úgy mint a másiknak megvalósítása az államhatalmat a legzsarnokibb uralom létesítésére jogosítaná, az előbbinek megvalósítása a rendészet mindenhatóságát, az utóbbi pedig a communismst, mint legbiztosabb eszközt a cél elérésére, vonná maga után.

Az államhatalom föladata az összes emberi célok előmozdítása és megkönnyítése, az akadályok elhárítása, a jogbiztonság erre csak eszköz, mely nem jogosít fel arra, hogy az egyénnek minden joga a biztonság létesítése végett mellőztessék; sőt éppen ellenkezőleg

az államhatalom föladata a jogbiztonságot oly módon létesíteni, hogy az egyén és társadalom szabadon fejlődhessenek.

Az államhatalom föladata tehát oda törekedni, hogy az állam főállása által az egyén, a nép és társadalom joga és érdeke mindig tökéletesebben előmozdítottassék, hogy a jólét, művelődés és jogbiztonság általános legyen, de egyszersmind az egyén, a társadalom és a nép jogával, fejlődésével és életcéljával mindig öszhangzásban álljon.

Az államhatalomnak tehát minden államcél elérésénél bizonyos alapelveket kell szem előtt tartani. Ezen elvek:

1) az egyénnel szemben folyton szem előtt kell tartani, hogy az egyén önmaga is folytonosan és ösztönszerűleg jólétre törekszik, e részben tehát szabadságát csak annyiban lehet korlátozni, a mennyiben ezt másnak hasonló törekvése és joga kívánja. Az egyén maga határozza meg személyes céljait és saját ereje által kell azokat elérnie.

Az államhatalom csak az általános akadályokat hárítja el.

Ha az államhatalom magára vállalná a gondoskodást az egyén sorsa felett is, vagy mindenhová elnyúló tevékenysége által a magán-tevékenységet akarná pótolni; akkor ez által az egyént valóságos államgyámkodásnak vetné alá, melynek az egész állam organismusra veszélyes következménye volna; mert ha az egyén nem bír öntevékenységgel az államban, akkor az állam minden intézményeiben gépszerű egyhangúság és egyformasággal fog bírni: az egyén maga is géppé lesz. A jellem, a cselekvés erélye és az erkölcsi jelleg, – az államra nézve oly megbecsülhetlen tulajdonságok a polgárban – egészen elvesznek, a polgár az államgyámkodást mindenben megszokja¹⁾.

Míndez pedig nem vezet másra, mint közönyösségre minden iránt, mi az államban történik; közönyösségre minden jó, szép és nemes iránt, közönyösségre elvégre az egész társadalmi élet, a család és minden iránt²⁾, nem marad meg az emberben más, csak az anyagi élvezek utáni vágy, melyet az állam kielégíteni többé nem képes.

¹⁾ „Wer oft und vie) geleitet wird, kommt leicht dahin, den Ueberrest seiner Selbsttätigkeiten gleichsam freiwillig zu opfern.” Humboldt W. értekezése. Schiller's Thalia 5. f. 131-169. 1.

²⁾ „Wo aber der Bürger kälter ist gegen den Bürger, da ist es auch der Gatte gegen die Gattin, der Hausvater gegen die Familie.” Humboldt u. o.

Csak a szabad államok polgárai képesek nagy és nemes eszmékért lelkesülni, csak ezek képesek veszély vagy szükség idején valódi tetterőt kifejezni, de nem azon polgárok, kik már megszokták mindent az államhatalomtól várni.

Az állam minden intézkedései és törvényei, melyek az egyéni tevékenységet korlátozzák, csak nemlegesek legyenek, és az államhatalomnak az anyagi és erkölcsi jólétre irányzott tevékenysége ne az egyén tevékenységét pótolja és helyettesítse, hanem épen ellenkezőleg olyan irányú legyen, hogy az egyént is hasonló tevékenységre buzdítsa, hogy jó példa által hasson. „Alles im Menschen ist Organisation – mondja Humboldt – was in ihm gedeihen soll, muss in ihm gesäet werden.”

2) A társadalommal szemben az államot és illetőleg az államhatalmat illeti meg az uralom; de ezen uralom ismét csak olyan lehet, hogy a társadalom szabadon és akadálytalanul fejlődhesék; mert a hol ez akadályozva van az uralkodás beavatkozása által, ott a társadalomból minden életerő kivesz, s így lassanként megszűnik azon elem, mely a népek és államnak valódi életerőt ad. A társadalom ugyan az államhatalom védelme nélkül nem képes fejlődni, de s másrészt ezen fejlődést az államhatalom beavatkozása, vagy az állam által alkalmazott kényszer nem képes előmozdítani. Az államhatalom létesíti a jogrendet, mely a társadalmi körök összeütközésének megakadályozására társadalmi érdekek ellentétének kiegyenlítése végett szükséges; az államhatalom adja a napot és esőt, mely nélkül a társadalom nem virágozhatik.

Az államhatalom földadata tehát a társadalommal szemben:

a) A társadalom szabad fejlődését megóvni és a gyöngébb társadalmi körnek az erősebb ellen védelmet nyújtani, mint Sismondi mondja „a társadalom minden részének, hol életet talál, biztosítékot adni.” (Recherches sur le Const. Préface).

b) A társadalom egyes körei számára a szabad alakulást és egyenjogúságot biztosítani, a társadalom egyes körei számára semmiféle kiváltságokat nem adni, melyeknek befolyása a többi körök fejlődésére káros lehet, ha pedig egyes vállalatoknál, melyek általános közérdekkel bírnak, bizonyos előnyök nyújthatnak, azok csak időlegesen lehetnek és annyi időre terjedjenek, a mennyi szükséges ahhoz, hogy a vállalat létre jöjjön.

c) A társadalmi körök között fölmerülő ellentétes érdekek kiegyenlítése, a küzdelem megszüntetése ott, hol már összeütközésről van szó, szintén az államhatalom föladata, mert a társadalomnak békés fejlődésre van szüksége.

De ilyenkor az államhatalom csak semleges és részrehajlatlan bíró lehet és nem csatlakozhatik az egyik vagy másik társadalmi sör érdekéhez, mert ez által az egyik társadalmi körnek uralmát állapítaná meg a többi felett.

d) Végre az államhatalom föladata az egyént a társadalomnál szemben megvédeni. Egyes társadalmi körök hátainók és befolyásuk által hajlandók az egyénre oly kényszerűt gyakorolni, mely által az egyén joga és szabadsága veszélyeztetve van, az a gyermek létjoga, vélemény szabadsága stb. a társadalom kényszerítő eszközei által nagy mértékben veszélyeztetve lehetnek. Egyes társadalmi körök hajlandók az egyént belépésre kényszeríteni, vagy a kiépítésben megakadályozni, mind ez az egyéni jognak korlátozása és a társadalmi körnek túlkapása, melyet az államhatalomnak túrni nem szabad.

Mind ezen felül az államhatalomnak szem előtt keli tartani mindig, hogy az állam és társadalom között bizonyos belső szerves összefüggés van, melynél fogva maga a társadalom is visszahat az államba és ennek fejlődésére döntő befolyással van. A társadalmi életlek az államban önálló fejlődése és jellege van, melynek irányát az államhatalom önkényűleg meg nem változtathatja, és mely fejlődésből a nép műveltségi foka, egyéni jellege és erkölcsi állapota függ, mindez pedig az állami intézkedései és törvényeire döntő befolyással van. Az összes magánjogi viszonyokat szabályzó jogrendet a társadalmi élettel és annak fejlődésével összefüggésbe kell hozni; a magánjogi törvények a társadalmi életnek hű kifejezései legyenek. A társadalom fejlődésére, irányára és erkölcsi állapotára ugyan az államhatalom is módosító befolyással lehet, jó büntető-törvények, izlést és értést nemesítő intézkedések által, de kényszerűt a társadalmi élet fejlődésének irányára nem gyakorolhat soha. Végre:

3) A néppel szemben az államhatalom föladata annak egyéni jellegét, gondolkodásmódját, szokását és erkölceit folytonosan tiszteletben tartani és minden intézkedéseit, úgy az állam céljait is a nép egyéni jellegéhez mérni.

Az államhatalom a nép gondolkozását és erkölceit megnevesítheti ugyan, de csak úgy, ha a nép életnézetei és gondolkozására hatni tud; mert ha a hatalom a népet önálló jellegétől megfosztani és elvont eszmék szerint kormányozni akarja: akkor egyúttal megfosztja a népet önállóságától és minden életerejétől; pedig az államhatalomnak épen ellenkezőleg a nép önállását és függetlenségét kifelé és befelé egyformán meg kell védeni.

Az állam önállásának és függetlenségének megóvásáról gondoskodni, szóval az államot, mint egészet föntartani, szintén az államhatalom föladata; de meg kell jegyezni, hogy az állam minden föladatának elérésében az államhatalom egyedül a fő, mely gondolkozik és szervez, vezényel és igazgat, de csak az egészszel összhangzásban és szerves összefüggésben képes működni. Ezen szerves összefüggés megóvása tehát az államhatalomnak egyik leglényegesebb föladata ¹⁾.

Jegyzet. Az állam általános célját, helyesebben mondva föladatát már főnebb az I. könyvben érintettük, e helyütt azért foglalkoztunk részletesebben a kérdéssel, mert az államhatalom tényeit az államacél szabályozza. A bölcsészeti oskolához tartozó politikusok a nép javát tekintették egyedüli általános célnak, hogy az államhatalom ezt valósíthassa Bodin és mások a korlátlan hatalmat védelmezték.

Az é s z j o g i oskola ezzel szemben már elismerte az egyén és társadalom jogait.

Azok biztosítását kívánta és e célból az államhatalom egyedüli föladatának tekintette a j o g r e n d létesítését; minden, mi ezen kívül esett, nem tartozott az állam hatáskörébe. Ez volt a többi között a Manchester oskolának is elve, mely következetességében annyira ment, hogy minden egyéb törvényeit az államnak, melyek a gazdasági vagy cultur-életre vonatkoztak, jogtalan beavatkozásnak tekintette; e szerint a gyártörvények, az oskola törvények stb. mind jogtalan beavatkozás.

Ez lett volna a j o g á l l a m eszméje, melynek jelenleg legkiválóbb védelmezője A h r e n s és előtte K r a u s e.

Végre sokan az erkölcs-törvények megvalósítását tekintették általános államacélnek, de ennek tüzetes körösztülvitele szorosán összefüggne a valósi étellel, s így az államnak a cél elérése végett egy positiv vallást kellene minden más vallással szemben támogatni, azért például ezen iskola követője Hegel egy általános észvallást akar föállítani (Rechtsphilosophie 257. és 8. §.); Stahl ellenben az államegyház eszméjét védi (Staatslehre 179. 1.) Hogy ezen

¹⁾ „Die Regierung sollte daher eigentlich nur das Haupt sein für das etwas da ist und in den Haupt sollte nichts sein was nicht aus den ganzen kommt, zum ganzen organisch stimmt, sei es dass es sich um Erhaltung des Alten, oder um irgend welche Neuschöpfung handelt. Held II, 17. 1.

célok egyike sem alkalmazható általánosan minden államra és hogy a célok mindig csak olyanok lehetnek, melyek a tényleges viszonyoknak megfelelnek, azt főleg Mohl mutatta ki Encyclopediájában. De már öelötte Humboldt Vilmos két igen becses értekezésben kimutató, hogy az állam előre fölállított positiv végcélok által a polgárok helyzetére nem gyakorolhat hasznos befolyást, hogy ily célok veszedelmes államgyámkodásra vezetnek. „Ueber die Sitten-Verbesserung durch Anstalten des Staates.” Berlinische Monatsschrift. 1792. év 11. db. és „Wie weit darf sich die Sorgfalt des Staates um das Wohl seiner Bürger erstrecken?” Schiller Thalia 5. f. 131–169. 1. Hogy az államok nem általános és egyenlő célokat tartanak szem előtt és egyedül a haladás eszméjét lehet ilyennek tekinteni, azt főleg Laurent nagyszerű történeti tanulmányai igazolják.

Az államok ezen általános célját igen szépen fejezi ki Held „der Staat ist nichts anderes, als die rechtlich ganz unabhängige und durch bestimmte Grenzen in Raum dargestellte, wesentlich organische und ewige Einheit einer Mehrheit von Menschen. Sein Princip ist die Göttliche Idee des menschlich én Fortschritts, welche an sich zwar immer dieselbe, sich doch für jeden concreten Staat nach seiner Eigenthümlichkeit einigermassen eingenthümlich gestallten muss.

Der Zweck des Staates in abstracto ist jene Idee, soweit es durch eine menschliche Gesellschaft möglich ist in fortschreitender Steigerung zu verwirklichen. Eine Aufgabe, die jeder concrete Staat wieder von seinem eigenthümlichen Standpuncte aus in seiner Weise zu lösen suchen muss. (Staat und Gesellschaft I, 207.)

Az elméletileg és elvontan megállapított államcél tanát Büla és Holtzendorf is határozottan elítélik. Holtzendorf az eddigi államcélok elmélete helyett három reális célt állit föl: 1) Der Nationale Macht-Zweck az állami függetlenség megóvása végett; 2) az egyéni jogok valósitása individuelle Rechtszweck; és 3) a társadalmi művelődés fejlődése (Gesellschaftliche Rechtszweck). Principien der Politik 183-320. 1. Említésre méltó még az újabb írók közül Escher és Schulze nézete.

Escher szerint az állam célja: 1) a jobbiztonság; 2) munkafelosztás által a gazdasági jólét előmozditása; 3) az ember szellemi és erkölcsi tehetségeinek kifejlesztése. (Politik 40–46. 1.) Schulze szerint pedig az állam valódi céljai az államban élő emberek céljaival összeesnek. Az emberi életnek pedig hármias iránya van, melyet elősegíteni az állam föladata:

1) a gazdasági élet (jólét);

2) a társadalmi élet, melynek célja a rend, főleg jogrend; és

3) a művelődési élet, vagy is a művelődés. (System des deutschen Staatsrechts 1865. 136. sk. 1.)

Házánkban főleg Eötvösnek az államcélra vonatkozó fejtegetései, (XIX. sz. ur. esz. II. kötet 72–119. 1.) melyekre Laboulaye is hivatkozik (L'état et ses. limites) igen becsesek, különben Eötvös, Pauler, Kautz és Kogler még igen közel állanak a jogállam elméletéhez.

24. §. *Az államhatalom és egyház közötti viszony.*

Már az I. könyvben, hol az állam és társadalomról volt szó, kimutattuk, hogy az egyház a társadalom köréhez tartozik, az a társadalomnak egyik leglényegesebb és legfontosabb eleme, de nem lehet hivatva arra, hogy az egész társadalom fölött, melynek oly sokféle és annyira eltérő viszonyai vannak. – uralkodjék. Az egyház feladata a vallásos érzelmek föntartása és terjesztése; mi ezzel nem függ össze, nem tartozik körébe.

Vallásos társaságokkal mindig és mindenütt találkozunk, mert a vallás az emberben egy hatalmas szükségletnek kielégítése. Bár mennyire igyekezett is a tudomány és az emberi törekvés menekülni azon függés alól, melyet a természet hatalma reánk rótt, az teljesen még sem sikerült és nem fog sikerülni soha. Az embernek függése és korlátolt-sága ösztönszerűleg egy magasabb hatalom és tekintély elismerésére kényszerít mindenkit. Az alak, melyben ezen tekintély elismerése nyilvánul, ezerféle lehet, de elismerése annak, hogy az emberi hatalomnál magasabb hatalom létezik, általános és minden vallásban befoglaltatik. Nem is képes ezen gondolattól senki sem menekülni, mert ezen magasabb hatalmat egész életén át a legfüggetlenebb ember is érezni kénytelen.

Az istentagadó csak addig maradhat az, míg az élet súlyos viszontagságai ezen titokszerű magasabb hatalmat meg nem érzetik vele.

A nehéz sorscsapások közepette, midőn az ember tehetetlenségének teljes érzetében van, nem marad más menedék, mint a bizalom a gondviselés hatalmában.

Ezen bizalom a kétségbeesett léleknek egyetlen vigasza és a beteg és földült kedélyre oly jótétemény, melynél nagyobbat az emberi társadalom alig képes nyújtani, és ez az, mit minden vallási társulat hivatva van az embernek nyújtani. Minden vallás, mely ezen bizalmat egy magasabb isteni gondviselés irányában nyújtani képes, megfelel az legész emberi nem iránti kötelességének, megfelel céljának.

A bölcsészeti elvek és az észből levont belső meggyőződés, az erkölcsi törvényeknek fölismerése és követése nyújthat egyes embereknek annyi lelki erőt, hogy önmagokra hagyatva, minden vallási társulatba való lépés nélkül kielégítik kedélyök ezen pótolhatlan szükségletét, de ezek mindig csak egyedül álló kivételek fognak maradni.

A nagy tömegnek, hogy az isteni gondviselés hatalmát elismerje és tisztelje, hogy bizalmát ezen hatalomban el ne veszítse és a bizalom jótéményeit érezze, egy külsőkép és alakszerűié g kifejezett és szervezett társaságra van szüksége, – ezen társaság az egyház. – Ezen társaság sokkal behatóbb földattal bír ott, hol a természet-tudományok és általában a műveltség hiánya a kedélyeket folytonos rettegésben és izgatottságban tartja, hol a természet erők használatának módja kevésbé ismeretes, hol a lakosság legegyszerűbb szükségleteinek kielégítésénél sem tud a természet hatalma alól menekülni: itt az embernek függése és tehetetlensége sokkal nagyobb lóvén, a vallási társaság az élet minden viszonyára kiterjed, az egyént egészen hatalmában tartja. De azon körülmény, hogy a tanult és fölvilágosodott ember már nem vár mindent a véletlentől és az isteni gondviseléstől, hogy az ember a gazdasági jólétet saját szorgalma által teremti magának, – a vallás jelentőségéből nem von le semmit, mert mindenesetre sokkal magaszosabb és nagyszerűbb, ha a tudományokban jártas és felvilágosodott ember, ki a természet ereit öntudatosan fölismerte és hatalmába hajtotta – borul le a gondviselés titkos hatalma előtt, mint a tudatlan és tehetetlen ember! A tudomány és felvilágosodás terjedése a vallásos érzelmet mindig n e m e s e b b é é s f i n o m a b b á f o g j a t e n n i , d e m e g n e m s z ü n t e t h e t i s o h a ! ¹⁾

Az államhatalom és az egyház közötti viszonyra nézve három eset képzelhető:

1. A vallás államintézmény az államnak és az államhatalomnak kiegészítő része; itt a legfőbb államhatalom a legfőbb világi hatalommal összeesik és ezáltal vagy a vallás lesz az államhatalom pusztá esz-közévé, a mi okvetlen vallási közönyösséget szül, mint az ókor cultur államai igazolják; – vagy a vallási hatalom lesz az egyedül uralkodó, a mi a legridegebb theocriatiát eredményezi, minöket a keleti államok-ban találunk.

2. Az államhatalom határozottan egy bizonyos valláshoz szegődik, a vallást államvallásnak tekinti, és minden intézményeit és rendeleteit támogatja, sőt azoknak fogamatot szerez. Ez Walter és Stahl ideálja, de ennek veszélyes következményeit elég fényesen igazolják

¹⁾ Das religiöse Bedürfniss wird neue und edlere Formen annehmen, allein ganz und gar erlöschen wird es eben so wenig, wie die Endlichkeit und Hilfsbedürftigkeit des Menschen. Lindcer t. i. m. 357. 1.

azon követelmények, melyeket Walter ez elv kifolyásaképpen az államhatalommal szemben támaszt. Szerinte ugyan is az államhatalom „az egyházzal karöltve minden vallásújítást lehetőleg megelőzzön és elnyomni törekedjék”; „vallásfelekezeteket, melyek az állam-egyház kebeléből kiközösítvék, vagy nyomja el az államhatalom egészen, – vagy türje el”.

3. Az államhatalom közvetlenül nem karol fel egy vallást sem, hanem a vallási szükséglet kielégítését mindenkinek tetszésére bízva, minden vallásfelekezetnek elismerést és jogvédelmet biztosít. Ez felel meg valóban a szabadság és az államhatalom eszméjének; de ennek gyakorlati kivitelénél minden esetre sok körülmény merülhet fel, melyet az államhatalom figyelmen kívül nem hagyhat és melyekre részletesen figyelmeztetni a politika föladata leend. E helyütt csak általános elvekről szólunk és e részben megjegyezzük, hogy az államvallás elvének követése a három elv közül a legveszélyesebb. Theocratia ott, hol a félelem és rettegés a sötét kedélyeket folytonos izgatottságban és tudatlanságban tartja és hol egyedül félelem által lehet kormányozni a vad kedélyeket, – egy időre szükséges lehet; úgy a vallásnak államintézménynyé tétele is igazolva volt az ókorban, a társadalmi élet teljes fejletlensége mellett; ez időben a vallás az államéletnek fejlődésére nagy befolyással volt, és az államköteléket szorosabbra fűzte. Á hol azonban egy és ugyanazon állam polgárai többféle felekezethez tartoznak, ott a vallási érzület már annyira megérett, hogy szabadon kivan és szabadon kell fejlődni; itt már a lelkiismeret és vallásszabadság érzete fölébredt az emberi kedélyekben, a vallást tehát a kedélyre kell bízni; ha ily körülmények között az állam egy határozott felekezethez szegődik, akkor annak vak eszközévé lesz, mint ezt Walter idézetei is bizonyítják; a békés egyetértés az uralkodó vallás és az államhatalom közt pedig fön fog állani, míg az államhatalom hajlandó az illető egyháznak mindenben eszközül szolgálni, ha ezt nem teszi többé, akkor azok, kiknek eszköze volt, istentelennek fogják őket kikiáltani.

Az uralkodó egyház megkívánja az államhatalomtól, hogy az egyes tagok kilépését megakadályozza, vagy a kilépés dacára bizonyos kötelmek (egyházadó) teljesítésére szorítsa; az egyház által kimért büntetéseket elismerje; a szülőket a gyermekek megkeresztelésére kényszerítse; a házasság és családi viszonyok szabályzását az egyház által a maga részéről is kötelezőknek ismerje; az egyházi kötelmek

teljesítésére a híveket állami közegek által szorítsa; a papokat a világi hatóság alól fölmentse; az egyházat az állami közjavak és adóból segélyezze stb.

De kérdés, van-e joga minderre az államhatalomnak, nem az egyéni és társadalmi jog sérelmével jár mind ezen kívánalmak teljesítése?!

A vallásos érzelmek föntartása mindenestre érdekében van az államnak, de ha kényszer által akarja egy vallásnak tekintélyét föntartani, ha egynek a többivel szemben védelmet és kiváltságot nyújt: akkor az államon belül a társadalom egyes körének pártját fogja a többivel szemben, részrehajló pártállást foglal el és ez által rokonszenvet gerjeszt az elnyomottak iránt, – és közönyt a híveknél a mesterségesen támogatott és védelmezett vallás iránt. Az állam a valódi vallásosságot és erkölcsösséget csak akkor fogja föntarthatni, ha a vallásos eszméknek szabad fejlődést enged, ha azoknak általában jogvédelmet nyújt, de az egyént és annak eltérő vallásos érzelmeit is megvédi a felekezetek túlkapásai ellen.

Mindenkinek vallásos érzelmeit, ha azok az állam és erkölcs törvényeivel nem ellenkeznek – tiszteletben tartani, és mások ellen megvédeni, ez az államhatalom valódi föladata. „In meinem Staate – monda Nagy Frigyes – kann Jeder nach seiner Façon seelig werden. „Az államhatalom ne feledje soha, hogy mindenik felekezet egy és ugyanazon nagy eszmének, az Istenség hatalmának hódol.

A pártok nézetei eltérnek, de épen azért az államhatalomnak itt is a pártok felett kell állani ¹⁾. Ebből épen nem következik, hogy az állam a vallás iránt közönyös legyen, vagy hogy az egyházakkal mit sem törődve, azokat minden ellenőrizet nélkül függetlenül működni engedje, mert a „szabad állam szabad egyházban”-féle elmélet végső körösztülvitele csak államot teremtene az államban, a mi az állam függetlenségének és egységének eszméjével össze nem fér ²⁾. Az állam

*) „Die einzelnen Glaubensbekenntnisse sind für den Staat nichts als kirchliche Parteien, zwischen denen dem Staate kein Schiedsrichteramt zusteht und die er gleichmässig gewähren lassen soll. Der idealen Kirchen gehören sie so gut an, wie die Parteien selbst der äussersten politischen Opposition und selbst des Umsturzes dem Staate angehören. Fröbei I.

²⁾ Eine vollständige Trennung des Staates von der Kirche und eine vollkommen gleich Souveräne, jede Collision ausschliessende Nebeneinanderstellung beider ist, war und bleibt ewig Theorem. H e l d t. i. m. I, 395. 1.

a vallásoknak védelmet nyújt, törvényei a vallásos érzelmek sérelmeit és vallásháborítások vagy botrányokat büntetik, de viszont az egyházak csak benső vallási hivatások teljesítésében lehetnek függetlenek; egyebekben, mint a társadalom minden körei, az államhatalom alatt állanak.

Jegyzet. Az egyházakat a társadalom egyik ágának tekintik és a társadalom elvei szerint ítélik meg, főleg: Mohl: Staatsrecht, Völkerr. und Politik II.

Held Staat und Gesellschaft I, 120 sk. 131 sk. és I, 351–501. 1. és Holtzendorf 260–290. 1.

Az egyháznak az államtól való teljes elválasztását óhajtják William Rogger fentebb idézett értekezéseiben; L a b o u l a y é: La liberté Religieuse, főleg előszavában; – Buckle: Civ. in Engl. eh. 5.; némileg Laurent: L'Eglise et l'état. Bruxelles 1858. Ezen elválasztásnak határozott ellenei Trendelenburg Naturr. 350–355. E s c h e r Politik I, 47. 1. Walter Politik 490–498. §. Nem ugyan a teljes elválasztás, de a paritás elvét a felekezetekre nézve védik: F r ö b e l Politik I. 131 – 142. D a h l m a n n 293 és 294. §. Érdekes még e tárgyról különféle szempontból Kett.elér: Autorität, Freiheit und Kirche. K r a u s e t. i. m. 212–220, L és Lindner t. i. m. 351 sk. 1. stb.

25. §. *Az állam jellege.*

Az eddig elmondottak után az állam fogalmával és alkotó részeivel megismerkedtünk; láttuk, hogy az államnak mindenik alkotórésze egy-egy lényeges szervét képezi az államnak, mely nélkül állam nem létezik, de viszont ezen alkatelemek, vagy szervek is olyanok, melyek az államon kívül helyezve létezni megszűnnek; kormány vagy államhatalom állam nélkül ép úgy nem képzelhető, — mint viszont állam nem képzelhető hatalom nélkül. Az államnak minden alkatelemei tehát egymással a legszorosabban Össze vannak növe és attól többé el nem választhatók. Az állam egyes alkatelemei pedig önmaguktól fejlődnek ki és minden külső emberi akarat hozzájárulása nélkül államot hoznak létre. Az állam ezen egysége és természetes létrejöttéből már most az államnak lényeges tulajdonait, annak jellegét könnyen fölismerhetjük.

1) Az államot nem külső emberi akarat, hanem az emberi életnek szükségképeni fejlődése hozta létre, és innét van, hogy az állam részei úgy össze tartoznak, hogy az államtól többé el

nem választhatók, hanem azzal együtt egy szerves egészet képeznek.

Az állam nem gép, melyet szét- és tetszés szerint összerakni lehet, melyet valamely külső magasabb erő mozgat, melynek az állam öntudatlan eszköze; az állam egy oly egész, mely a részek természetes összenövése által oly módon jött létre, hogy egy magasabb, a részek fölött álló egészet képez, mely alkatrészeinek létet és életet kölcsönöz, de melynek létehez viszont az alkatrészek létezése is szükséges. Az állam alkatrészei mind megannyi különböző szervek, melyek egymásért vannak és egymást kiegészítik, de önállólag valódi életműködéssel nem bírnak. Valamint a fül, vagy a szem egy önálló működéssel bíró szerv ugyan, de életképességgel csak addig bír, míg az élő emberi testtől elválasztva nincs; – úgy az egyén is az állammal szemben csak alárendelt létszer, mely az állam nélkül valódi életerővel és életműködéssel nem is bír.

Valamint a földbe helyezett mag csak akkor lett életerőssé és gyümölcsözővé, midőn egy magasabb fokú egészszé – terebélyes fává nőtte ki magát; úgy az egyén is csak akkor életerős, ha az állami életet él. Az egyének társadalmi köröket, a társadalmi körök társadalmat a társadalom államot teremt magának; ezen természetes növés által létre jött egész pedig önálló életerővel bír. Az állam tehát egészen olyan létszer (Organismus), mint a természet egyéb élő lényei, csak-hogy legmagasabb fokú létszer lévén, sokkal nagyobb életképességgel és életerővel bír minden más létszernél.

Az egyes alkatrészek az egyének, társadalom stb. változnak és változhatnak, de azért az állam ugyanaz marad mindig, mert a hiányokat saját életerejé (a társadalom) által csakhamar helyre pótolja. A fa is elhullatja leveleit, de azokat saját életerejé által újjakkal pótolja. Az állam tehát önálló étellel és léttel bír s mint ilyen a nagy mindenségben egy magas fokú önálló létszer (Organismus), mely gyümölcsseit az emberi nem haladása és javáért termi.

Nincs is az államnak semmiféle mechanikai, vagy gépszerű jellege, mint F r a n t z állítja, mert nem a külső kényszer az, mely az államnak szétfelé törekvő ereit összetartja, hanem maga az állam életerejé. Az állam egyes tagjai, az egyének ugyanis egymással szembe helyezve, egymástól különböző és eltérő érdekeik által részben szétfelé törekednek, de éppen ezen törekvés visszaható erővel bír és más részről vonzást szül, mert a szétfutó érdekek a társadalmi életben ismét egeszt

pontokban találkozunk és a vonzó erőt idézik elő, úgy hogy az egészet szétmállással fenyegető taszító erőnek ismét az egészet összetartó vonzó erő felel meg, és épen ezen folytonos mozgás adja meg az államnak a valódi belső életet. Ez az és nem a kényszer (mint Frantz képzelet), mely az egészet összetartja. A szétfelé törekvő egyén és a mindent összetartó állam között a társadalom áll, mely az egész műszert összetartó lélek.

2) Az állam ép úgy, mint minden létszer, anyagi és szellemi alkatrészekkel, testtel és lélekkel bír. A terület, a nép szaporodása és physical ereje az állam anyagi ereit; a nép szelleme és gondolkozása, fölfogása és eszméi, a társadalmi élet fejlődése és a kormányzás a szellemi erőket képviselik. Az állam tehát igen sokban lényegesen eltér egyéb létszerektől, de a létszer lényeges kellékei az államnál nem csak nem hiányzanak, hanem még sokkal határozottabban és tökéletesebben meg vannak, mint egyéb élő lényeknél.

Abból, hogy az állam egy önálló létszer, az államnak egyéb tulajdonságai önmaguktól folynak, ilyen tulajdonság

3) hogy az állam önálló személyiség jellegével bír, de ezen személyiség jellegét igen rosszul fogják föl azok, kik az államot jogi személynek, vagy ezzel valami hasonlónak tekintik; mert míg a jogi személyek csak mesterségesen szerződés, törvény vagy más hasonló módon a tagok akarata által jönnek létre és hasonló akaratnyilvánítás által akármikor ismét meg is szüntethetők, létük tehát a tagok, vagy a törvény akaratától függ; – addig az állam a természetes fejlődés eredménye, mely mint az emberi természet szükséges folyamánya, önmagától jött létre és nem jogi személy, mint a jogállam védői állítják, hanem az emberhez hasonló természetes személy, mely az egyes tagok folytonos változása, az egyes tagok létének megszűnése dacára folytonosan fönnáll és mindig ugyanaz és változatlan marad, sőt az egyes tagok akarata csakis a külső alakon képes változást tenni, de annak lényegén nem változtathat semmit, mi a jogi személyekre nézve bizonyára nem áll. Az állam önálló személyiségéből következik

4) az állam függetlensége, mit az állam fenségének – suverenitás – szokás nevezni.

Fenség alatt nem értünk mást, mint a függetlenséget minden más magasabb hatalomtól; lényeges kelléke tehát az önállóság, melynél fogva valaki egyedül saját ösztöneit követi.

Ezen függetlenség az államot, mint az egyénnél magasabb fokú személyt, már az egyén érdekében is megilleti; de az állam természetéből is folyik, mert az emberi nem hivatásának megoldására ennél magasabb fokú lét szer nem létezik.

De épen azért, mert az állam ezen létszer, a függetlenség csak is magát a személyt, t. i. az államot illeti meg. Az államhatalom csak kifejezést ad ezen független hatalomnak, – a fejedelem annak csak képviselője lehet.

Hogy ezen államsuverenitás senkinek magának tulajdona nem lehet, hogy az sem egyes embert, sem erkölcsi személyt meg nem illetet, azt ezen jog természete igazolja. Az államfüggetlenség államterület, lakosság és ebből folyó hatalom és tekintély nélkül nem gyakorolható, ha tehát a souverain fejedelmet az állam ezen lényeges alkatelemeitől elvonjuk, megszűnik souverain lenni.

A souverainitás fogalma egy bizonyos államterülethez hozzá van növe, azt ettől és az államtól elválasztani nem lehet. A fenség joga tehát államfogalom, melyet egyes ember bírhat addig, míg az államhatalmat bírja, de tovább egy percig sem. A fenség és függetlenség joga mindig magát az államot illeti, az egyes ember, vagy a nép csak gyakorolja azt, de g e m s o u v e r a i n f e j e d e l e m , sem souverain nép s o u v e r a i n állam nélkül nem képzelhető.

1. J e g y z e t . Az állam organicus jellege az állam természetes fölfogásának eredménye és mióta a szerződési tant a dolog természetének megfelelő fölfogás váltotta fői., azóta az állam organicus jellege is általánosan el van ismerve.

Elismeri ezt az újabb írók közül Frantz is, csak hogy az organismushoz elég sajtászerűleg még egy gépet és épületet csatol és az államban három ellentétes egymást kizáró jelleget keres, t. i. organicus, mechanicus és architectonicus jelleget.

Az állam organicus fölfogásának nyomaira különben már régiebb íróknál találkozunk, így Aristoteles és Vico. Később Borst (Ueber das Naturr. 1818.) már világosan mondja: „Es muss über den menschlichen Individuen noch eine Gesamtheit derselben sein, welche ebenfals durch ihre Kraft und Wirkung sich als etwas lebendes bekundet. Eisenhart pedig „tökéletes embernek” és „Das Urbild des Menschen” nevezi az államot. A szerződési tannal ellenkező álláspontot elfoglaló bölcsészek, főleg S e h e l l i n g és követői, szintén e nézetén vannak. Csak hogy a bölcsészeti iskola követőinél divat volt az államot szellem-erkölcsi-(ethicai) létszernek tekinteni; (így Hegel, N a h l o w s z k y és Hartenstein) „Ethische Idee” „ethischer Organismus” stb.), de főleg Bluntschli Staatsr. II., habár ezen ki-

fejezéssel semmi sincs mondva, mert mint láttuk, az állam nem erkölcsi vagy jogi személy, tehát nem is lehet erkölcsi létszer. Ha pedig erkölcsi létszer alatt azt értjük, hogy az állam egy magasabb tisztán erkölcsi lény, akkor az állam nem tény, hanem eszme és minden bűnei és kinövéseivel együtt lesz ilyen erkölcsi lénynyé, ez azonban csakis a Hegel bölcsészet szerint lehetséges, mert e szerint minden a mi van, észszerű, tehát minden a mi van jól van! Az újabb írók legnagyobb része az állam organicus jellegét, mint tényt tekinti, de annak részletes megmagyarázásával nem sokat törődnek. így Pröbel, Bluntschli, Escher, Dahlmann és Waitz. Az államnak organicus jellegét legszebben magyarázza meg minden előttem ismeretes író közül Lindner t. i. művében 72-88. l. Főleg igen szellemdús azon hasonlat, melyet egy állati Organismus és működő szervei és az állam és az államban működő erők között tesz. (79-82. l.) Éhez hasonló Bluntschli értekezése Die 16 Organe des Staatskörpers. VI. ért. Staat u. Kirche.

Az állam személyes jellegéről pedig igen érdekes Dr. Fricker monográfiája: „Persönlichkeit des Staates” Tübingische Zeitschrift XXV. folyam és E. Holder: Das Wesen des Staates” u. o. XXVI. évfolyam.

2. J e g y z e t. Az államsouverenitás eszméje az államtudomány újabb vívmánya, mert bárminő világos és kétségtelen, hogy ezen jog az államnak lényegéhez tartozik és attól elválaszthatlan, mégis igen késő ismerték föl az államtudósok ezen igazságot.

Bodin volt az első, ki a souverenitás fogalmát művében (Eeubl. I, 8.) fölemlítette és egy egész fejezetet szentelt ezen fogalomnak. A hatalom szerinte a népnél van, de ez által – átruházható, és így vagy a népet, vagy annak egy részét az aristocratiát, vagy a fejedelmet illeti. Ezóta a legfontosabb államjogi kérdések egyike maradt, hogy a fenség fogalmához csatolt függetlenség kit illet. Sok ideig egymással szemben helyezett tanok voltak, hogy a souverenitás a népet, – vagy a fejedelmet mint istentől nyert jog – illeti-e.

A népsouverenitás hívei az államot parányaira osztja föl és egy tehetetlen géppé teszi. Lamartine proclamatiója (1848), hogy minden választó souverain: a részeket az egész fölé, egyént az állam fölé helyezi.

A népfőség eszméjét a legkülönbözőbb szempontból állították fel Lainez, Bellarmin és Marina jesusiták egy részről, Rousseau, Lamartine és Bodin más részről. A népsouverenitást szellemdúsán cáfolja Frantz 194-201. l. és Stahl Staatslehre 529. sk. lap.

A fejedelmi souverainitás hívei ellenkezőleg a fenség fogalmát, mely tisztán államjogi fogalom, magánjogi fogalommal akarják tenni és a souverainitást úgy tekintik, mint a fejedelem magántulajdonát, mely személyével össze van növe, melyet Istentől kapott stb. eféle. De nem-e gúny az elkergetett és száműzött fejedelmet souverainnek és független urnák nevezni. Ily tanokat természetesen csak a régen elavult jogok védelmezői állíthattak föl, mint Bonaid de Maistre, Haller és Maurenbrecher már másutt idézett műveikben.

Végre a Boyer, Collard, Guizot és mások által föllállított és souverainitás fiction alapul.

A h r e n s által fölállított „national- souverainitát” lényegében nem jelent mást, mint államsouverainitást, melynek leghatározottabb védelmezői B l u n t s c h l i Staatsr. II, 1-112. 1. és F r ö b e I, 108-142. 1.

26. §. Az államok egyéni jellege és elenyészte.

Az államok az emberi nem természetszerű fejlődésének eredményei; az államok folytonos fejlődése még mai napig is igen nagy befolyást gyakorol az államok jellegére. Az egyes államok, azok hivatása és föladata nem egyenlő, mert minden államnak van történeti fejlődése ¹⁾ és ezen történeti fejlődés minden egyes államnak saját-szerű egyenlő jelleget ad. Az egyes államok tehát nem oly személyek, melyek egymáshoz teljesen hasonlóak és melyek egészen egyenlő módon fejlődnének. Az egyes államok, mint természetesen magasabb fokú személyek, az államélet minden viszontagságainak alá vannak vetve. Az államok majd virágzanak, majd ismét hanyatlanak; az államok bajait és viszontagságait majd ismét az államok jóléte és virágzása váltja föl ²⁾.

Mіндеzen hullámszerű változás az államok életét és életfejlődését igazolja és az egyes államok története ezen életfejlődés hű vázlata. A történeti fejlődés tehát az egyes államok életfejlődése, mely nélkül államot képzelni nem lehet. A hol nincs történet, nincs állam.

Minden államnak története tehát az állam önálló és saját-szerű fejlődésének bizonyítéka és ezen fejlődés minden államnak önálló és saját-szerű jelleget ad, mely jelleg az államnak egyéni j e l l e g e és a nép saját-szerű szokásai, gondolkozása, intézményei; az állam kormányzata, sőt részben annak területében leli kifejtését.

Már az államok keletkezésének módja a sajátlagos egyéni jelleg kifejlődésének képezi alapját.

A mód, mely szerint a középkori államok keletkeztek, – képezi – mint L a u r e n t igazolja – az egész középkori hűbérrendszernek alapját.

Az államok, mint mindmegannyi egyének a nagy minden-ségben, mint mindmegannyi önálló és jói kifejlődött tagjai az emberi n e m n e k, önálló hivatással bírnak. De valamennyinek hivatása és rendeltetése, hogy az emberi nemnek használjanak és

¹⁾ L. Frantz 37 sk. 1. és Dahlmann Politik 9. 1. 18. §.

²⁾ Ezt nevezi Frantz az állam d r á m a i jellegének t. i. m.

szolgáljanak. A mely államok az emberi nem fejlődésének már többé szolgálatot tenni nem képesek, – azok örökre az enyészet örvényébe stilyedtek ¹⁾).

Mindazon államok, melyek valódi életképességgel bírtak, egy úttal az emberi nem haladásának szolgáltak. A római és görög hódítások, melyek a civilizáció terjesztésének egyetlen lehetséges módjai voltak az ókorban, ép úgy szolgáltak az emberi nem haladásának, mint a kereszténység. Sem az egyik sem a másik tényező nélkül nem lettünk volna képesek a haladás mai fokára fölemelkedői. De az ókor és középkor államai megoldották hivatásukat, mert az államok hivatása a haladással folyton nagyszerűbb és sokoldalúbb lesz, és az államoknak folyton magasabb de maradandóbb életcélt kölesönöz ²⁾). Az egyes államok az enyészet változhatlan törvényének vannak alávetve, de az államélet, az állami lét meg nem szűnhetik soha, míg az emberi nem léte meg nem szűnik. Az állami életet az egyes államoknál gyakran súlyos bajok szétdúlják, de az állam minden bajaiból új életnek kell kifejlődni, mert az államok maradandó életelvvél bírnak.

Ha az államok egyes szervei szétváltnak, akkor az egyes individuális állam élete is veszélyben van és gyakran az önálló államélet egy másik állam életében olvad föl. Ha a terület megszűnik független lenni, úgy az egy más államterület egyik alkatrészévé lesz (p. hódítás által); ha az állam népe szétoszlik, az egyes tagok ismét új államokba olvadnak be; végre, ha az egész állami létszer központja és feje a nép által kiirtatik, ha az állam kormányától a hatalom képviselőjétől önmagát megfosztja, akkor szintén egy államon kívüli állapot, a fejtelenség (anarchia) áll be; de ezen állapot ismét csak rövid átmenet lehet, a társadalom óriási életerővel bír, a szétválással fenyegetett elemeket összetartja és a hiányzó szervet a főt (az államhatalmat) saját életerejé által újra előteremti. A fő gyenge volt és nem volt képes többé a szétötrekvő elemeket összetartani, a társadalomból egy új ifjú és életerős fő fejlődik. A fejtelenséget csakhamar egy korlátlan és erős központi hatalom váltja föl, mert a szétvált szerveknek ilyenre van szükségök ³⁾). Egyedül az államélet az, melyben az emberi nem hivatását megoldhatja, ezen élet tehát megszűnni nem fog soha.

¹⁾ A h r e n s i. m. 213. 1. és Bluntschi I, 245-250. 1.

²⁾ Ahrens 212. 1.

³⁾ L. erről L i n d n e r 88. 1. F r a n t z 233. 1. és F r e i l 144 és 325.1.

Fog-e valaha az emberi nem a fejlődés oly fokára jutni, hogy az egész állami és társadalmi élet a Bluntschli által kifejezett „rendezett emberi nem” fogalmában egygyé olvadjon; hogy az államok, mint mindmegannyi egyének ismét egy magasabb egyén fogalmába olvadjanak össze, úgy hogy valamennyi állam együttvéve Krauâe eszméje szerint „egy magasabb fokú embert, egy erőt, egy akaratot, egy szívet és egy lelket” képviseljen; – azt én nem tudom.

De meg vagyok győződve arról, hogy az emberi nem, sőt az egész természet a fokozatos fejlődés törvényének van alávetve. Maga az ember is ezen fejlődés működésének eredménye. Lehet, hogy valaha az emberi nem oly módon fog fejlődni, hogy egyetlen nagy társaságot képezzen, melynek az egyes államok alá lesznek rendelve, de az emberi nem mai fejlődésének, az emberek jelenlegi természetének a közös nagy világalam eszméje meg nem felel!